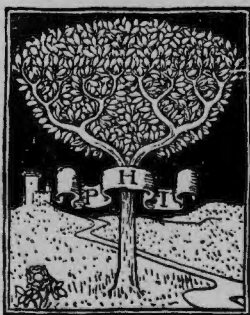

PERSONHISTORISK TIDSKRIFT

1951

UTGIVEN

AV

PERSONHISTORISKA SAMFUNDET

GENOM

UNO WILLERS

ÅRG. 49

HÄFTE 1—2

INNEHÅLL.

	Sid.
Ätten Gädde i Gäddeholm. Sten Sture den yngre mödernesläkt. Av professor GOTTFRID CARLSSON, Lund	1—52
En litterärt intresserad 1600-talskrigare. Av f. d. kanslerssekreteraren OTTO CRONBORG (†)	53—58
Zur Charakteristik des Ludwig Camerarius. Av Cand. phil. FRIEDRICH HERMANN SCHUBERT, München	59—82

Ätten Gädde i Gäddeholm

Sten Sture den yngres mödernesläkt

Av Gottfrid Carlsson

Bland Sveriges senmedeltida herresäten var det sörmländska Gäddeholm (nu Tureholm), i Trosa socken och Hölebo härad, ett av de förnämligare. Det hade fått namn efter den ätt, som ursprungligen var dess ägare och från vilken dess slottsliknande bebyggelse utan tvivel härledde sig. Under senare medeltiden var det ganska vanligt, att nyanlagda svenska adelsborgar uppkallades efter sin grundläggare. Ulvåsa, som omtalas redan 1315, får genom sin benämning anses erina om Ulf Gudmarsson, den heliga Birgittas make, och drotsen Bo Jonsson lät sitt sköldemärke ge namn åt Gripsholm. Grensholm i Östergötland var uppkallat efter riddaren Magnus Gren, Engelbrekts och Karl Knutssons beryktade samtida. Samma namngivningsprincip möter oss i det först på 1450-talet framträdande gårdsnamnet Gäddeholm; denna gård var ju huvudsäte för stormannaätten Gädde. I det fallet var det fråga om en adelssläkt med talande vapen. En balkvis ställd (snedställd) gädde var dess vapenbild.

I. Ättens ursprung.

Medan gårdsnamnet Gäddeholm, såsom nyss framhölls, ganska sent ger sig till känna, kunna både vapenbilden och släktnamnet följas tillbaka till 1300-talet. Från och med konung Albrekts tid fördes den balkvis ställda gäddan bevisligen av riddaren Nils Gädde: den förekommer dels i hans sigill (1382),¹ dels i hans illuminerade vapensköld från 1386 (?), som utvisar en gyllene gädde i blått fält.² Släktledningen återigen begynner med ovannämnde Nils Gäddeas fader, väpnaren *Jon Gädde*, som levde i mitten av 1300-talet. Om honom vet man, att han var bosatt i Vedbo härad, norra Småland.

¹ RPB nr 1724.

² Jfr Exkurs, nedan s. 39 ff. — Utter nämner i sina Collectanea, fol. 229, två årtal för Nils Gädde, 1364 och 1380, och tillägger: »han förer en gedda på hielmen emellen 2 horn». Med de båda årtalen torde Utter ha avsett breven 27 aug. 1364 (jfr nedan s. 3) och 12 aug. 1380 (RPB nr 1516), vilka alltså ännu på hans tid haft herr Nils' sigill i behåll. Enligt vänlig upplysning av fil. lic. Hans Gillingstam har Utter själv försett sistnämnda brev med en dorsalanteckning: »Her Niels Gedda 1380».

Den 26 november 1358 beseglade han där, i Lommaryd i nuv. Norra Vedbo, ett köpebrev; sigillet har tyvärr gått förlorat.¹ Att han själv var besutten i den trakten framgår ytterligare av ett arvskifte år 1433,² då efter hans båda barn, sonen Nils Gädde och dottern Bengta Jonsdotter (g. m. den på Sjöryd i Flisby socken, Vedbo, bosatte väpnaren Eregisle Bengtsson [tre sjöblad]),³ ett antal gårdar skiftades mellan dessas resp. barn och arvingar. Fastigheterna voro belägna i Vedbo, närmare bestämt i Linderås, Flisby och Solberga socknar.⁴ Linderås är Lommaryds grannsocken i norr, medan Flisby och Solberga ligga åt motsatta hållet men likaledes rätt nära Lommaryd, vid Södra Vedbos nordgräns. I sistnämnda socken torde Jon Gädde ha haft sin sätesgård. Härpå tyder redan 1358 års brev men i viss mån också den omständigheten, att hans son herr Nils 1383, av allt att döma för den småländska fädernegårdens behov, tillbytte sig Aneby kvarn strax söder om Lommaryd, i sydligaste delen av Norra Vedbo.⁵

Bortom Jon Gädde, stamfadern, är ättens historia höljd i dunkel. Särskilt i Småland var eljest tillnamnet Gädde ganska vanligt under 1300-talet. En »Sveno Throttason dictus Gædda» utfärdade 1337 ett morgongåvobrev i Slätteryd, Södra Unnaryds socken av Västbo härad i det småländska Finnveden.⁶ Urkunden, som föreligger i sen avskrift, beseglades även av brevutfärdarens bröder Erland, Nils och Jon; men blott om Sven Gädde själv och hans broder Erland finns meddelat, hur sigillen sågo ut: dessa sigill skola ha förett två korslagda färlor. Man vågar därför knappast antaga släktskap med sedermera Gäddeholmsätten, ehuru en sådan givetvis icke är utesluten. Något annorlunda förhåller det sig med ett par bröder

¹ RPB nr 393.

² Orig. perg. Linköping 19 jan. 1433, RA.

³ Om dessa makar och deras son Jon Eregislason Gädde, som med bibehållande av det fäderneärvda vapnet tre sjöblad upptog moderns släktnamn, se numera H. Gillingstam, Ätten Siöblads medeltida släktförbindelser och äldsta historia (1949), s. 16 ff., jfr ibid. s. 45.

⁴ Att Vedboknapen Jon Gädde var fader till riddaren Nils Gädde har hittills varit okänt, men 1433 års arvskifteshandling ställer det utom tvivel, att så var fallet. Vid arvskiftet i fråga erhöles herr Nils Gädde söner Karl och Jon två gårdar i Linderås socken, medan hustru Bengtas arvingar fingo bl. a. Gäddevik, Ekeryd och Sonarp i Flisby socken ävensom Kärr i grannsocknen Solberga. Huruvida hemmansnamnet Gäddevik (»Gäddowik») har något samband med släktnamnet Gädde må lämnas därhän. Även i Lommaryds socken fanns ett Gäddevik, se nedan s. 3. — Gårdar i Linderås socken ingingo i arvskiftet efter herr Nils (Jonsson) Gädde söner Nils och Staffan Gädde 10 dec. 1455, jfr nedan s. 15.

⁵ Orig. perg. Tälje 28 maj 1383, Helsingfors universitetsbibliotek (A I, 18). För kändedomen om detta brev har jag att tacka fil. lic. Hans Gillingstam.

⁶ DS nr 3304; jfr ibid. nr 3305 och C. Härenstam, Finnveden under medeltiden (1946), s. 402.

Nils och Jon Gädde, som, tydligen nyss myndigblivna, i april 1370 förvärvade jord i Västra härad i Njudung, alltså i ett av de till Vedbo gränsande smålanden.¹ Att den förre skulle vara identisk med den likanämnde riddaren, Vedboknapen Jon Gäddeas son, får anses otänkbart, men däremot ter det sig ganska sannolikt, att bröderna i fråga voro befryndade med herr Nils Gädde; ty även denne, som själv från och med 1370-talet var bosatt i Södermanland, hade ännu 1383 egendomar — troligen fäderneärvda — i Njudung och närliggande delar av Varend.² Under sådana omständigheter kunna jämväl namnen Nils och Jon, vanliga inom riddaren Nils Gäddeas ätt, i detta fall vara ett tecken på frändskap. Slutligen är att märka, att just den trakt, där Gäddeholmsättens stamfader Jon Gädde på 1350-talet hörde hemma, något senare kunde uppvisa ett par andra bärare av Gäddeanamnet: Håkan Gädde och dennes son Peder Gädde, vilka på 1370-talet bodde i Gäddevik i Lommaryds socken (»de opido Geddewych parochie Lomeryth»)³. Även i det fallet ligger en förmodan om släktskapsband onekligen nära till hands.

Till Sörmlandsbygderna kom den ätt, som skulle ge namn åt Gäddeholm, med den nyssnämnde riddaren *Nils (Jonsson) Gädde*. Herr Nils var säkert identisk med en så nämnd ädling, som — ännu endast väpnare — i Oslo den 27 augusti 1364 beseglade ett brev åt Magnus Trotteson av Ekaätten.⁴ Att han då, tillsammans med den ävenledes från Småland bördige Magnus Trotteson, uppehöll sig i Norge tör ha berott på deltagande i Folkungarnas krig mot Sveriges nyblivne konung, Albrekt av Mecklenburg. I maj 1370 framträder han för första gången som riddare.⁵ Med till visshet gränsande sannolikhet hade han redan då ingått det gifte, som väsentligen betingade hans karriär.

Vid 1300-talets mitt levde i Södermanland godsmagnaten Magnus Ingevaldsson, som tillhörde landskapets kanske mest betydande adelssläkt, Hammarstadsätten. Han residerade på gården eller

¹ RPB nr 935 (27 april 1370). Jfr nedan s. 6 not 1.

² Genom det ovan citerade brevet 28 maj 1383 avhände sig herr Nils Gädde och hans hustru Kristina Magnusdotter alla sina ägodelar i Myresjö i Östra härad, Njudung, och i Sandreda i Sjösås socken, nordligaste Varend, som de överlätto till välborne Tideka Duzo och dennes hustru Estrid Gudserksdotter (om henne se även RPB nr 2747).

³ Acta et processus canonizacionis b. Birgitte, ed. I. Collijn, 6. 141 I.

⁴ RPB nr 666; brevet är tryckt i P. von Möller, *Fornhandlingar rör. Halland*, nr 122. Om dateringen se S. Engström, *Bo Jonsson, I* (1935), s. 237, not, och Elsa Nordström, *Ekaätten*, PHT 1941—1942, s. 17 not 48 och s. 18. Jfr ovan s. 1 not 2 och *Meddelanden fr. sv. riksarchivet 11* (1887), s. 89; brev av kon. Håkan, Oslo 29 aug. 1364. — Väl en annan person var den Nils Gädde, som 13 april 1352 (DS nr 4803) i Örebro beseglade ett brev; han tycks ha varit värmlänning.

⁵ Orig. perg. 10 maj 1370, RA (RPB nr 940).

slottet Sundboholm i Bälinge socken, Rönö härad.¹ Vid sin död, tidigast 1364,² tycks han icke ha efterlämnat någon son. Men han hade en dotter Kristina, och denna rika arvtagerska blev Nils Gäddas hustru.³ Om omfattningen av de jordagods, som herr Nils med henne erhöll, få vi en föreställning i ett av bägge makarna år 1383 utfärdat brev angående godsbyte med drotsen Bo Jonsson.⁴ Makarna överläto då till drotsen först och främst »gardhin Sundboholm i Sundby»⁵ med underlydande »thorp» och hemman i Bälinge socken, vidare ett trettiotal jordlotter i grannsocknen Tystberga och dessutom tre hemman i Västerljungs socken av Hölebo härad (»Hölbohundare»). I gengäld mottogo herr Nils och fru Kristina av drotsen nära ett fyrtiotal hemman och torp i Västerljungs socken, vidare ett tiotal fastigheter i Trosa socken och ett enstaka hemman i Tystberga socken.

1383 års byteshandel blev av stor betydelse för ätten Gägda, från godssynpunkt avgörande för dess historia i det följande. Dittills hade uppenbarligen Nils Gägda, alltsedan han gifte sig med Kristina Magnusdotter, bott på Sundboholm liksom före honom svärfadern; han hade fördenskull varit angelägen om att just i Bälinge-

¹ Han skrev sig till Sundboholm i ett där utfärdat brev 31 dec. 1359 (föreligger i sen och delvis bristfällig avskrift i Strängnäs domkapitels arkiv och har tack vare vänligt tillmötesgående av stiftssekreteraren Ivar Gosselman varit mig tillgängligt i Lund), i vilket han och hans hustru Ingrid Erenghladotter till prästbordet i Bälinge donerade halvsjunde öresland i Sundby i samma socken. Som beseglare jämte de båda makarna anges i brevet biskop Torgils i Strängnäs och Magnus Ingevaldssons bekante brorson Erenghle Nilsson d. ä. i Hammarstad († 1406); den sistnämnde kallas »nobilis juvenis», och det torde vara första gången han förekommer i en traderad urkund.

² Magnus Ingevaldsson var i livet ännu 4 maj 1364, då han inför häradshövdingen i Rönö härad »læt fast göræ» sin donation av 31 dec. 1359. Orig. perg. i Gripenstedtska arkivet å Nynäs (fotostat i RA). Av Schlegel och Klingspor (Den . . . ointroducerade svenska adelns ättartaflor, s. 91; så också Elgenstierna, I, s. 514) identifieras han, utan tvivel felaktigt, med en likanämnd, i Västmanland besutten väpnare, som 1357 var gift med en Ingegerd Gregersdotter, RPB nr 288, jfr ibid. nr 284, 947.

³ Fru Kristina omtalas uttryckligen som Magnus Ingevaldssons (Hammarstads-ätten) dotter 12 juli 1381, då hon och hennes make till biskopsbordet i Strängnäs skänkte en ström och ett ålfiske i Täckhammars fors (på gränsen mellan Rönö och Jönåkers härader), vilka hon säger sig ha ärvt efter fadern. Orig. perg., UUB; jfr RPB nr 1497. — Av allt att döma var hon Magnus Ingevaldssons enda bröstarvinge. Man har visserligen antagit (Schlegel och Klingspor ävensom Elgenstierna, a. st.), att Ramborg Magnusdotter († 1413), g. m. Peter Bonde i Bordsjö, var Magnus Ingevaldssons dotter, men detta är säkerligen oriktigt. Det finns däremot skäl för en förmodan, att hustru Ramborg var dotter till väpnaren Magnus Öjarsson (kluven sköld), som 1386 låter Peter Bonde besegla brev om försäljning av fastigheter i Västergötland (RPB nr 2206, jfr ibid. nr 1835). Dock måste hon under denna förutsättning ha varit allenast styvdotter till Magnus Öjarssons änka Argunna Märtdotter (om henne se RPB nr 1700, 2206, SD I, s. 366, och II, s. 687).

⁴ Orig. perg. Nyköping 17 mars 1383, RA (ej i RPB). Jfr H. Rosman, Bjärka-Säby, I (1923), s. 188 f., 200, 344.

⁵ I hela bytesbrevet är Sundboholm den enda fastighet, som får beteckningen gård. Därmed anges dess egenskap av huvudgård (sättegård). — C. G. Styffes antagande (Skandinavien under unionstiden, 3. uppl., s. 281), att Sundboholm förstördes under 1360-talets krig, är uppenbarligen oriktigt.

trakten utvidga sitt gods innehav. Redan 1370 tillbytte han sig av Eskilstuna kloster en del hemman i Bälunge socken, varvid han till klostret avstod jordfastigheter i Vallby socken, Österrekarne.¹ Förhållandet tyder på att han redan då var gift med Kristina Magnusdotter och bosatt på Sundboholm. År 1372 förvärvade han jord i Råby socken av Rönö härad,² och 1375 blev han genom nytt byte med Eskilstuna kloster ägare av bl. a. Måstena (Mosstena), Åresta och Trompesta i Bälunge socken ävensom av fastigheter i Sättersta och Bogsta socknar, som ligga i samma härad och nära Bälunge; själv avstod han då till klostret tolv öresland i Runna i Torpahärads (Torpa) socken, Västerrekarne.³ Men från och med det stora godsbytet med Bo Jonsson 1383 koncentrerade han sitt intresse på gods en i Hölebo härad.⁴ Utan att helt släppa kontakten med det hundare, där han som herre till Sundboholm förut varit bosatt,⁵ flyttade han nu över till Trosatrakten. Bland namnen på de från Bo Jonsson förvärvade fastigheterna döljer sig förvisso det hemman (eller den komplex av hemman), som i fortsättningen blev hans sätesgård och som längre fram i tiden kom att benämnas Gäddeholm. Symptomatiskt för hans överflyttning dit är det avtal med biskop Tord i Strängnäs, genom vilket han 1385 för tio års tid arrenderade biskopstonden från Vagnhärads, Trosa och Västerljungs socknar.⁶ S. å. nämnes han häradshövding i Hölebo härad.⁷ Och det sista vi höra om honom är, att han innehade ett ålfiske med tillhörande kvarnström i Trosaån, beläget i Vagnhärads socken.⁸

Politiskt spelade Nils Gädde en viss roll. Det är föga troligt, att han någonsin var medlem av riksrådet,⁹ men eljest skymtar

¹ Orig.perg. 10 maj 1370, RA. Vilka jordar i Bälunge Nils Gädde genom detta sitt första byte med Eskilstuna kloster förvärvade är icke angivet i brevet.

² Kopiebook B 15, fol. 192, RA (29 sept. 1372).

³ Orig.perg. 24 febr. 1375, RA. Detta brev är numera till stor del oläsligt på grund av fuktskador, men dess fullständiga lydelse föreligger i en 1600-talsavskrift (Hadorphs Stora Copiebook, E 74, fol. 161 v.—162, RA; för kunskapen om detta källställe har jag att tacka fil. lic. Hans Gillingstam). — Brevet 24 febr. 1375 är det första av Nils Gädde (»illustris regis Swecie miles») utfärdade, i vilket hans hustru nämnes.

⁴ Strögods hade han redan tidigare haft i denna del av Södermanland. I bytet med Eskilstuna kloster 1375 fick han utöver hemmanen i Rönö härad en jordlott i Mörkö socken, Hölebo härad, och vid godsbytet med Bo Jonsson 1383 avstod han ju hemman också i Västerljungs socken, samma härad. Omvänt tillförsäkrade han sig genom sistnämnda byte fem öresland i Harsta, Tystberga socken i Rönö härad (jfr ovan s. 4).

⁵ Se föregående not.

⁶ RPB nr 2090 (3 mars 1385).

⁷ Kopiebook B 15, fol. 11 v., RA (Hölö 20 aug. 1385). Ännu 1382 hade en annan frälseman varit häradshövding i Hölebo (RPB nr 1768, 1769).

⁸ RPB nr 3077.

⁹ ST 2, s. 661, jfr ibid. s. 655; S. Engström, a. a., s. 203 not 65 och s. 299. I paktten med Tyska orden 1398 (därom se nedan s. 6) förekommer han visserligen — som

han icke sällan i politiska sammanhang. Som vi redan sett, tycks han vid 1360-talets mitt ha tjänat Folkungarna i dessas krig mot kung Albrekt, och det var till äventyrs i samband härmed han mottog riddarslaget.¹ I vilket fall som helst dröjde det dock inte så länge, förrän han hyllade Albrekt och bosatte sig inom den av denne behärskade huvuddelen av riket. Som Albrekts anhängare deltog han i avslutandet av det märkliga fördraget vid Edsvik 15 april 1371.² Och han var med om att besvärja landsfredsstadgan av den 24 maj 1375. Från hans följande bana är att anteckna, att han med någon sannolikhet kan förmodas ha tillhört kung Albrekts svenska följe under dennes vistelse i Mecklenburg 1386.³ Ännu under 1390-talets senare hälft möter man honom vid ett par politiskt remarkabla tillfällen. I Nyköpings recess den 20 september 1396 medverkade han som en av de äldsta riddarna utanråds. Och bland de sextiotvå nordiska riddare, som anmodades besegla kung Eriks den 1 september 1398 dagtecknade vänskapspakt i Köpenhamn med Tyska orden, var också Nils Gädde (med platsnummer 55).⁴ Detta datum är tillika det sista, då han uttryckligen nämnes i livet. Den 12 mars 1400 var han avliden.⁵

2. Bröderna Karl och Jon Gädde.

Riddaren Nils Gädde, Smålandsknapens son, var den förste med detta släktnamn, som ryckte upp i högfrälsets led. Men där bibehöll sig hans ätt i ytterligare tre generationer och så länge den själv fanns till.

I äktenskapet med Kristina Magnusdotter hade herr Nils två söner: Karl och Jon. Den äldre sonen, *Karl Nilsson Gädde*, fick huvuddomänen vid Trosa på sin arvslott. Han nämnes tidigast 1405, då han beseglar ett brev åt hustru Katarina Erengisladotter

en av de sist uppräknade i riddarnas långa rad — bland konung Eriks »rathgeueren» från de nordiska rikena. Men av detta faktum framgår blott, att han tillhörde det unionsråd, som vid denna tid höll på att organiseras och i vilket emellanåt även sådana nordiska stormän synas ha haft säte, som ej voro medlemmar av resp. rikens råd.

¹ Enligt K. E. Löfqvist, Om riddarväsen och frälse i nordisk medeltid (1935), s. 249, 253, skulle han ha blivit riddare strax före det datum, 10 maj 1370, då han första gången så nämnes. Men Löfqvists beräkningar utgå från den avgjort osannolika förutsättningen, att han var identisk med den i RPB nr 935 (27 april 1370) omnämnde Nils Gädde (jfr ovan s. 3), och kunna därför inte anses giltiga. Det ligger nära till hands att gissa, att herr Nils i själva verket undfått riddarslaget redan vid tiden för slaget vid Gata 1365 (jfr Löfqvist, s. 261).

² ST 2, s. 424.

³ Se härom Exkurs I, nedan s. 44.

⁴ P. F. Suhm, Historie af Danmark, 14, s. 648 ff.

⁵ RPB nr 3077.

(tre sjöblad), som var hans kusin på fädernet.¹ I likhet med fadern var han (1416) häradshövding i Hölebo härad; detta ämbete kom att i nära hundra år vara praktiskt taget ärftligt inom ätten.² Genom sitt gifte (varom mera nedan) och väl också genom sitt moderne hade han emellertid anknäring även till Södertörn, och därmed följde befattningar som häradshövding både i Övre Tör (1423, 1430) och i Yttre Tör (1425, 1427).³

Sörmlänning torde Karl Gädda ha förblivit hela sitt liv. I litteraturen uppges visserligen, att Broby i Östergötland (i Å socken på Vikbolandet) »under konung Eriks tid» var hans sätesgård,⁴ men uppgiften är mycket tvivelaktig och skall här närmare granskas. Spörsmålet, som det rör sig om, sammanhänger med hans giftermål.

Senast i 1410-talets begynnelse äktade Karl Gädda en dotter till riddaren Karl Karlsson Öra (Karl Öra d. y.) och dennes hustru Cecilia Staffansdotter Stangenberg.⁵ Karl Öra var liksom svärsonen sörmlänning: han bebodde den från hans fader (Karl Öra d. ä.) ärvda gården Skolasta i Björkviks socken, på gränsen mellan Jönåkers och Oppunda härader, och i Oppunda var han (1410, 1416 och ännu 1425) häradshövding.⁶ Men fru Cecilia var av östgötsk härstamning,⁷ och en syster till henne, Henrik Ulfs änka Ingeborg, bodde länge på Broby, som var hennes egendom.⁸ Efter Ingeborgs död 1415

¹ SD I, s. 477. Hans sigill har här omskriften »Karl Niclesson», medan han i själva brevtexthen liksom eljest alltid kallas Karl Gädda. Samma omskrift möter ännu 1416 (SD III, s. 143). Men 1418 hade han skaffat sig ett nytt sigill: »Karl Ghedde» (SD III, s. 336). — Hustru Katarina Erengisladotter var dotter till Karl Gädde ovan s. 2 omnämnda faster Bengta Jonsdotter i dennas äktenskap med Erengisle Bengtsson.

² Mellan Nils Gädde och hans son Karl hade (på grund av den sistnämndes ungdom?) häradshövdingposten åren 1400—1405 intagits av Olof Haraldsson (tre stjärnor).

³ Orig.perg. 29 maj 1423, RA; i övrigt kan här hänvisas till K. H. Karlssons anteckningar i Riddarhusarkivet.

⁴ C. G. Styffe, a. a., s. 261.

⁵ Vad Karl Gädde hustru hette har ej kunnat utrönas. Man skulle kunna gissa på namnet Iliana, som bars av två sondöttrar till henne (se nedan s. 51). Att giftermålet ingåtts senast i 1410-talets början framgår därav, att makarnas dotter trädde i äktenskap redan 1426. Urkundligt visar sig Karl Gädda i Karl Öras omgivning och släktkrets första gången på nyåret 1414 (SD II, s. 761; jfr SD III, s. 187). Han nämnes emellertid tillsammans med Karl Öra redan i 1413 års skattebok.

⁶ Jfr C. G. Styffe, a. a., s. 280, och B. Hildebrand i PHT 1934, s. 57 (om Skolasta se även RPB nr 1425, 2001, 2087). Häradshövding i Oppunda 1425: brev »andra tingsdag efter tjugondag jul», UUB. — Karl Karlsson Öra hade gods även i andra delar av Södermanland, däribland rätt talrika i Yttre Tör (orig.perg. 9 okt. 1425, RA).

⁷ Om hennes fader Staffan Stangenberg se senast S. Kraft i Linköpings historia I (1946).

⁸ SD I, s. 47 f., och III, s. 74. Om Henrik Ulf se RPB nr 2007, 2287 och nedan s. 8 not 2. — Ingeborg Staffansdotter hade varit gift fyra gånger. Hon begrovs i Vadstena 15 jan. 1415. SRS I: 1, s. 134.

inlöstes Brobygodset från övriga arvingar av svågern Karl Öra,¹ som med sin hustru åtminstone tidtals synes ha bott på Broby i fortsättningen. Där firade också dessa makars dotterdotter, Karl Gädas dotter Ingrid, sitt bröllop med Bengt Königsmark den 29 maj 1426.

Men vid nämnda bröllopsfest bortskänktes Broby med underlydande hemman som förtidsarv (»för een fullan och een rätan ärvodell») till den unga bruden.² Gåvobrevet utfärdades av Karl Öra och Cecilia Staffansdotter, varvid dock Karl Gädas stod som medutfärdare — tydligen därför, att han vid donationen, numera änklings, representerade sina omyndiga söners intressen i saken (hans avlidna hustru hade av allt att döma varit sina föräldrars enda barn). Ingenting antyder, att Karl Gädas för egen del någonsin hade rätt om Broby eller att han vid tiden för dotterns bröllop var bosatt där. Godsets verkliga ägare före Ingrid Karlsdotter 1426 voro dennas morföräldrar, Karl Öra och fru Cecilia.

Ett vittnesbörd, att Karl Gädas även mot slutet av sin levnad förvaltade och särskilt vårdade sig om släktdomänen vid Trosa, föreligger från en tidpunkt, då han troligen redan i mer än ett halvt decennium hade varit avliden. Det gällde en mellan honom och några bönder i Trosa socken uppkommen egendomstvist, som år 1441 av

¹ En av medarvingarna var hustru Margareta Karlsdotter, dotter till Karl Jakobsson (spets fr. vänster) i Skärplinge och g. m. Magnus Ragvaldsson (fargalt, av Hedensöätten). Hustru Margaretas moder Elin Ingevaldsdotter var nämligen halvsysster å mödernet till Ingeborg och Cecilia Staffansdöttrar Stängenbergs. (Om dessa släktförhållanden se RPB nr 1667, 1728, 2007, 2328, 2504, 3110, SD I, s. 671, SD II, s. 464, 649, 761 f., SD III, s. 102, 187 f., 335 ff., och SRS I: 1, s. 140). Karl Öras uppgörelse med Magnus Ragvaldsson om arvet efter Ingeborg Staffansdotter ägde rum på Broby 14 okt. 1416, och Magnus Ragvaldsson utlöstes därvid å sin hustrus vägnar av Karl Öra med en del gårdar i Södermanland (SD III, s. 187 f.). I det nedannämnda brevet 14 okt. 1442 uppger fru Cecilia Staffansdotter, att hennes dåmera avlidne make Karl Öra och hon själv på sin tid hade löst till sig Brobygodset för 1 800 mark »hwita ängilska pänninga oc swarta gotniska».

² Orig.perg. Broby 30 maj 1426, UUB (samma dag utfärdade Bengt Königsmark morgongåvobrev till Ingrid Karlsdotter, orig.perg., RA). Vid donationen gjordes förbehåll för två under Broby lydande åttingar i byn »Skellompstada», vilka Brobys förra ägarinna fru Ingeborg (Staffansdotter) på sådana villkor hade givit till sin dotter, jungfru Kristina Henriksdotter i Skänninge systrakloster, »ath then Broby hafwir maa thöm nywtha och brwka och henne aff thöm fult ghöre». Denna jungfru Kristina, som alltså i sin livstid skulle uppbära avkastning av de båda åttingarna men som i egenkap av klostersisters eljest icke hade anspråk på arv efter modern, var tydligen född i Ingeborg Staffansdotters äktenskap med Henrik Ulf (jfr s. 7 ovan). — Sexton år senare (orig.perg. Skolasta 14 okt. 1442, UUB) förnyade Cecilia Staffansdotter — vars make Karl Öra hade dött senast 1430 (SRS I: 1, s. 149) — donationen till Ingrid Karlsdotter, som under tiden hade blivit änka efter Bengt Königsmark och sedan gift om sig med den danskfödde väpnaren Lage Dus (om dennes härstamning och tidigare öden se SMR nr 765, 766). Det då av fru Cecilia ensam utfärdade donationsbrevet, som väl närmast föränletts av Ingrid Karlsdotters nya gifte, upprepar till större delen det föregående av år 1426; dock saknas här klausulen om jungfru Kristina Henriksdotter (hon torde alltså ha avlidit under mellantiden).

marsken och riksföreståndaren Karl Knutsson avdömdes till hans arvingars nackdel.¹ Omständigheterna härvidlag ge till känna, att han i detta fall hade gjort ett lika självrådigt som vittsyftande försök att på den omgivande bondejordens bekostnad utvidga det storgods, som blev Gäddeholm.

Riddarvärdighet uppnådde Karl Gädda aldrig, och i politiken framträder han egentligen först vid Engelbrekts uppror 1434. Han slöt sig då ganska tidigt till frihetsrörelsen,² varvid det i någon mån kan ha inverkat, att han å sin avlidna hustrus vägnar var befryddad med Engelbrekts båda närmaste vänner inom högaristokratien, Upplandslagmannen Nils Gustavsson (Rossviksätten) och dennes son Erik Puke.³ På nyåret 1435 deltog han sedan i det ryktbara Arbogamötet och hade då inträtt i riksrådet.⁴ Men det är sista gången han nämnes i livet.

Jon (Nilsson) Gädda, Karl Gäddas yngre broder, överlevde denne i nära ett par årtionden. Om honom gäller, att han som vuxen man inte synes ha haft någon ekonomisk anknytning till hembygden i Hölebo härad. Nämnd första gången 1415,⁵ fick han sin bana som godsherre huvudsakligen bestämd av de giften han ingick. Senast i början av 1420-talet, före den 22 mars 1422,⁶ åktade han Katarina Eriksson, dotter till den 1410 i slesvigska kriget omkomne riddaren Erik Stensson (Bielke) och dennes efterlevande förmögna maka Birgitta Magnusdotter Porse. Fru Birgittas huvudgård var Fällnäs i Sorunda socken på Södertörn, men hon innehade också bl. a. Händelö gård i Lösings härad, norra Östergötland, och därpå torde det ursprungligen ha berott, att Jon Gädda 1434 var härads-hövding i Lösing.⁷ Längre fram i tiden bodde Jon Gädda själv på Fällnäs. Så var fallet, då han där i augusti 1440 mottog besök av sin mäktige modernefrände herr Nils Erengislason (Hammarstads-ätten); under besöket nedlades denne gamle riddare på sjukbädden

¹ SMR nr 1383.

² DN 5, s. 461; SMR nr 140, 141 (12 sept. 1434).

³ Se B. Hildebrand i PHT 1934, s. 51, 57, 76 f.

⁴ Privilegier . . . för Sveriges städer, I, s. 77 (22 jan. 1435; om dateringen se HT 1936, s. 21 ff., jfr ibid. s. 25 ff.).

⁵ SD III, s. 10 (6 febr. 1415).

⁶ Orig.perg., RA. I detta i Vadstena utfärdade brev gör Birgitta Magnusdotter Porse en testamentarisk disposition till förmån för Västerås domkyrka, varvid hon ber om sina »söners» (mågars) herr Gustav Algotssons (Sture) och Jon Gäddas sigill. Då levde med all sannolikhet ännu både Katarina Eriksson och fru Birgittas dotter i första giftet Elin Arvidsdotter (Oxenstierna), g. m. Gustav Algotsson. Även i ett brev 24 mars 1422 uppträder Gustav Algotsson och Jon Gädda som fru Birgittas presumtiva arvingar. Orig.perg., UUB; jfr BSH 2, inledn., s. 98.

⁷ SMR nr 159, 161. Jon Gädda utövade dock inte härads-hövdingämbetet personligen vid dessa tillfällen (12 och 18 nov. 1434) utan hade en ställföreträdare, Olof Fynbo.

och avled å Fållnäs den 22 aug. efter att samma dag ha upprättat sitt testamente.¹

Till Fållnäs skrev sig Jon Gädda ännu 1447.² Han bodde där i kraft av särskild överenskommelse med fru Birgitta Magnusdotter, vilken i juli 1445 hade förordnat, att han för livstiden skulle få inneha denna henne tillhöriga gård; härvid inskräftes dock, att den honom sålunda medgivna förmånen inte skulle gå vidare till hans arvingar.³

Vid den tidpunkten var nämligen Jon Gäddas första hustru, fru Birgittas dotter, längesedan avliden utan att efterlämna bröst- arvingar,⁴ och under mellantiden hade Jon hunnit gifta om sig inte bara en utan två gånger. Möjligen redan före 1420-talets slut hade han sålunda äktat en skånsk adelsdam,⁵ vars fader var riddaren Axel Brahe (Brade) i Vittskövle.⁶ I detta äktenskap, som i likhet med det första snart upplöstes genom hustruns död, hade han en dotter Anna, vilken var ogift ännu i oktober 1447⁷ men som vid sitt senast 1455 timade fränfälle var maka till riddaren Gregers Mattsson (Lillie).⁸

¹ SMR nr 1197. Testamentet förordnar om legat till bl. a. Jon Gädda och dennes gårdskaplan herr Nils, vilken tydligen hade ombesörjt den sjuke ädlingens dödsberedelse. Om Nils Erensgislasons dödsdag se SRS I: 1, s. 234.

² Pappersbr. Lyngby (Skåne) 7 okt. 1447, RA.

³ Klingspor och Schlegel, Svenska slott: Engsö (1877), pag. LXIII. Brevet är daterat 10 juli 1445.

⁴ Katarina Eriksdotter torde ha varit avliden redan 7 sept. 1425, då Birgitta Magnusdotter Porse »medh mina arffua och frænda raadhe» i Vadstena utfärdade ett donationsbrev till Strängnäs domkyrka (orig.perg., RA); härvid anmodades icke Jon Gädda — och ej heller Gustav Algotsson (Sture) — att besegla men däremot några av Birgitta Magnusdotters presumtiva bakarvingar (om dessa se K. H. Karlsson i PHT 1909, s. 86 ff.), nämligen herr Nils Bosson (Natt och Dag) och hans hustru fru Kristina, Karl Ormsson (gumsehuvud) och hans hustru Märta ävensom Matts Ödgislason (Lillie) och hans hustru Ingeborg Gregersdotter. Jfr orig.perg. 5 jan. 1432, RA, där likaledes endast bakarvingarna besegla åt fru Birgitta; det gäller härvid en donation till Vadstena kloster. — I Örnhiälsms Kyrko- och klosterbrev, IX, pag. 1279 f., RA, finns i avskrift ett av fru Birgitta och även av hennes dotter och måg, Katarina Eriksdotter och Jon Gädda, utfärdat gåvobrev till Vadstena kloster. Brevet — på vilket fil. lic. Hans Gillingstam fäst min uppmärksamhet — är i avskriften daterat Vadstena 1 aug. 1415 och gäller vissa gårdar i Västergötland, som fru Birgitta ärvt efter sin avlidna dotter Elin Arvidsdotter. Emellertid måste här årtalet vara felaktigt, eftersom Elin Arvidsdotter levde 1419 och sannolikt ännu 1422 (se ovan s. 9 not 6; i oktober 1425 var hon däremot sedan någon tid tillbaka avliden, PHT 1920, s. 102 f.). Brevet visar, att Jon Gäddas hustru Katarina Eriksdotter överlevde sin halvsyster, men ger på grund av den oriktiga dateringen i avskriften ingen säker hållpunkt i fråga om tidpunkten för hustru Katarinas eget fränfälle.

⁵ Om hennes namn känner jag ingen äldre uppgift än Rasmus Ludvigssons (Genealogica 23 d, fol. 2 och 3, RA), enligt vilken hon hette Elin.

⁶ Fil. lic. Hans Gillingstam kommer att i sin blivande doktorsavhandling, som i den mån den grundar sig på hans licentiatavhandling har varit mig tillgänglig i manuskript, bl. a. beröra Jon Gäddas skånska gifte; jag hänvisar här till hans utredning.

⁷ Ovan cit. brev 7 okt. 1447.

⁸ Terminus ante quem för Anna Jonsdotters död är Eskilsdagen (11 juni) 1455, då Gregers Mattssons andra hustru Ramborg Gustavsdotter redan omtalas som dennes »fæstamöö». P. v. Möller, Bidrag till Hallands historia, s. 325 f. Jfr s. 12 not 1

Med sin tredje hustru, Katarina Bengtsdotter (Königsmark),¹ var Jon Gädde gift redan i början av 1440-talet. Denna var född i den förutnämnde väpnaren Bengt Königsmarks år 1418 ingångna första äktenskap med Märta Tordsdotter (Bonde). Genom den nya giftermålsförbindelsen blev Jon Gädde en av arvingarna till dalafogden Jösse Erikssons rika och högbördiga änka Birgitta Ulfsdotter († omkr. 1440), som var moster till Katarina Bengtsdotters länge-sedan avlidna moder. Han kom på så sätt att å hustruns vägnar bli ägare av en stor sätesgård i Uppland, nämligen Fånö.² Ingenting tyder dock på att han tog sin bostad där. Då han någon gång mellan sensommaren 1454 och våren 1455 avled,³ torde han antingen ha bott kvar på Fällnäs eller också slutligen flyttat över till Lundborum (Lumbra) i Tystberga socken, en av de många gårdar i Rönö härad, som hans föräldrar avstått till Bo Jonsson 1383 — den hade tydligen jämte ett dussin andra jordlotter i samma socken kommit att på ett eller annat sätt återbördas av ätten Gädde under mellantiden.⁴ Till

nedan. — En dotterdotter till Jon Gädde i det skånska giftet, Birgitta Gregersdotter (Lillie), ingick 1468 äktenskap med riddaren Åke Jönsson (Svarteskåning). Deras son Axel Åkesson (Svarteskåning) fick tydligen sitt namn efter Braharna på Vittskövle; enligt tingsbevis 1546 skall denne Axel ha dött tre eller fyra år efter sin 1494 avlidne fader herr Åke och därvid ärvts av sin efterlevande moder Birgitta Gregersdotter. Orig.perg. 3 april 1546, RA. Axel Åkesson nämnes också i faderns brev om inbördes testamente 3 juli 1491 (orig.perg., RA; här talas även om Birgitta Gregersdotters arve-gods i Skåne).

Gregers Mattsson och Anna Jonsdotter (Gädde) hade ytterligare en dotter Marina, som överlevde sin moder men dog tidigt, varvid hon ärvdes av fadern och systemen Birgitta. Brev 3 jan. 1469 (?) i Nils Rynings kopiebok 1571, s. 27 ff., KB. I detta brev överlåter herr Gregers till sin dotter Birgitta »Gieddagorden ij Arboga» ävensom de gårdar i Tärby, Veckelby, Lövgård och »Högby» i Österrekarne, som riddaren Nils Gädde 1370 hade bortbytt till Eskilstuna kloster (RPB nr 940; jfr ovan s. 5) men som Gädde-ätten sedan måtte ha fått tillbaka. — Med uppgiften om Gäddegården i Arboga bör jämföras en anteckning i Kristina Gyllenstiernas jordebok 1528 (om denna se nedan s. 13 f.): »Till minnes. Item Norre malm hörde Gedde slecten till och byttes bort för konungzgården wid Arboge. Item affuelz gården till Clostred i Arboge, then vnte Gedderne them».

¹ Om henne se S. Hedar, Högsjögård (1945), s. 26 ff.

² Fånö tillföll Jon Gädde genom skiftesbrev av år 1443 u. d. (orig.perg., Vestmanland nr 17, DRA; jfr C. G. Styffe, a. a., s. 354). Men redan 1441 synes Jon Gädde ha varit gift med Birgitta Ulfsdotters arvtagerska Katarina Bengtsdotter. Enligt ett i DN 16, s. 134 f. (jfr SMR nr 1338) efter pappersorig. i RA tryckt brev försiggick i Strängnäs »i fyrsta vikæ fastæ» (början av mars) sistnämnda år en arvsuppställning mellan Jon Gädde å hustruns vägnar å ena sidan och Birgitta Ulfsdotters båda brorsöner Ulf Pedersson och Jon Pedersson (Ros av Ervalla) å den andra; Jon Gädde erkändes härvid berättigad till tredingen i dödsboet efter Jösse Erikssons änka. Brevet av år 1441 är i bevarat skick nedskrivet tidigast 1448; ty Jon Gädde, som blev riddare först vid Karl Knutssons kröning, bär där herretitel.

³ Han levde ännu 20 aug. 1454. Orig.perg., RA.

⁴ Av ett arvskiftesbrev Ulvåsa 25 jan. 1461 (pappersbr., RA; facsimile i Hedars a. a., s. 27) med bestämmelser om jungfru Katarina Jonsdotters (Gädde) arvslott efter föräldrarna kan man se, att Jon Gädde:s sterbhus ägde minst tolv uppräknade gårdar och hemman i Tystberga socken, om vilka man vet, att de ingått i Bo Jonssons fastighetsförvärv vid 1383 års byteshandel med Nils Gädde.

Lundborum skrev sig i varje fall hans efterlämnade änka, då hon den 10 april 1455 — »hardeligha nefst aff Gudhi för mina syndher skuld, thoch helbrygda i mitt samwitt och allom skæлом» och av allt att döma på dödsbädden — upprättade sitt testamente.¹

Jon Gädde synes ha varit en i det sista mycket verksam herre. Politiskt visade han större livaktighet än någon annan ättemedlem under 1400-talet. Redan 1435 inträdde han i riksrådet, varvid han deltog i de rådssammansvärjningar, som då (i juni och augusti) ingingos för att trygga Engelbrekts befrielseverk, och även medverkade vid förlikningen, med kung Erik på Stockholmsmötet i oktober. I början av följande år var han i Stockholm vid slottets belägring under det nya uppropet; vi finna honom där ännu den 12 mars, koopererande med Engelbrekts broder Nils Engelbrektsson, som av folkhjälden — troligen för att tjäna som dennes personlige kontrollant — hade lämnats kvar i huvudstaden.² I fortsättningen förblev han, så länge han levde, en synnerligen flitig deltagare i rådsmöten och herredagar. Under konung Kristofers regering bevistade han därjämte bl. a. militärexpeditionen till Gotland 1446. Två år senare, vid Karl Knutssons kröning, mottog han riddarslaget.³

Han dog sonlös. Utom dottern i andra äktenskapet hade han emellertid i sitt sista gifte två efterlevande döttrar, Kristina och Katarina, mellan vilka åldersskillnaden sannolikt var ganska betydande. Den förra blev — troligen före 1450-talets utgång — Arvid Trolles hustru, medan den yngre Katarina 16 aug. 1472 å Gäddeholm⁴ firade bröllop med sedermera riksrådet Johan Stensson Bese.

¹ Orig.papper, RA; jfr Hedar, a. st. Fru Katarina förordnar i testamentet om legat till Bålinge och Tystberga kyrkor ävensom till prästen och de båda klockarna därstädes; kyrkoherden i Bålinge herr Johannes Nicolai var hennes bikt-fader och medbeseglade hennes brev. Härigenom styrkes ytterligare, att hon som änka bodde i ätten Gäddas ursprungliga hemort i Södermanland. I övrigt företer testamentet vissa från släkthistorisk synpunkt anmärkningsvärda enskildheter. Av Katarina Bengtsdotters båda efterlevande döttrar erhåller endast den äldre, jungfru Kristina, gåvor: »en fola oc j (1) gwrling som hon gaff sinne syster» (härmed åsyftas uppenbarligen en avliden, eljest okänd dotter till Jon Gädde och Katarina Bengtsdotter). Den yngre efterlevande dottern, Katarina, nämnes icke alls i testamentet. Då hon dessutom hade namn efter sin moder, kan måhända antagas, att hon ännu inte var född när testamentet uppsattes (gift blev hon först 1472, se nedan) och att modern dött i samband med barnsbörd. — I testamentet nämnes flera gånger »min sösther frw Anna». Någon köttslig syster kan det här icke vara fråga om. Man har däremot anledning att gissa på styvdottern, herr Gregers Mattssons hustru, som inte torde ha varit så mycket yngre än Katarina Bengtsdotter. Jfr dock ovan s. 10 not 8.

² Stockholms stads jordebok 1420—1474, utg. genom H. Hildebrand, s. 63. Jfr ST 2, s. 130, 134, 151, SMR nr 370—374 och K. Kumlien, Karl Knutssons politiska verksamhet 1434—1448 (1933), s. 60.

³ Han nämnes »aff wapn» ännu 28 april 1447. FMU 3, s. 409.

⁴ Orig.perg. Gäddeholm 17 aug. 1472 (morgongåva), RA; jfr SBL 4, s. 63. Platsen för hennes bröllop torde ha bestämts därav, att kusinen Erengisle Gädde i Gädde-

Jon Gädde kom härigenom att bli morfader dels till Erik Trolle,¹ dels till fru Gunhild Johansdotter (Bese), Erik Turessons (Bielke) maka.² Huvudparten av hans jordagods hamnade på detta sätt inom ätterna Trolle och Bielke.

Det var genom hans broder Karls avkomlingar som ätten Gädde levde vidare.

3. Karl Gäddas söner.

Karl Nilsson Gädde hade efterlämnat tre söner: Nils, Staffan (uppkallad efter sin moders morfader Staffan Stangenberg) och Erengisle. Den förstnämnde, *Nils (Karlsson) Gädde*, övertog släktgodset vid Trosa. Han framträder tidigast den 19 maj 1440, då han beseglade ett av farbrodern Jon Gädde utfärdat brev.³ Därefter förekommer han upprepade gånger i den fäderneärvda ställningen som häradshövding i Hölebo härad.⁴ Senast vid Karl Knutssons kröning 1448 blev han riddare. Han torde aldrig ha gift sig, och vid sin död, som synes ha inträffat mot slutet av år 1455,⁵ var han i varje fall barnlös.

Även *Staffan Gädde* dog tidigt, utan bröstarvingar och säkerligen ogift. I livstiden nämnes han, såvitt känt är, blott en enda gång: den 18 maj 1451.⁶ Men i övrigt finns det en notis om denne ädling, som inte saknar pikanteri. Den föreligger i en jordebok,⁷ som tillhört

holm var hennes förmyndare (pappersbr. 25 jan. 1461 och perg.br. Kalmar 14 aug. 1473, RA). Eljest lär den föräldralösa under uppväxttiden länge ha haft ett hem hos sin svåger Arvid Trolle (HH 31, s. 252).

¹ Kristina Jonsdotter, som avled senast 1466, efterlämnade i sitt äktenskap med Arvid Trolle även en yngre son, som efter morfadern fick namnet Jon Gädde men som dog tidigt.

² Den nära släktskapen mellan herr Erik Trolle och fru Gunhild Johansdotter är av ett visst intresse från den politiska historiens synpunkt. Den hindrade dock inte, att herr Erik och fru Gunhild intogo diametralt olika ståndpunkter i den häftiga konflikten om Viborgs län 1512.

³ SMR nr 1151. En ibid. nr 1433 (11 juli 1441) omnämnd riddare Nils Gädde är att identifiera med den då längesedan avlidne förste riddaren med detta namn, Nils Jonsson Gädde.

⁴ Orig.perg. 6 maj och 14 okt. 1450, 25 okt. 1452, UUB; perg.-br. 17 juni 1450 (feldaterat SMR nr 1554) och 20 jan. 1451, RA. — Styffe (a. a., s. 286) uppger, att han var häradshövding i Hölebo redan 1444, men källan för denna notis har jag inte lyckats uppspåra.

⁵ Han levde troligen ännu 23 okt. 1455 (orig.perg., RA) men var död 10 dec. s. å. (jfr nedan). Den 23 juli 1453 var han faste vid Gregers Bengtssons (Låma) bröllop; morgongåvbrev, RA.

⁶ Orig.perg. Stockholm 18 maj 1451, Skoklostersaml., RA. Han var sannolikt död 19 maj 1453 (orig.perg., RA), då hans tre syskon: Nils, Erengisle och Ingrid (jämte den sistnämndas make Lage Dus) sålde släktgods till Erik Nipertz.

⁷ Jordeboken, som enligt vad Kristina Gyllenstierna i jagform upplyser i textens början påbegynts 1 okt. 1528, föreligger i två avskrifter; den ena i Viksamlingen, RA, den andra och tillförlitligare (med rättelser av Hogenskiöld Bielke) i Handl. rör. Vasagodsens I, RA.

ingen mindre än Kristina Gyllenstierna, och har nedskrivits av någon henne närstående person om inte av henne själv. Och den består i en anekdot, som Erik Trolle — då en sjuttio års man — den 2 november 1529 skall ha berättat på Ängsö för ett stort antal adliga personer av bägge könen, bland dem marsken Lars Siggesson (Sparre), Kristina Gyllenstiernas dåvarande make Johan Turesson (Tre rosor) och dennes broder Lars Turesson till Ängsö.⁸ Det må vara tillåtet att in extenso återge anekdotens ordalydelse:

Här Staffan Gedde³ hann ätte Munkaruna i Torpa socken på Vestre Rekerne.³ Han fik enn ögnesiuke. En tijdh hann sin ärende foor i landet tog hann natthärberg i Juleta closter. Thå sporde munkerne honom, huadh honom skadde (= felades) i sin ögon, och gåfuo honom tilråd, att han skulle giffue någre aff sin godz till closters bygningh till hielp, att sancte Bernardus⁴ skulle vare bönbediendes för honom, att Gud wille giffue honom sin syn igenn. Huilket hann och så giorde. Gaff så för:de fyre gårde Munkaruna samme closter till hielp och fik böther⁵ i sinn ögonn någre få dager der effther. Item några åår der effther, då hann hade hafft gott i sin ögonn,⁶ foor hann till samme closter igenn och åthertogh för:de godz Munkaruna från clostredt och foor sin wäg. Då han kom någett från clostredt, fick hann så onnt i sinn ögon, att hann ey anners trodde, att han skulle blind warde; for han tillbaka igenn till samme closter och gaff åther samme för:de godz till clostredt igenn på nytt, och bleff så ståndendes.

Denna sedelärande historia har Erik Trolle naturligtvis inte enbart för ro skull berättat för sin tillfälliga omgivning på Ängsö. Det är alldeles tydligt, att den hade en udd mot 1527 års Västeråsbeslut; herr Erik ville avhålla sina ståndsbroder från att genom återbördande av till kyrkor och kloster donerade gods alltför glupskt taga fasta på Västerås recess. Och en sanningskärna har den fromma anekdoten utan tvivel haft: Staffan Gädde hade ju varit kusin till herr Eriks

² Som närvarande vid tillfället namnges även riksrådet Jon Olsson (Gyllenhorn) och väpnaren Olof Ivarsson. — Lars Turesson och Erik Trolle voro inbördes besvägade genom sina hustrur, Kerstin resp. Karin Eriksdotter (Gyllenstierna). Det uppgivna datum för samvaron på Ängsö, 2 nov. 1529, är det sista, under vilket Erik Trolle nämnes i livet. I början av år 1528 hade han återkommit till Sverige från sin långa- variga danska landsflykt.

³ Den herretitel, som här tillägges Staffan Gädde, är oriktig; av arvskifteshandlingarna i dec. 1455 (se nedan) framgår, att denne aldrig blev riddare.

⁴ Med Munkaruna avses tydligen det Runna, där tolv öresland 1375 av Staffan Gädde farfader bortbyttes till Eskilstuna kloster (se ovan s. 5). — I Kristina Gyllenstiernas jordebok läses strax före stycket om Staffan Gädde ögonsjukdom följande anteckning: »Item här Staffann Gedde och här Biörn Gedde (!) gåffue enn part aff sin godz till Juleta med 4 gårde i Munkaruna, som tilförenne kalledes Gedderuna».

⁵ Julita var ju ett cistercienskloster.

⁶ = bättring, bot.

⁸ På detta ställe är texten i bägge avskrifterna förvanskad; jag har sökt rekonstruera den på ett sätt, som ger mening.

på 1460-talet avlidna moder, varför det kan antagas, att berättelsen var grundad i familjetraditionen. Otänkbart är inte heller, att anekdoten ger oss en verklig pålitlig antydning om den sjuklighet, som lade Staffan Gädde så tidigt i graven.

Arvskiftet efter bröderna Nils och Staffan Gädde skedde vid ett och samma tillfälle, i december 1455.¹ Det förrättades på Gäddeholm, och härvid visar sig detta ryktbara gårdsnamn (»Geddaholm») för första gången, såvitt man vet, i bevarade källor.

Genom 1455 års arvskifte övergick Gäddeholm till den tredje och förmodligen yngste i brödrakretsen, *Erengisle Gädde*,² som i fortsättningen alltid skrev sig till denna gård och även var häradshövding i Hölebo härad.³ Hans dopnamn innebar säkerligen uppkallelse efter en medlem av den befryndade Hammarstadsätten, och hans förbindelser med denna ätt framträdde mycket tidigt: i Nils Erengislasons av Hammarstad ovanberörda testamente 1440 begåvades han, ensam i sin syskonkrets, med ett legat (en svart kjortel). Eljest nämnes han i bevarade handlingar, såvitt man vet, inte förrän i början av 1450-talet men redan då rätt ofta (1452, 1453) och ihågkommes även i fru Katarina Bengtsdotters förutnämnda testamente 10 april 1455 (han får »en fola medh en skalafoth»). År 1457 tillhörde han den stormannakonfederation, som störtade konung Karl Knutsson; i det sammanhanget inträdde han i riksrådet,⁴ varefter han vid Kristian I:s kröning i Uppsala på sommaren s. å. slogs till riddare. Som riksråd var han i fortsättningen politiskt verksam till kort före sin död, som inträffade på eftersommaren 1475.⁵ Han var med om att på tronen återinsätta Karl Knutsson 1467 och befann sig vid tiden för Brunkebergsslaget 1471 i Sten Stures omgivning.⁶

Om hans enskilda förhållanden är det att märka, att han var gift två gånger. Under 1450-talets lopp och före 20 augusti 1459⁷ in-

¹ Pappersbrev Gäddeholm 10 dec. 1455, RA; kopiebok B 2, fol. 12 v. (brev Gäddeholm 11 dec. 1455), RA. Sistnämnda aktstycke handlar enbart om skiftet efter Staffan Gädde.

² Dennes medarvinge var system Ingrid Karlsdotter. Hustru Ingrid (redan änka efter sin andre make Lage Dus i Broby ?) synes vid arvskiftet ha företrätt av sin svårson, riddaren Gregers Bengtsson (Låma), vilken sedan 1453 (morgongåvobrev 23 juli 1453, RA) var gift med hennes dotter i första äktenskapet, Kristina Bengtsdotter (Königsmark).

³ Orig.perg. Källslöt 15 okt. 1460, RA.

⁴ Privilegier ... för Sveriges städer, I, s. 135 ff. (12 mars 1457).

⁵ Han levde ännu 22 juli 1475, då han på Gäddeholm utfärdade ett brev (pappersbr., RA), men omtalas som död i dottern Märta's testamente 7 sept. 1475 (om detta testamente se s. 16 not 2 nedan). Ännu i febr. 1474 bevistade han ett rådmöte i Stockholm. BSH 4, s. 34.

⁶ ST 3, s. 307; Privilegier ... för Sveriges städer, I, s. 166.

⁷ Personalia Sverige angående, nr 15 (brev Stockholm 20 aug. 1459), DRA. Birgitta Erengisladotter nämnes redan i febr. 1442, då hon måste ha varit mycket ung (BSH 4, inledn., s. 113, not 6). Hon nämnes också 7 febr. 1449; den 5 febr. 1454 var hon troligen ännu inte gift med Erengisle Gädde. Perg.-br., RA.

gick han ett äktenskap, som ytterligare stärkte bandet med den förnämna Hammarstadsätten; han äktade nämligen Birgitta Erengisladotter, vars fader var Hammarstadsättens dåvarande huvudman Erengisle Nilsson († 1469). I detta gifte hade han två döttrar: Iliana, som dog tidigt men efter sin moder,¹ och Märta. Den sistnämnda avled barnlös 1475 efter ett kort äktenskap med Sten Sture d. ä:s svåger Bengt Åkesson (Tott);² genom sitt moderne hade hon emellertid hunnit bli ägare av Ulvåsa, som på så sätt kom att övergå till ätten Gädde och därefter till sedermera riksföreståndaren Sten Sture d. y.³

Birgitta Erengisladotter synes ha dött under förra halvåret 1465,⁴ varefter Erengisle Gädde snart gifte om sig med Bengta Simonsdotter, dotter till den på Lundås i Roslagen bosatte riddaren Simon Körning och Beata Albrektsdotter (Bydelsbach).⁵ Med henne hade herr Erengisle tre efterlevande barn: dottern Iliana — tydligen född efter den likanämnda halvsystemens död⁶ — och sönerna Karl och Nils. Av dessa var Iliana ännu ogift och Karl redan avliden, när fru Bengtas nye make Jöran Åkesson (Tott) den 10 februari 1486 å styvbarnens vägnar utan framgång gjorde anspråk på arv efter deras dåmera avlidna kusin fru Kristina Bengtsdotter (Königsmark).⁷

Troligen ej långt efter sistnämnda datum blev Iliana, Erengisle Gädde's dotter i andra äktenskapet, Svante Nilssons (Sture) maka.

¹ Enligt Vadstenanunnan Birgitta Andersdotters släktanteckningar (HH 1, s. 4) dog hon »i jungfrustadga aff pestelentie» och blev begraven i Vreta kloster. Att Märta Erengisladotter inte var Erengisle Gädde's enda barn i första äktenskapet framgår av dennes brev 18 juni 1465 (orig.perg., RA), där han talar om det arv på Lolland och Själland, som hade tillfallit hans avlidna maka efter dennas broder herr Algot Erengislasen och som nu kommit på »min deel oc myne barne deels». Jfr nedan not 4.

² Märta Erengisladotter (Gädde) upprättade i Stockholm, »krank till myn lykama» och tydligen på sotsängen, sitt testamente 7 sept. 1475, orig.perg., RA. Att hon dött den tiden framgår av hennes inskrivning »in extremis» i Helga lekamens gille i Stockholm. HLG I, s. 85 (att hon där uppförts under år 1474 utgör intet hinder för att dödsfallet inträffat 1475).

³ C. G. Styffe, a. a., s. 249 (årtalet 1415 tryckfel för 1475!); jfr PHT 1920, s. 102.

⁴ Hon var död 18 juni 1465 (se ovan not 1). Något före henne (jfr dock orig. perg. Vadstena 3 okt. 1465, RA) dog hennes broder herr Algot Erengislasen, vars dödsår 1465 synes stå fast.

⁵ Erengisle Gädde och Erengisle Nilsson i Hammarstad utfärdade i Stockholm 6 juli 1466 gemensamt ett brev med sina hustrurs råd (orig.perg., RA). Den förstnämnde bör alltså redan då ha varit omgift.

⁶ I sitt testamente 7 sept. 1475 donerar Märta Erengisladotter (Gädde) sitt »belte medh dysingh» (bjällror) till sin »systher Yliana». Därmed måste hon ha avsett Svante Nilssons blivande maka och inte sin helsyster med samma namn.

⁷ HH 31, s. 233 f. Eftersom blott två styvbarn till Jöran Åkesson, nämligen »Nilss Gedda ok jomifru Yliana», äro omnämnda i detta brev, måste den andre styvsonen, Karl Gädde, redan ha varit avliden. Om denne meddelar också Anna Fickesdotters Bylow i sitt *Chronicon genealogicum* (s. 18 f.), att han dog innan han nått myndighetsåldern. Vid halvsystem Märta's död 1475 levde han tydligen; i sitt testamente gav denna till sina (halv)bröder två lödiga mark »tell ij (2) skenar». — Fru Bengta Simonsdotter tycks ännu 26 aug. 1476 icke ha varit omgift med Jöran Åkesson. Orig.perg., RA.

I detta gifte, som upplöstes genom hennes tidiga död på hösten 1495,¹ blev hon moder till Sten Svantesson Sture, och den omständigheten, att ätten Gädde i Gäddeholm sålunda var Sten Sture den yngres moderneätt, förlänar ett särskilt intresse åt dess historia.

Men också hustru Ilianas broder, *Nils (Erengislason) Gädde*, förtjänar att ihågkommas och detta inte endast av det skälet, att Gädde-ätten med honom utslocknade. Hans öden äro i hög grad fängslande, under ett kortvarigt men betydelsefullt skede var han på sätt och vis en centralgestalt i nordisk politik, och tack vare ett delvis ganska rikligt källmaterial kunna vi göra oss en mera levande föreställning om hans skaplynne och om hans personliga förhållanden än vad fallet är med någon av hans i det föregående behandlade anfäder.

4. Ättens siste medlem.

Erengisle Gäddeas son Nils var troligen född i början av 1470-talet och sålunda blott ett barn vid faderns död. Att han 1486 i en arvsangelägenhet företrädde av sin styvfader Jöran Åkesson (Tott), som var den regerande riksföreståndarens svåger, ha vi redan sett. Med all sannolikhet var han då ännu omyndig. Men i det morgongåvobrev, som Erik Karlsson (Vasa) 30 juni 1488 på Vinstorp utfärdade för sin hustru Anna Karlsdotter, är han — sist av de uppräknade tretton ädlingarna — nämnd som faste och bröllopgäst.² Vid den tidpunkten bör han ha nått en ålder av omkr. 18 år.

Även vid ett annat tillfälle möter hans namn i förbindelse med Erik Karlssons. Sedan denne 1491 mördats, var Nils Gädde en av de riddersmän, som i juni 1493 å målsägarnas vägnar deltog i upp-görelsen om satisfaktion för mordet.³ Han bevistade då den stormiga herredagen i Tälje. På detta stadium var han utan tvivel alltjämt bosatt å fädernegården Gäddeholm, där samtidigt hans moder — nu för andra gången änka — residerade.⁴ I fortsättningen försvinner

¹ BSH 4, s. 195.

² Perg.br., UUB. Jfr P. Sjögren, Slakten Trolles historia intill år 1505 (1944), s. 276 f.

³ Orig.perg., Tälje kyrka 22 juni 1493, RA. Nils Gädde nämnes även här sist bland tretton brevutfärdare, som alla hörde till Sveriges förnämsta adel.

⁴ Fru Bengta Simonsdotter »aa Gäddeholm» stadfäste med sitt sigill prebendaten i Uppsala Finvid Laurenssons godsbyte med Uppsala domkyrka 31 maj 1491 (orig. perg., RA); herr Finvid betecknade härvid henne och Magnus Karlssons i Eka efterlämnade barn som sina »rättha ok nästha erffwingiar» (brevet tyder på att Gustav Vasas mor då ännu inte var gift). Om Finvid Laurensen se Elsa Nordström i PHT 1941—42, s. 23 f., 177, där dock ingen upplysning om hans släktskap med fru Bengta föreligger; om Magnus Karlssons barn ibid. s. 45, 177 (till komplettering kan nämnas, att Magnus Karlsson enligt uppgift av Kristina Gyllenstierna, Dela Gardiska arkivet 4, s. 7, hade sex barn med Sigrid Eskilsdotter: söner Karl, Trotte, Gregers och Mag-

han emellertid, såvitt känt är, för ett helt decennium ur bevarade svenska handlingar.¹

En huvudsaklig förklaring till denna källornas tystnad är att söka däri, att han begivit sig till utländska orter. Härom upplyser en tradition, som under Gustav Vasas regering och långt efter hans död nedskrevs av hans forna fästmö Kristina Gyllenstierna. Fru Kristinas berättelse är snarast att tyda så, att han lämnat Sverige redan vid 1490-talets mitt, varvid han anföretrott sin i hemlandet kvarvarande halvbroder Åke Jöransson (Tott) att för framtiden förvalta hans svenska gods. Kristina Gyllenstiernas tidsbestämningar, i sig själva en smula vaga, torde dock inte vara helt tillförlitliga.² Nils Gädde befann sig nämligen med största sannolikhet på svensk mark ännu när kung Hans kröntes i Stockholm 1497; ty rimligtvis just vid denna kröningsfest blev han — jämte bl. a. Åke Jöransson och sin unge systerson Sten Svantesson — hedrad med riddarslaget.³

Enligt Kristina Gyllenstierna var det på danskt och tyskt område Nils Gädde vistades, medan han höll till utomlands. Förmodligen bör detta fattas så, att han närmast sökte sig till Danmark. Det förhållandet, att han längre fram i tiden ägde jordagods i nordvästra Skåne,⁴ kan tänkas återspegla förvärv, som han gjort redan

nus och döttrarna fru Cecilia och jungfru Märta; det av Elsa Nordström s. 177 citerade brevet till Gustav Vasa i Strödda hist. handl. 4, RA, enligt vilket både Karl och Trotte voro till myndig ålder komna vid Finvid Laurenssons död, är skrivet av fru Sigrid, som härvid även återopar meddelanden av Vasaättens gamle trojtnare herr Eskil Mikaelis).

¹ Han nämnes dock i ett perg.br. Hammersta 12 jan. 1494, RA.

² Kristina Gyllenstiernas uppgifter förefinnas i en inlaga, som rörde hennes ekonomiska mellanhavanden och tvistigheter med Åke Jöranssons son Jöran Åkesson d. y. Avskrift i Sturarnas kopiebok, De la Gardiska samlingen, Sture 2, LUB. Hon framhåller här, att Åke Jöransson († 1520) »hade alt her Nilis Geddas godz i hans (= sin) befallning, så lunge som her Nilis war i Danmark och i Tysland, och gjorde min herre her Sten ingen rekenskap therfore; men sende her Åke thill for:ne her Nilis någre peningar hedann af landet, thå må hann (o: Jöran Åkesson d. y.) bäre fram hanns (= Nils Gädde)s quitenttie; och hade här Åche her Nilses godz i befallning wäll i xij (12) eller xiiij (14) åhr, och löper hans godz xxij (22) lester kornn». Om man, såsom naturligt är, låter de tolv å fjorton åren avse en sammanhängande tid med slutpunkt vid Nils Gädde's död i Stralsund 1508, kommer man ju tillbaka till 1496 eller 1494. Men bortsett från risken för minnesfel hade fru Kristina intresse av att göra sina (och Stureättens) återvinningsanspråk mot Tottarna så stora som möjligt och kan därför i någon mån ha överdrivit utrikesvistelsens längd.

³ I den biografiska fullständighetens intresse må nämnas, att Nils Gädde vid en tidpunkt, som icke närmare anges men som torde ligga före hans utrikesvistelse, doneerade två hemman i Klista, Vårfrukyrko socken i Trögds härad, till den av Sten Sture d. ä. så varmt omhuldade »Ridder sancte Jören i Stockholm» (Jöranskapellet i Storkyrkan). Härom föreligger en anteckning i Kristina Gyllenstiernas ovan citerade jordebok från 1528, som också har följande notis: »Item her Nils Gedde förlänte sin fougde Nye-näs, seden gaff[s] till att blifue Eneköpings closters ladugårdh. Item ett godz i Kliijsta gaf her Niels Gedde till Eneköpings closter». Nynäs ligger i närheten av Klista. Jfr betr. sistnämnda donation orig. perg. 6 juli 1466, RA.

⁴ Se därom nedan s. 26.

före sekelskiftet. Möjligt är också, att han på samma tidiga stadium inträtt i kung Hans' danska hovstat. I vilket fall som helst kom det i Sverige år 1501 utbrutna upproret mot unionsmonarken att bli avgörande för hans senare öden. Ty under denna kris höll Nils Gädde fast vid den kunglige herre han en gång svurit trohet och intog alltså kampställning mot det överväldigande flertalet av svenska släktingar och landsmän.

Sådan var situationen, när han 1504 äntligen på nytt framträder i samtida akter. Den 8 juni nämnda år (»die ipsorum Medardi et Gildardi martyrum») sänder han ett brev till sin sväger Svante Nilsson, vilken blott några månader tidigare hade blivit Sveriges riksföreståndare. Brevet är skrivet på Borgholm, och redan detta faktum belyser hans politiska hållning. Ty Öland, liksom Kalmar slott, tillhörde kung Hans' maktsfär även efter den segerrika svenska resningen. Borgholms slottslän hade ursprungligen (sedan 1494) innehafts av Arvid Trolle, men denne hade under det av honom ogillade och bekämpade upproret mot Hans dragit sig tillbaka till sina skånska gods. I samband härmed hade herr Arvid överlämnat Borgholm och Öland till sin svärson Nils Bosson (Grip), vilken av kung Hans då blev formligen belånad med slottet och ön¹ och där som slottskommendant fortfor att vara unionskonungen trogen. Nils Bosson var huvudman för den numera enda kvarlevande grenen av samma Hammarstadsätt, som ända sedan 1300-talet hade varit så intimt förbunden med ätten Gädde, och även av detta skäl är det alltså mycket förklarligt, att vi nu återfinna Nils Gädde just på Borgholm.

Brevskrivaren hemställer till sin »kiäre swager» om ett personligt gunstbevis. Hans nu avlidna moder hade »till sin gardh», dvs. Gäddeholm, haft tre socknar i förläning av Sveriges krona, nämligen Trosa, Västerljung och Vagnhärad.² I sin egenskap av arvtagare till Gäddeholm ber Nils Gädde att få åtnjuta samma förmån och lovar att i gengäld göra herr Svante och Sveriges rike »tienstäther aff som en annen god man i riget»; han tillägger: »hwat ether er till willge oc kierlig gör jak altiith gernä, thet jak ma medh ligä oc äre göre». Med det förbehåll, som ligger i de sista orden, räknar han sig alltså fortfarande som en god svensk trots att han var kung Hans' man och vill följaktligen anses berättigad att i den sörmländska hembygden erhålla förläning som en genuint svensk ädling. Sin vädjan till svägers-riksföreståndarens personliga känslor om

¹ ST 3, s. 496.

² Uttrycket »till sin gardh» får nog anses tyda på att Gäddeholm varit fru Bengtas morgongåvogods, som först efter hennes död slutgiltigt blev sonens arv och eget.

att »ville witä myt bestä oc bestand» ger han för säkerhets skull en särskild motivering: »ty jak hawer eke mange jak kan lide till».¹

Spänningen mellan Nils Gädde och hans fädernerike kommer dock tydligt fram i ett postskriptum till brevet, en »kalv», som lämpligen bör i sin helhet återges:²

Item kiäre her Swantä, bether jak ether gernä, ati velle vell göre oc wnnä mik myne swenä j gen, som ther äre grepnä, som er Lasse Jensson, Benkt Eriksson, Benkt Brunsson oc Jon Tordsson, ath the matte komme til mik. Kiäre her Swanttä, göre well oc helsser myn söstersön medh mange gode netter på myne weygne. In Christo valet.

Här erfara vi alltså, att några Nils Gäddas svenner hade tagits i fångsligt förvar i Sverige; detta uppenbarligen på grund av sin husbondes kungatrogna inställning. Herr Nils begär, att de skola frigivas och få komma ned till honom för att så återinträda i tjänst. Slutligen passar han på att sända en hälsning till adressatens son, sin egen systerson unge herr Sten; han gottgör därmed något som han försummat i själva brevet.

Det är befogat att uppmärksamma de fyra svennernas namn. Två av dem, Lasse Jönsson och Jon Tordsson, skola vi i det följande möta i Nils Gäddas omgivning; beträffande dessa har herr Nils' önskan så småningom gått i uppfyllelse.³ Annorlunda förhåller det sig med de båda andra adelssvennerna, Bengt Eriksson och Bengt Brunsson. Ty det slår näppeligen fel, att de äro identiska med ett par likanämnda frälsemän, som i fortsättningen tillhörde Svante Nilssons svenneskara. Av dem var Bengt Eriksson besutten i Vedbo härad i Småland, sålunda i Gäddeättens ursprungsbygd, och när han 1520 avrättades i Stockholms blodbad, fick han därmed sona en mångårig trohet mot Sturehuset. Under förutsättning av identitet var hans övergång från Nils Gäddas tjänst till Svante Nilssons fullbordad redan i början av juli 1504, en knapp månad efter det att herr Nils i brevet från Borgholm hade reklamerat honom; han åtföljde då riksföreståndaren på dennes flottexpedition till Finland och fungerade härvid som hövitsman ombord på ett av fartygen.⁴ Bengt

¹ Sturearkivet (SA) nr 632 a, RA. Jfr BSH 5, inledn., s. 11 not 2.

² SA nr 632 b, RA.

³ Jfr nedan s. 28, 32 ff.

⁴ HT 1949, s. 44 f. I febr.—mars 1505 användes han som det svenska riksrådets sändebud till ärkebiskopen i Lund. HSH 19, s. 74, 79. — Bengt Eriksson i Skällsnäs (om honom se bl. a. PHT 1916, s. 31 ff., och R. Stensson, Peder Jakobsson Sunnaväder och maktkampen i Sverige 1504—1527, s. 52) hade en falk till sköldemärke. Hans släktförhållanden, hittills så gott som okända, äro belysta i Rasmus Ludvigssons egenhändiga släktbok, Genealogica 18, fol. 131 v., RA. Där meddelas, att han hade en broder vid namn Nils skrivare (»som solde Skelsnes») och en syster hustru Anna Eriksdotter, som blev moder till sedermera biskopen i Linköping Erik Falk (biskopens son

Brunsson återigen (av Forsstenasläkten) hade anställning hos Svante Nilsson åtminstone från 1508.¹

Det märkligaste med Nils Gädas nu ifrågavarande skrivelse är egentligen tidpunkten för dess avfattning. Hela tre veckor dessförinnan, den 18 maj 1504, hade i Köpenhamn en fredstraktat utfärdats, som på det allra närmaste berörde herr Nils. Den hade kontraherats mellan kung Hans och danska riksrådet å ena sidan, biskop Matts i Strängnäs och riddaren Bengt Ryning som Sveriges befullmäktigade sändebud å den andra sidan. Med biskop Matts, stadd på hemfärd från förhandlingsorten, hade fullständig under rättelse om dess innehåll nått Kalmar senast den 5 juni.² Så mycket egendomligare ter det sig, att Nils Gädda ännu den 8 i samma månad saknade kännedom om fördragsslutet; ty annorlunda lär man inte kunna tolka den omständigheten, att herr Nils i sin skrivelse till Svante Nilsson ej med ett ord antyder någon som helst vetskap om vad som avtalats i Köpenhamn. Den enda rimliga förklaringen synes vara, att traktaten tills vidare hemlighållits för den på Borgholm varande Nils Gädas, fastän den angick honom snarast mer än någon annan enskild person.

I själva verket ställde sig åtskilliga av svenska vederbörande från första stund mycket tveksamma till frågan, om man över huvud borde ratificera och fullgöra traktaten. Det var gott och väl, att däri stadgades en vapenvila till lands och vatten, som skulle gälla i drygt ett år, räknat från den 17 juni; vid midsommartiden 1505 skulle så en allnordisk fredskongress sammanträda i Kalmar för att om möjligt slita all tvist mellan kung Hans och det avfälliga svenska riket. Men de båda sändebuden i Köpenhamn hade nödgats frångå ett i deras instruktioner anbefallt yrkande, att Kalmar slott, som under Hemming Gadhs ledning belägrades av svenskarna, skulle överlämnas till dessa för den tid stilleståndet avsåg. I stället föreskrev traktaten dels att belägringen omedelbart skulle hävas, dels att inte blott slottet utan även Kalmar stad och det underlydande länet — alltså fria svenska territorier — under vapenvilan skulle förvaltas av Nils Gädas, vilken därvid skulle hålla Kalmarhus till kung Hans' hand men som hövitsman över staden och länet vara förpliktad till

»krigsmannen» Bengt Falk, avrättad i Linköpings blodbad 1600, hade väl fått namn efter sin faders morbroder Bengt Eriksson). Enligt samma källa var Bengt Eriksson själv son till en Erik Månsson »til Hoffgården på Åkerö» och dennes hustru, »hustru Brite på Greskel» (Gräsgårde i södra Möre); den sistnämndas föräldrar skola ha varit en Nils Hemmingsson på Öxneberg i Småland (= Yxneberga, s. Möre ?) och Karin Håkansdotter. Om Nils (Eriksson) skrivare se även H. Gillingstam, a. a., s. 77.

¹ Om denne senast KÅ 1947, s. 21 f.

² BSH 5, s. 18; jfr SRS III: 1, s. 85 f.

trohet mot Sveriges riksråd. Med sådana stilleståndsvillkor skulle svenskarnas aktuella ställning i förhållande till unionsmonarken givetvis bli avsevärt försämrade, därest Nils Gädde inte lojalt och obrottsligt uppfyllde sina förpliktelser även gent emot dem. Men var detta att vänta? Herr Nils, ehuru svensk till nationaliteten, var ju konungens handgångne man. Borde man inte redan av detta skäl förkasta hela traktaten?

Så resonerade Hemming Gadh, när han som belägringschef i Kalmar fick kunskap om fördraget. I sin vanliga temperamentsfulla stil skrev han härom till herr Svante den 10 juni.¹ Med tydligt hänsynstagande till svägerskapet mellan denne och herr Nils prisade han visserligen den sistnämnde: Nils Gädde kunde bli »en myndogh man rikith til bestandh», om han blott »hadhe sin handh igen aff k. Hans», dvs. vore löst från sin mansed till denne. Men då så tyvärr inte var fallet, vore hela saken betänkelig och traktaten i sig själv synnerligen äventyrlig, helst som däri inte stipulerades om någon begränsning i det väpnade följde, med vilket konungen hade att infinna sig i Sverige vid den beramade fredskongressen 1505. Doktor Hemming tillfogar, att även Nils Gädde hälsotillstånd kunde tänkas lägga hinder i vägen för traktatens genomförande: herr Nils vore nämligen svårt insjuknad i smittkoppor (»gansth krank aff the pocker»). I vad mån denna uppgift grundade sig på säkra underrättelser från Borgholm eller väsentligen blott var ett uttryck för brevskrivarens önskan, att fördraget redan av det skälet skulle gå om intet, må lämnas därhän. Nils Gädde ovan refererade skrivelse av den 8 juni antyder ju på intet sätt, att denne för tillfället låg sjuk.

Inte heller i fortsättningen hör man talas om Nils Gädde smittkoppor. Och Hemming Gadhs motstånd mot Köpenhamnsfördraget fick ingen annan verkan än att traktatens ikraftträdande uppskötts några veckor. Svante Nilsson lät av svägerskapet lura sig att samtycka till fördraget, som följaktligen redan i medio av juni ratificerades på ett rådsmöte i Stockholm; doktor Hemming fick härvid order att upplåta Kalmar stad och län till den utsedde nye befälhavaren herr Nils.² Den 10 juli kunde så »Niels Gæddæ i Gæddeholm riddere» å ort och ställe i samband med mottagandet av slottsloven utfärda vederbörlig skriftlig försäkran om sin lojalitet mot de i Köpenhamn avtalade bestämmelserna i vad de gällde hans innehav av staden och länet.³ Fördragsslutet hade därigenom gått i fullbordan för hans och det viktiga sydsmländska slottslänets vidkommande.

¹ BSH 5, s. 19 ff. Jfr L. Sjödin, Arvid Siggessons brevväxling, s. 173 f.

² BSH 5, s. 21 f.

³ ST 3, s. 498 f.; jfr BSH 5, s. 23, 24. Se även DGAA 4, s. 337.

Det vill synas, som om riksföreståndaren i det följande länge nog hoppades kunna vinna svågern för de svenska intressena och dymedelst avvärja den eljest på grund av Köpenhamnsfördraget hotande faran, att Kalmarorten vid stilleståndtidens slut blev fiendeland. Han tycks ha intalat sig detsamma beträffande Nils Bosson, som under stilleståndet satt i orubbat bo på Borgholm å kung Hans' vägnar.¹ När herr Svante fram på hösten 1504 i Stockholm rustade till bröllop med Mätta Ivarsdotter (Dyre), lät han sig angeläget vara att sända bjudningsbrev såväl till Nils Gädde som till Nils Bosson och dennes maka, Arvid Trolles dotter.² Men de inbjudna ursäktade sig, och för deras del kom alltså någon Stockholmsresa inte i fråga den gången. Nils Gädde avböjande besked nådde herr Svante först i december, rätt långt efter bröllopet, och innehöll då även en påminnelse om hans ett halvår tidigare uttalade önskemål angående de tre socknarna kring Gäddeholm och hans uppe i Sverige kvarhållna svenner.³ Vid det laget hade emellertid händelser inträffat, som allvarligt rubbade Svante Nilssons tilltro till svågern.

Härmed förhöll sig så, att Nils Gädde hade låtit nedbryta och bortföra de förskansningar (»skärmar») av timmer, som före stilleståndet i den då pågående belägringens syfte hade uppbyggts utanför Kalmar av svenskarna.⁴ Svante Nilsson och många med honom — också biskop Matts — ansågo, att herr Nils genom denna åtgärd hade kränkt stilleståndsbestämmelserna ävensom brutit mot sin egen beseglade försäkran av den 10 juli, och i ett brev till svågern den 9 december gav han luft åt sin bitterhet. Vad som förefallit vore — menade han — av den art, att han tills vidare redan av hänsyn till den allmänna opinionen i Sverige, bland allmogen så väl som hos »hoffolket», vore urståndsatt att bevilja herr Nils några som helst förmåner vare sig beträffande svennerna eller de tre socknarna.⁵

¹ ST 3, s. 496 f. Om förhållandet mellan Nils Bosson och Svante Nilsson tiden närmast före stilleståndet se G. Carlsson, Hemming Gadhs (1915), s. 107 not 1; jfr BSH 5, s. 12, 19, och Hemming Gadhs brev till herr Svante 8 sept. 1503, tr. i Seth Gustafson, Hemming Gadhs språk (1950), s. 16 f.

² SRS III: 1, s. 85; P. Sjögren, a. a., s. 337 (bröllopet firades 17 nov.). — Om förbindelserna denna tid mellan Nils Gädde och Nils Bosson vittnar ett å Borgholm 12 okt. 1504 utfärdat pergamentsbrev (orig., LSB), vari hustru Kristin Henriksdotter i Hasselby (Lofta sn, Tjust) till Nils Bosson avstår sitt gods i Örtomta sn, Östergöt.; detta som bot för ett av hennes man Jöns Persson och dennes broder Nils Persson förövat biltogamål mot herr Nils Bossons landbo på Loftahammar och för deras därpå följande rymning från ålagd arrest å Borgholm. Brevet beseglas av herr Nils Gädde, hövitsman i Kalmar.

³ Detta enligt herr Svantes nedan citerade svarsbrev 9 dec. Härvid nämnas endast två av de fyra ifrågavarande svennerna, nämligen Lasse Jönsson och Bengt Eriksson.

⁴ BSH 5, s. 28 f.; jfr HSH 19, s. 70—74, 79 ff.

⁵ Svante Nilsson till Nils Gädde, Sigtuna 9 dec. 1504. HSH 19, s. 17 f.

Riksföreståndaren fick snart än större anledning till missnöje med Nils Gädde. Den 23 jan. 1505 såg han sig nödsakad att från Örebro utsända ett manifest till inbyggarna i Tiohärads lagsaga, i Kalmar län och meniga Småland, vari han strängeligen varnade för den agitation, som Nils Gädde, Nils Bosson och andra av kung Hans' »parthii» med bud och skrivelser bedrevo nere i landet. Bakom denna förgripliga verksamhet anade han lömska anslag och avsikter både från konungens och från sådana infödda stämplares sida.¹ Samtidigt skänkte han sin sanktion åt den skattevägran, med vilken bönderna i Kalmar län reagerade mot sin dansksinnade hövitsman.²

De båda svågarnas inbördes relationer påverkades vid denna tid även av ett rent personligt mellanhavande. Mot slutet av år 1504 hade Nils Gädde för herr Svante tillkännagivit en önskan att under vintern besöka denne i Uppsverige. Riksföreståndaren svarade den 9 december, att han gärna såg ett sådant besök »för monge saker oss baadhom ens kylth emällom äre».³ Vad han med dessa ord åsyftade blir klart genom en skriftväxling mellan kung Hans och det svenska riksrådet februari—mars 1505. I en skrivelse av den 23 februari beklagade sig konungen inför det svenska rådskollegiet dels över böndernas i Kalmar län uraktlåtenhet att skatta till Nils Gädde men dels också, på dennes särskilda begäran, över en privatekonomisk oförrätt, som tillfogats herr Nils, nämligen det »hindher och forfongh», som »honum göris paa hans godz och egädelär han ther i worth righä Swerigä liggendis haffwer». Detta innebure — säger Hans — ett brott mot stilleståndsfördragets bestämmelser.⁴ I sitt svar lät riksrådet påskina, att något egentligt beslag på herr Nils' svenska egendomar inte hade förekommit. Med saken förhölle sig rätteligen så, att vissa arvegods voro oskiftade mellan herr Svante, Nils Gädde och dennes »broder» (halvbroder) herr Åke Jöransson men att riksföreståndaren och herr Nils redan överenskommit om ett personligt sammanträffande med det snaraste för denna arvsfrågas slutliga och vederbörliga lösning.⁵

Riksrådets sålunda lämnade uppgift är av värde från speciellt biografisk synpunkt. De omtvistade jordagodsens voro givetvis sådana, som voro arvfallna efter den avlidna fru Bengta Simonsdotter och som alltså hennes båda söner herr Nils och herr Åke hade att skifta med den tredje arvingen, fru Bengtas dotterson Sten Svantes-

¹ BSH 5, s. 33 f.; jfr R. Stensson, a. a., s. 74 f.

² Jfr BSH 5, s. 104.

³ HSH 19, s. 17.

⁴ HSH 19, s. 76 ff. Jfr ST 3, s. 497 (mellersta stycket).

⁵ DGAA 4, s. 319 f.

son, vars talan fördes av herr Svante. I anledning av rådets påstående om ett för ändamålet mellan Svante Nilsson och Nils Gädde avtalat möte får det anses ganska troligt, att denna personliga sammankomst — som vi sett, hade den tidigare varit planerad att äga rum redan under vintern — verkligen försiggått fram på våren 1505 och att Nils Gädde då avlagt ett besök i det övre Sverige, genom vilket skiftesfrågan lösts till ömsesidig belåtenhet.¹ Ty sedermera förspörjes ingenting om några tvistigheter rörande Nils Gädde's svenska jordagods, vilka han under den följande tiden utan hinder tycks ha fått tillgodonjuta, trots alla sina politiska eskapader.

Politiskt fortbestod nämligen motsättningen mellan Nils Gädde och hans svåger riksföreståndaren. Den förre hade på Kalmarhus under senvintern mottagit och inlagt danskt krigsfolk, som av konungen tillsänts honom.² Förhållandet bådade inte gott för den till midsommaren utlysta fredskongressen i Kalmar. När så tiden var inne, kom kung Hans själv till kongressorten med en högst betydande krigsmakt, som han nu under rättens sken utnyttjade för våldshandlingar, i mångt och mycket förebådande hans söns tillvägagångssätt vid Stockholms blodbad femton år senare. Konungen lät genom en dansk-norsk domstol tilldöma sig Svante Nilssons och åtta andra svenska riddares (ävensom den döde Sten Stures) gods och ägodelar under motivering, att de gjort sig förvunna till majestätsbrott, och anställde därutöver en grym och blodig razzia med det värnlösa borgerskapet i Kalmar på grund av dess svensksinnade hållning i det förflutna. När han så åter lämnade Kalmar och vände tillbaka till Danmark, sörjde han noggrant för att inte blott fästningen utan också staden blev rikligen bemannad med kungliga trupper för det oförsonliga krig mot svenskarna han nu proklamerade. Och allt detta försiggick utan att Nils Gädde, så svenskfödd han var, veterligen gjorde minsta försök att avvärja det. Att detta över huvud hade blivit möjligt var ju i själva verket en följd av 1504 års Köpenhamnstraktat och av Nils Gädde's därpå grundade position i Kalmar. Hemming Gadh hade blivit än mera sannspådd i sina ivriga varningar mot en ratificering av Köpenhamnstraktaten och mot Nils Gädde än han någonsin anat, och Svante Nilsson å sin sida hade ådagalagt en betänklig brist på statsmannamässigt omdöme genom att vid den avgörande tidpunkten negligera dessa varningar och gå

¹ Var det manne i så fall vid det tillfället Nils Gädde trolovade sig med Kristina Gyllenstierna? Något annat besök i Uppsverige — där väl jungfru Kristina ständigt vistades — kan han knappast förmodas ha gjort efter sekelskiftet. Jfr nedan s. 35 f.

² BSH 5, s. 38.

i den fälla, som kung Hans genom hans svågerns kommandantskap i Kalmar hade gillrat för honom och för svenskarna i gemen.

När kriget mellan unionsmonarken och Sverige på nu omförmält sätt ånyo utbröt i juli 1505, synes Nils Gädde omedelbart ha blivit av den förre entledigad från befälet över Kalmarhus och över den stad, som Hans så svekfullt bemäktigat sig.¹ I stället kom en annan kungatrogen ädling av svensk börd, Joakim Trolle, att t. v. bli monarkens hövitsman över den omstridda kustorten. Nils Gädde blev härvid i sin tur av konungen belånad med ett slott inom det danska rikets gräns, nämligen Lyckå, varunder det egentliga Blekinge lydde. Och där finna vi honom i fortsättningen stationerad.

De första underrättelserna vi ha om hans verksamhet i Blekinge avse året 1506 och härröra från Hemming Gadh, som nu på nytt hade kommit ned till trakten omkring Kalmar med uppgift att återerövra själva köpstaden och om möjligt också betvinga det därvarande slottet. I det sammanhanget planerade doktor Hemming också ett infall i de blekingska bygderna,² enär dessa kunde komma att tjäna som bas för fientliga försök att störa hans belägringsföretag vid Kalmar.³ Men häremot rustade sig Nils Gädde i sin egenskap av slottsherre på Lyckå. Enligt vad Hemming Gadh senare rapporterade till Svante Nilsson höll herr Nils för ändamålet landsting i Ramdala, där han uppmuntrade blekingsbönderna till motstånd mot den befarade svenska invasionen. För att stärka deras mod meddelade han härvid, att han ämnade draga åstad till sin herre konungen och hos denne hämta trupper till Blekinges försvar.⁴ Vad vår sagesman sålunda förtäljer styrkes av urkundliga källor. Den 9 september finna vi »Niels Gedde ridder paa Geddeholm» i Malmö; han säljer då till den skånske riddaren Olof Jeppsson (spärre) av Skurup⁵ en sin »rette gaard» Heljarp i Södra Åsbo härad (Ausås socken). Försäljningsbrevet beseglas, utom av honom själv, av tre skånska frälsemän (Henrik Ågesson, Nils Hack av Håckeberga och Tuve Bagge i Katslösa) ävensom av den historiskt ryktbare borgmästaren i Malmö Hans Mickelsson.⁶ Affärstransaktionen i fråga

¹ Om ett svenskt förslag till danskarna, att han eventuellt skulle få kvarstå som hövitsman i Kalmar men i så fall på villkor, som förpliktade honom att hålla slott, stad och län till kung Hans' och Sveriges rikets hand, se BSH 5, s. 73 (ang. dateringen se G. Carlsson, a. a., s. 122 f.).

² Redan tidigare, i början av år 1506, hade Svante Nilsson själv från Kalmar företagit ett kortvarigt strövtåg in i Blekinge, där han av bönderna tilltvungit sig en kostgård. BSH 5, s. 84; jfr nedan s. 27 not 2.

³ Även för de vid Kalmar verksamma belägringstruppernas proviantering voro strövtåg in i Blekinge att anbefalla från svensk synpunkt.

⁴ BSH 5, s. 122.

⁵ Denne hade tidigare i många år varit kung Hans' fodermarsk.

⁶ Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis, II: 6, nr 10674.

hade förmodligen visst samband med hans utan tvivel kostsamma rustningar. Två dagar senare, den 11 september, är herr Nils i Köpenhamn hos konungen. Han kallas härvid dennes »hofsind» och medverkar vid en av Hans avkunnad konungsdöm.¹

Nils Gädas besök vid det danska hovet blev att döma av det följande händelseförloppet inte särskilt resultatrikt i vad det gällde hans därmed förbundna huvudsyfte. Så småningom återvände han emellertid till sitt blekingska län, beredd att möta det norrifrån väntade angreppet, som omsider igångsattes i medio av februari 1507.² Redan i början av november hade Hemming Gadh — vilken kort dessförinnan (23 oktober) hade lyckats med storm intaga Kalmar stad — segervisst ordat om den förestående invasionen i Blekinge, som han då själv tycks ha velat leda. Den krigsvane prelaten hade härvid sagt sig vilja hemsöka »then träkaaken» Avaskär och Lyckå, såvitt möjligt redan innan Nils Gädga hann komma tillbaka från kung Hans; han hoppades även kunna nå fram till Ronneby och bl. a. bemäktiga sig en välfylld proviantskuta, som herr Nils hade liggande där.³ När den sålunda tilltänkta attacken mot Blekinge äntligen blev verklighet, kom den dock att stå under ledning av Erik Trolle, som från 1504 i motsats till sina ättefränder höll sig till det svenska partiet. Den kröntes med ganska god framgång. Lyckå slott och stad stormades och brändes (omkr. 22 febr.), varvid av Nils Gädgas egna svenner sexton lära ha stupat och de övriga tillfångatagits. En rätt länge bestående vinst av företaget var, att bönderna i Lyckå län underkastade sig segrarna och gävo skatt till den svenske riksföreståndaren.⁴

Nils Gädga torde inte personligen ha kunnat deltaga i de nu omnämnda krigshändelserna. Han hade nämligen drabbats av svår ohälsa och var sängliggande sjuk i Ronneby, där han efter att genom missödet vid Lyckå ha förlorat hela sitt svennefölje säges ha haft allenast en liten smådräng för sin upppassning under sjukdomen. I sin trista belägenhet avlät han den 8 mars en skrivelse till Svante

¹ W. Møllerup, Bille-ättens Historie I, s. 292.

² Strax förut, den 1 febr., hade Hemming Gadh från Kalmar meddelat herr Svante, att enligt vad han trodde sig veta Nils Gädga och slottsherren på Sölvesborg Tyge Krabbe ämnade infalla i Møre och där av bönderna kräva lika stor gengärd som den herr Svante framtvungat i Blekinge föregående år (jfr ovan s. 26 not 2). Doktor Hemming hade i det sammanhanget även lämnat vissa uppgifter om den inte alltför imponerande manskapsnumerär, som Tyge Krabbe och herr Nils för tillfället skola ha haft i sin tjänst, inalles 46 »karlar». BSH 5, s. 143. I fall denna blekingska invasion över gränsen verkligen var påtänkt, blev den emellertid förekommen genom svenskarnas anfall mot Lyckå i mitten av samma månad.

³ BSH 5, s. 122, 123.

⁴ HSH 20, s. 97 ff.; SRS III: 1, s. 86 (årtalet felaktigt); BSH 5, s. 177, 204 f., 225, 229. Jfr L. Sjödin, a. a., s. 250.

Nilsson — som vid denna tid befann sig i Kalmar — med anhållan att få tillbaka ett par av de vid Lyckå tillfångatagna svennerna, Lasse Jönsson och Olof Gregersson. För säkerställande av ett välvilligt svar på denna begäran framhöll han sina förtjänster om utverkandet av den lejd, som dekanen i Linköping mästare Erik Svensson, av herr Svante designerad till svenskt ombud vid en beslutad (men misslyckad) fredsunderhandling i Skåne, för sin nedresa just hade erhållit av slottshövitsmannen på Sölvesborg Tyge Krabbe.¹ Formligt brev om sådan lejd för mästare Erik expedierades i Ronneby samma dag dels av herr Tyge, dels också av Nils Gädde själv i hans åberopade egenskap av hövitsman över Lyckå län.²

Beträffande Lasse Jönsson, om vilken Nils Gädde var speciellt angelägen, blev sjuklingens bön på det sättet beviljad, att Lasse fick en kortvarig permission från fångenskapen i Sverige för att besöka sin nödställda husbonde.³ När permissionstiden var slut, återsändes Lasse Jönsson till herr Svante, medförande en ny skrivelse, som var daterad Ronneby den 8 april.⁴ Och detta brev kan sägas inleda ett nytt skede, det sista, i Nils Gädde's levnadshistoria.

Det märkliga med detta aktstycke är inte vad där meddelas om brevskrivarens ohälsa. I det ämnet berättar nu herr Nils för den svenske riksföreståndaren, att han ämnar fara över till Danzig för att där söka läkare; men han vill ha Lasse Jönsson med sig under resan och på den främmande orten och anhåller följaktligen, att denne för ändamålet måtte få ny permission av herr Svante. Om han inte heller i Danzig kunde bli botad från sin sjukdom, vore det ute med honom: »thaa är myt liff ändet, vden Gud vill besynnerlig hielpe mig». Men om han vann hälsan igen, vore det hans avsikt att efter återkomsten från Danzig bege sig upp till Sverige. Och här tilllägger han, alldeles i slutet av brevet: »Kiere her Swante, brenner thetta breff strax, swa ad ingen seret (o: ser thet), for thy thet är myn eygen handskriff; thet annet breff lod ieg borgmesterne her i byn ssee, men thetta ved ingen aff.»

Dessa ord markera en överraskande politisk sinnesändring hos Nils Gädde. Nederlaget vid Lyckeby på det militära området hade väl gjort sitt till för att framkalla den, det allvarliga sjukdomstillståndet hade säkert också spelat en roll, men själva grundorsa-

¹ HSH 20, s. 107 f.

² HSH 20, s. 105 f.

³ Var han manne identisk med den likanämnda person, som enligt BSH 5, s. 229, vid något tillfälle under år 1507 sändes in i Blekinge av herr Svante?

⁴ SA nr 546, RA (Ronneby torsdagen näst efter påsk; året är inte utskrivet men måste vara 1507).

ken låg utan tvivel mycket djupare. Herr Nils hade helt enkelt börjat tvivla på att han valt rätt väg, när han hållit fast vid kung Hans, och han hade börjat längta hem till fäderneslandet. Där ville han tydligen, om han fick tillfälle till det, för framtiden göra gemensam sak med sina landsmän mot unionskonungen. Men än så länge måste han hålla denna sin plan strängt hemlig. Han var övervakad av kungens trogna, sitt föregående brev till Svante Nilsson — »thet annet breff»¹ — hade han för att avvärja alla misstankar låtit borgmästarna i Ronneby se och läsa, innan det förseglades och avsändes. Men så kunde han inte göra med det nu avlätna brevet; det var av ett från kungens synpunkt sett förgripligt innehåll, emedan det rörde brevskrivarens önskan att återigen bli helt svensk, och eftersom det dessutom företedde hans egen handstil,² borde herr Svante strax bränna det, så att det inte kom i obehöriga händer.

Huruvida resan till Danzig blivit av kan ej utrönas; måhända har sjukdomen släppt sitt tag för någon tid. Nils Gäckas nästa bevarade brev till Svante Nilsson av den 26 januari 1508 är i alla hänseelser avfattat i Blekinge (utan närmare uppgift om orten: »Blekyngne dagen nest effther sancte Paawelz dag».³ Den egentliga texten till denna skrivelse innehåller knappast någonting, som tyder på politisk nyorientering: den var till nöds visibel. Ordalagen äro visserligen mycket förbindliga: herr Nils tilltalar adressaten som sin »synnerligh gode wän» och avslutar sina andraganden med en hälsning till fru Mätta och »Sten lille (= Sten Svantesson) och the gode iomfrwr fru Mettis döttre».⁴ Men samtidigt talar han om kung Hans som »myn herre» och framför ett erbjudande från denne att frige i kriget tagna svenska fångar till lika antal mot herr Nils' egna svenner, tydligen dem som gripits vid Lyckå ett år tidigare. Om herr

¹ Härmed avses med all säkerhet just det ovan refererade handbrevet av den 8 mars, som i motsats till detta ej är bevarat i original.

² Den uttryckliga uppgiften, att brevet är egenhändigt, vinner i intresse däri genom, att Nils Gäckas alla övriga i original bevarade brev (8 juni 1504, 26 jan. och 6 aug. 1508) förete samma prydliga och drivna handstil. Det var ju en stor sällsynthet ännu under senmedeltiden, att svenskfödda stormän av världsligt stånd skrevo sina brev själva. Erik Trolle var ju ett av undantagen, men han hade ursprungligen blivit uppfostrad för kyrkans tjänst och bedrivit fleråriga universitetsstudier utomlands. Nils Gäckas högt utvecklade skrivkunnighet och samtidigt ådagalagda stilistiska förmåga — vissa omständigheter (dateringar m. m.) tyda på förtrogenhet även med latinet — ge klarligen vid handen, att han hade en solid litterär bildning, som synes förutsätta, att den av Kristina Gyllenstierna omvittnade långvariga utrikesvistelsen också avsett lärda studier (särskilt i Tyskland?).

³ SA nr 336 a, RA. Icke heller i detta brev anges årtalet, men det framgår klart av vad där säges om fångarnas utväxling, att året är 1508.

⁴ Den här använda pluralformen *döttre* kan inte fattas bokstavligt. Märta Ivarsdotter hade enligt egen uppgift (L. Sjödin, a. a., s. 176) blott ett barn, dottern Kristina, född i hennes första äktenskap med norska riksrådet Anders van Bergen.

Svante inte ansåg sig böra medge en sådan fri utväxling, ville brevskrivaren med penningar och till skäligen pris lösa sina ifrågavarande »fatige swäne» ur den svenska fångenskapen, så att han kunde få dem till sig »hiidh nidh», dvs. till sin uppehållsort i Blekinge. I övrigt uttrycker han blott en önskan och förhoppning om fred mellan rikena, »ad thet kwnne komme i en annen skyckelse» i det hänseendet.

Allt detta låter ju mycket oskyldigt. Men brevet är försett med en »kalv», som gör ett helt annat intryck och som på grund av sitt drastiskt underfundiga innehåll bör in extenso återges:

Kiere her Swante, haffuer iegh beffäled Lasse Iensson alle ärende och tinder (= tidender), som iegh icke kan skriffue ider till; och huad han eder ssiger, ther may (= ma I) fullelige tro paa. Item är thet swa ffatmol¹, at iegh skriffuer ider nogre merkelighe ärende til, tha may vide, ad ieg skriffuer ad breffuit är skriffuith i Lunthertwn och skriffuer iegh myt naffn kirkeprest ther i byn. Brenner breffuit oc iw kalffuen till visse oc lader hanom inghelunde ssee etcetera.²

Vi få här först veta, att Nils Gädde hade sin trosven Lasse Jönsson hos sig; denne hade alltså verkligen fått förnyad eller förlängd permission ur sin vid Lyckå iråkade fångenskap. Med Lasse sänder nu herr Nils sitt brev under anhållan, att adressaten i allo måtte lita på svennens muntliga framställningar å husbondens vägnar, vilka voro av den hemliga natur, att herr Nils inte kunde utveckla dem skriftligen. Om brevskrivaren i fortsättningen funne sig förelåten att med pennan ge herr Svante någon underrättelse av betydelse, var han besluten att för iakttagande av den strängaste sekretess förfara så, att brev av denna art fingerades vara skrivna i Luntertun och undertecknade av kyrkoprästen i nämnda nordvästskånska stad: Nils Gädde's eget namn skulle på inga villkor få komma till synes! Slutligen besvar herr Nils sin korrespondent, att även det nu avgående brevet måtte brännas vid ankomsten — i all synnerhet (»till visse») den farliga »kalffuen», som under inga omständigheter finge uppvisas för någon. Kanske anade han, att det förra brevet alls inte hade offrats åt lågorna i herr Svantes kansli trots hans uttryckliga begäran därom.

Det hela bestyrker, att Nils Gädde redan hade avfallit från kung Hans i sitt hjärta. Hans utvecklingsgång företer stor överensstämmelse med en annan svenskfödd ädlings, till vilken han av gammalt hade intima relationer: Nils Bossons. Denne hade som slottsherre på Borgholm framhärdat i sin konungska hållning även

¹ Meningen torde vara: Om det är så fatt (vuret). Jfr Kon. Gustaf I:s registratur 1, s. 56: *fathmaal* (om person).

² SA nr 336 b, RA.

efter händelserna i Kalmar 1505. Till straff hade han fått alla sina svenska gods utanför Öland konfiskerade. Ännu i december 1506 bedömdes han av Hemming Gadh, vilken under sin verksamhet i Kalmar hade särskild anledning till harm över att Borgholm genom honom fortfarande var i konungens värjo, som »en gansth ond svensk man».¹ Men snart nog blev det annorlunda. Under loppet av år 1507 visade sig tid efter annan tecken på att Nils Bosson övervägde en politisk omsvängning, och konungen själv greps så småningom av misstankar i den riktningen, varför han omsider frantog Nils Bosson det öländska slottslänet, som i stället anförtroddes åt en pålitlig dansk adelsman. I sin förbittring häröver uppsade Nils Bosson i juni 1508 sin trohetsed till kung Hans och begav sig i flyktliknande former till det övre Sverige,² besluten att för framtiden göra ett med sitt fädernesland.

Allt talar för att Nils Bosson och Nils Gädde åtminstone i någon mån påverkat varandra i den politiska helomvändningen. De båda vännerna följde, som vi sett, samma kurs, och förbindelserna dem emellan synas aldrig ha varit avbrutna. Till nu ifrågavarande tidsskede hänför sig troligen ett lån på 200 danska mark — en rätt betydande summa — som Nils Gädde erhållit av Nils Bosson och ännu vid sin död inte hade återbetalt.³ Personligen hade de med stor sannolikhet träffats under en resa, som slottsherren på Borgholm i slutet av år 1507 genom Skåne (och utan tvivel även Blekinge) företog till kung Hans.⁴ Och om Nils Bossons slutliga övergång till svenskarna på försommaren 1508 synes Nils Gädde så gott som genast ha blivit underrättad.⁵

Men då befann sig den sistnämnde inte längre i Norden. Hans sjukdom, om vars art vi ingenting veta, hade nämligen åter blossat upp, och i maj 1508 hade han, åtföljd av sin omistlige tjänare Lasse Jönsson, avrest till Stralsund för att nu där söka läkare. Vistelsen i den pommerska hansestaden kom att bli långvarig. I Stralsund var han alltjämt den 6 augusti, då han på nytt utsände Lasse Jönsson med ett brev till Sveriges riksföreståndare.⁶ Skrivelsen, som på van-

¹ BSH 5, s. 131; jfr däremot ibid. s. 141 (jan. 1507).

² Kort förut (i maj?) hade Svante Nilsson låtit koncipiera och säkert även utfärda ett amnestibrev för Nils Bosson på villkor att denne infann sig i Sverige före 29 juli; då han vore av »obeblandat swenskt blodh» och eftersom kung Hans just därför frantagit honom Borgholm, skulle han under samma förutsättning få tillbaka sina konfiskerade svenska gods. SA nr 144 (odaterat koncept), RA. Jfr L. Sjödin, a. a., s. 536 not 1.

³ Se nedan s. 33, 37.

⁴ Om denna resa se BSH 5, s. 232 f.; jfr DGAA 4, s. 344 f.

⁵ Detta framgår av hans testamente, varom mera nedan.

⁶ SA nr 545, RA; Stralsund söndagen före Laurencii u. å.

ligt sätt avslutas med hälsningar till fru Mätta och »Steen lille», är alls icke politisk till sitt innehåll; måhända har fruktan för att den på sin färd över havet skulle kunna uppsnappas av danskarna förmått herr Nils att därvidlag iakttaga försiktighet. Den rör sig endast om brevskrivarens sjukdom och om de i Sverige fångna svenner, vilkas välfärd så varmt låg honom om hjärtat. I förra hänseendet uttalar han sig denna gång förhoppningsfullt: han har äntligen kommit »paa benen ighen» och tror sig vara utom fara (»tackier ieg Gud thet bliffuer nw gott medh migh»). Vad svennerna beträffar, har han nu upphört att anhålla om deras frigivning eller utväxling; förmodligen hoppades han att snart ändå bli varaktigt återförenad med dem, nämligen i Sverige. Man han ber enträget herr Svante att sörja för deras bästa: »ieg bider ider for Gud skyll, adij (= att I) äre the fatige karle god, som mig har tient oc ider fange äre». I det sammanhanget nämner han särskilt den nu till Sverige återvändande Lasse Jönsson och en viss Jon, som likaledes på grund av permission tycks ha vistats hos sin sjuke husbonde och som säkert var identisk med den redan 1504 omnämnde Jon Tordsson.¹ Herr Svante borde inte misstycka, att Lasse stannat så länge i Stralsund, där han behövts till dess hans herre kommit upp ur sjukbädden (»han har bevist sigh j modh migh som een danne swen; will Gud thet maa gaa noget effter myn velye, jeg skall vide hans beste ther ighen fore»), och om den andre svennen heter det: »bider jegh oc ider kierligh om Ion, atij icke heller vare honom vred, fatig karl, han hauer varith ille skodin (= skjuten) oc ther till siug till medh aff värch, som Lasse kan ider vnder visse».

Nils Gäddas optimism å den egna hälsans vägnar visade sig emellertid vara i högsta grad förhastad. Blott ett par veckor senare övermannades han i Stralsund av sin sjukdom. När han kände slutet nalkas, uppsatte han den 21 augusti 1508 sitt testamente.² Detta är inte bevarat i original men väl i två avskrifter, som, ehuru tämligen sena (från 1500-talets andra hälft?), var för sig äro av betydelse för rekonstruktionen av den förlorade förlagan.³ Med beaktande av dem bägge kan man på följande sätt någorlunda säkert återställa den originala texten:⁴

¹ Om denne se även nedan s. 33 f.

² Stilistiska skäl tala för att testamentets text koncipierats av honom själv.

³ Den ena kopian, här nedan benämnd A, finns i Stureska kopieboken, fol. 102, i Viksamlingen, RA; den andra, nedan benämnd B, i avskriftssamlingen B 19, RA. Den förra synes i allmänhet stå originalet något närmare. — För kännedomen om B-texten har jag att tacka arkivarien Gunnar Scheffer, som även eljest älskvärt bistått mig vid uppsökandet av otryckt material i RA för denna studie.

⁴ I fråga om vissa ortografiska detaljer (*d*-tecknet återges av mig med *a*) avviker jag vid rekonstruktionen från bägge kopiorna.

Jagh Nils Gedde utaff Geddeholm bekennes jagh migh i Jhesu Christi naffn,¹ ath jagh är siuk och krank till min lekammen; dock hoppes jagh till Gudz hielp, ath jagh är karsk till min siäll. Sa haffuer jagh bidit tua hederlige dännemen och heter den eene her Sabel Bwchou radhman i Stralsundh och Hindrick Fannrise at sta mit testamente före, om Gudh will kalla migh här. Dock haffuer jagh kest min lägerstadh här² i Jhesu Christi naffn¹ till Sancte Hans. Först giffuer jagh min ringh som är en signetes ringh till min lägerstadh oc är så godh som 9 wngerske gyllen; huadh annad som ther till hörer theri, thet ma komma till graffua. Ithem först haffuer jagh befalt tua mina dannesuenner at antuarda mit testamente tua af mina frenner, som är her Erik Trolle och her Nils Bosson i Wynäs riddare, och en ärligh quinna som heter hustru Brita Knut Bissis. Ithem mit besta harnesk giffuer jagh till min socknekyrkia, och mina bröder³ må thet lösza för sexton gyllen. Ithem och min gwrlingh then som jagh pleger at haffua om min hals, then samma giffuer jagh till Sancte Anna cappell i samme min socknakyrkia till bygningh till hielp. Ithem sa giffuer jagh jungfru Christine her Nils Ericssons dotther min gull spann och i (1) gullringh. Ithem och giffuer jagh min bror her Ake min beslagne korde.⁴ Ithem min systerson her Sten Suantesson giffuer jagh min beslagne taska och min beslagne koger. Ithem bekennes iagh skylligh her Nils Bosson ij (2) hundrade danska mark them han migh länt haffuer. Ithem och giffuer jagh hustru Brita mit sölsalser.⁵ Ithem min swen Swen Persson, Gudh hans siell nadhe, är jagh skylligh fiorton mark örtogh. Ithem är jagh min suen Jon Torstensson⁶ skylligh en summa peningar, ther för haffuer jagh unt honom mit skyt och för hans lange tienste, och haffuer han tient migh som en tro dannesuen. Ithem min suen Lasse Jönsson giffwer jagh en häst och sadel och et nyt rytogh.⁷ Ithem giffuer iagh min suen Hemmingh min röda kiortill fodert medh et räffskin. Ithem giffuer jagh min drängh Christiern mit harnesk och en häst. Ithem Per Suenske min suen giffuer jagh mit suärdh. Ithem min dreng Larens giffuer jagh et harnesk och en häst. Ithem giffuer jagh Ake min bror fyra rytho. Ithem och giffuer jagh fyra rytho min

¹ Så A; B: nampn.

² Detta ord saknas i B.

³ Så i bägge avskrifterna.

⁴ Så, troligen riktigt, A (*korde* = värja); B har ursprungligen samma läsning, dock i margen rättad till: giördell.

⁵ Så A; B: sölfuersalser. Betydelsen är en soppskål av silver.

⁶ Så A; B: Giöstaßson. Rätta läsningen torde ha varit *Torsson*.

⁷ Så B; A, felaktigt: rythno. Betydelsen är ridtyg, ryttarmundering. Jfr FMU 7, s. 442: *rythy*.

systemson. Ithem Jon Torsson¹ giffuer jagh en häst, sall och rytho. Ithem Oloff Gregersson en häst och sall och rytho och et harnesk och et armborst. Ithem och mine suenne alle klåde och peningar, ther bider jagh kierligh om, ther bider jagh min bror och min systemson om och än² förbedre mit testamente och the lage noget got göra för min siäll som jagh troor them till. Här medh alle mine wener Gudh befallandes bade medh lifff och siäll. Till ytermera wisso tryker jagh mit insegle nedan³ för thetta mit ypna bref. Datum Anno etc. v^c oc viij ar (!) then mandagh för sancte Bartholomei dagh.⁴

Det finns inte många senmedeltida testamenten på svenskt språk, som äro intressantare och biografiskt mera upplysande än detta. Den dödsjuke riddaren från Sverige förordnar om sitt sista vilorum i Johanniskirche, sankt Hans' kyrka, i Stralsund. Det var en redan på 1200-talet grundad klosterkyrka, numera med sin sköna »Kreuzgang» fullständigt förstörd genom andra världskrigets bombraider.⁵ Att herr Nils fick sin grav i den främmande stad, där hans liv ändades, skulle vi ha vetat även utan kännedom om föreskriften i testamentet. Sex år efter hans död meddelar den för dåtida svenskar välbekante Stralsundsborgaren Olof Lorber i ett händelsevis bevarat brev till ärkedjåknen i Åbo, att han gjort ett utlägg för Nils Gädde vid dennes jordafärd och sedan förgäves av herr Nils' broder (»fren-de») Åke Jöransson sökt få sina utlagda pengar (10 lybska mark) tillbaka. Som vittnen på att hans fordran var rättmätig åberopar han herr Nils' svenner, som övervarit begravningen.⁶

Om denna ger oss testamentet självt en kulturhistoriskt intressväckande upplysning. Till sin lägerstad i Johanniskirche donerar testator sin gyllene signetring, nämligen ringen som sådan; men själva sigillet (signetet) — »huadh annad som ther till hörer theri» — skulle brytas ut och »komma till graffua». Här möta vi ett för Sveriges vidkommande, såvitt jag vet, hittills obeaktat moment i äldre tiders begravningsceremoniel. Det var uttryck för den ängsliga noggrannhet, med vilken man vid dödsfall plägade förebygga missbruk av den avlidnes sigillstamp. Från 1400-talets Danmark har man ett exempel på att vederbörandes signet kastades ned i den öppna graven omedelbart efter gravsättningen och så jordades med den döda.⁷

¹ Så A; B, säkert felaktigt: Torstenson.

² Så B; A: the.

³ Detta ord endast i A.

⁴ = 21 aug. 1508.

⁵ F. Adler, Stralsund aufgenommen von der staatlichen Bildstelle, 2. Aufl. (1928), s. 18 f. med bild 20; dens., Stralsund 1947, Fornvännen 1948, s. 157.

⁶ FMU 7, s. 304 f. (Stralsund 24 maj 1514).

⁷ Troels-Lund, Dagligt Liv i Norden i det sekstende Aarhundrede, illustreret Udgave, XIV, s. 323 f.

Detsamma har Nils Gädde förordnat för sin del i syfte att därmed hindra, att någon efterlevande missbrukade hans sigill.

Åt sina svenner, vilka till en del stodo vid hans dödsbädd, ägnar herr Nils mycken omsorg även i testamentet. Åtskilliga av dem namnges (bl. a. Lasse Jönsson, Jon Tordsson och Olof Gregersson) och få särskilda legat. Men först och sist gå den sjukas tankar till hemlandet. Till testamentsexekutorer utnämnde han visserligen ett par stralsundska borgare, av vilka den ene var rådman, men dessas uppgift skulle endast vara rent preliminär: genom den dödes svenner skulle testamentet överlämnas till tre adliga personer hemma i Sverige, herr Erik Trolle, herr Nils Bosson och hustru Brita Kristiernsdotter (Oxenstierna), vilka alltså ytterst fingo fullgörandet av Nils Gädde:s sista vilja sig anförtrött. Föreskriften i fråga ger klarligen vid handen, att testator trots sin utomlandsvistelse ägde god kännedom om Nils Bossons blott några veckor tidigare verkställda definitiva avfall från kung Hans och bosättning i Svante Nilssons Sverige. Att just Nils Bosson och dennes svåger Erik Trolle utsågos att handhava testamentet var i och för sig helt naturligt; de voro i själva verket Nils Gädde:s måhända allra närmaste manliga blodsfränder inom Sveriges högfrälse, bortsett från hans båda arvingar Åke Jöransson och Sten Svantesson, och även om frändskapen för vår tids begrepp ändå ter sig rätt avlägsen,¹ var den politiska intressegemenskapen särskilt mellan Nils Bosson och testator av gammalt desto större. Vad som förmått testamentsutfärdaren att ställa hustru Brita Kristiernsdotter, änka efter finländaren Knut Bidz och besutten på Årsta nära Stockholm, vid Erik Trolles och Nils Bossons sida och att dessutom förära henne en tydligen kostbar minnesgåva veta vi icke. Men troligtvis hade det något samband med hennes personliga relationer till den svenska adelsjungfru, som varit ämnad att bli den så tidigt borttryckte Nils Gädde:s maka.²

Enligt en sedan länge allmänt känd uppgift av Anna Fickesdotter Bylow³ hade Kristina Gyllenstierna, innan hon äktade Sten

¹ Erik Trolle var Nils Gädde:s syssling (se släktutredningen ovan). Med Nils Bosson torde släktskapen ha varit ännu en grad avlägsnare; såvitt jag vet, bestod det egentliga blodsbandet mellan honom och Nils Gädde närmast däri, att han i kraft av gemensam härstamning från herr Erik Krummedige var syssling till Nils Gädde:s moder. Men i gengäld tillhörde ju Nils Bosson Hammarstadsätten, med vilken ätten Gädde släktled efter släktled hade varit så nära lierad genom vänskap och upprepade giftermålsförbindelser.

² Brita Kristiernsdotter på Årsta (om henne se vidare KÅ 1947, s. 19 f.) synes ha tillhört samma umgängeskrets som fru Sigrid Eskilsdotter, Kristina Gyllenstiernas mor.

³ Chronicon genealogicum, ed. J. Peringskiöld, s. 18.

Sture d. y. (Sten Svantesson), varit förlovad med dennes morbroder Nils Gädde. Uppgiften vinner bekräftelse i nu återgivna testamente. Jungfru Kristina intager en synnerligen framskjuten plats bland de där ihågkomna personerna: hon nämnes främst av dem alla och får också sådana gåvor, som ange en särskilt nära förbindelse med testator, nämligen dennes gullspann (spänne av guld) och en guldring. Det är härav tydligt, att hon var Nils Gädde's trolovade, även om hon inte direkt anges som sådan i testamentsakten. Så vida man får tro en notis från sent 1500-tal, skall herr Nils, när han »fäste» den mer än tjugu år yngre Kristina Nilsson, ha lovat tillförsäkra henne Gäddeholms gård och gods i morgongåva.¹

Men inte bara den unga fästmön var alldeles särskilt i Nils Gädde's åtanke, där han i främlingslandet bidade döden. Intensivt tänkte han också — utan tvivel med både längtan och vemod — på barn-domshemmet och bygden kring Gäddeholm. Efter alla år i exilen betraktade han fortfarande templet i Trosa (nu Trosa landsförsamling) som sin sockenkyrka. Och där fanns ett kapell, helgat åt den heliga Anna, som Gäddeholmsfamiljen av gammalt hade vårdat sig om. Fru Bengta Simonsdotter, Nils Gädde's mor, hade på sin tid donerat en nära Gäddeholm belägen jordfastighet om tjugufem örtugland till detta kapell, till »sancte Anna choir i Trosa».² I kapellet fanns en än i dag bevarad korbild av den heliga Anna, framställd i helfigur »själv tredje» (med jungfru Maria i flickgestalt på ena knät och Jesusbarnet på det andra). Modern konsthistorisk sakkunskap har betecknat skulpturen som, även internationellt sett, en av de vackraste nu existerande Annabilderna, jämförlig med den italienska 1400-talskonstens leende madonnor vad ansiktsdragen beträffar. Konstverket anses vara ett lybskt arbete, utfört under 1400-talets andra årtionde.³ Hade dåvarande godsherren, Karl Gädde, beställt det för sin kyrkas räkning? Dennes sonson, den siste riddaren av ätten, visar i alla händelser stort intresse för det med Annabilden sålunda prydda kapellet. Han skänker det »till byggning och hjälp» den med all säkerhet mycket dyrbara ring av guld, som han plögade ha om sin hals. Och kyrkan som sådan begåvar han med sitt bästa

¹ På denna notis i samlingen Rasmus Ludvigssons genealogier, Riddarhusarkivet, har fil. lic. Hans Gillingstam godhetsfullt fäst min uppmärksamhet. — Kristina Gyllenstierna hade säkerligen som barn och ungmö ofta vistats på fädernegodset Tullgarn i Gäddeholms närmaste grannskap. Enligt gängse uppgift, vars källa är mig obekant, var hon född 1494.

² Anteckning av Kristina Gyllenstierna i 1528 års jordebok, fol. 28 r., Handl. rör. Vasagöden I, RA.

³ R. Norberg, Den heliga Anna i Sörmland (Sörmlandsbygden 1939, s. 89 ff., med plansch i början av volymen).

harnesk, som hans »bröder»¹ sedan skulle kunna lösa till sig för 16 gyllen.

Minnesgåvorna till Åke Jöransson och Sten Svantesson tarva ingen kommentar. Dessa båda voro ju Nils Gäddas universalarvingar, som sinsemellan hade att dela hans gods och övriga kvarlåtenskap.² Underrättelsen om herr Nils' död nådde dem mycket snart. När dödsfallet inträffade är ingenstädes exakt angivet, men det måste ha timat kort efter testamentets tillkomst. Senast i förra hälften av november 1508 var det känt i Sverige; Nils Bosson krävde då dödsboet på de 200 danska mark, som han lånat sin bortgångne vän.³

På unge herr Stens arvslott kom bl. a. Gäddeholm, som därigenom blev dennes sätesgård. I Sten Svantessons tjänst övergick troligen också en och annan av den dödes svenner. Med rätt stor sannolikhet var så fallet med Nils Gäddas högtbetrodde tjänare Lasse Jönsson. Rimligtvis med denne identisk var nämligen den likanämnde fogde på Ulvåsa gård (ävenledes ett arv från Gäddeaätten), som tjänade Sten Sture d. y. åtminstone från år 1511.⁴ Man har anmärkt,⁵ att Ulvåsafogden i ett brev till den nyblivne unge riksförståndaren 4 aug. 1512 anslår en faderligt förmanande ton. Detta ter sig mindre underligt, om han — såsom sannolikt är — tidigare i många år haft en bemärkt ställning i tjänst hos herr Stens morbröder och sålunda troligen ända från Sten Svantessons uppväxttid haft förbindelse med den blivande riksregenten.

Även i ett annat hänseende än de nu berörda och därvid på ett i eminent mening personligt sätt blev Sten Sture d. y. sin bortgångne morbroders arvtagare. Den 21 oktober 1509, föga mer en ett år efter Nils Gäddas död i Stralsund, firade unge herr Sten på Stockholms slott sin trolovning med dennes efterlämnade fästmo

¹ I uttrycket innefattas givetvis halvbrodern Åke Jöransson, men vem annars? Måne den andre arvingen, systersonen herr Sten?

² Anmärkningsvärt är, att Sten Svantesson i testamentet framträder som fullmyndig, medan hans fader icke alls nämnes. Förhållandet ger visst fog för tvivel på den hittills härskande uppfattningen, att herr Sten var född så sent som (1492 eller) 1493. Denna uppfattning grundar sig helt på Vadstenanunnan Birgitta Andersdotters bevisligen i mångt och mycket felaktiga släktredogörelse från 1520-talets slut (HH 1, s. 2 ff.). Där säges, att unge herr Sten ej var mer än elva år, när fadern (i nov. 1504) vigdes vid Mätta Ivarsdotter, men utsagan är misstänkt redan av det skälet, att den uppenbarligen i sitt sammanhang har tendentiös anstrykning. Förmodligen var Sten Svantesson Sture åtminstone något år äldre än man i våra dagar allmänt menar.

³ Nils Bosson till herr Svante, Bålinge (Rönö härad, Södermanland) 13 nov. 1508, SA nr 1023 a, RA; jfr BSH 5, s. 329 f. Av Nils Bossons ordalag tycks framgå, att dödsbudet då inte var alldeles färskt.

⁴ Om fogden på Ulvåsa Lasse Jönsson se L. Sjödin, a. a., s. 559 not 2 och s. 562 not 1; jfr BSH 5, s. 595.

⁵ R. Stensson, a. a., s. 163.

Kristina Gyllenstierna.¹ På samma plats hölls så bröllopet den 16 november 1511. Genom ett, såsom lagen bjöd, nästföljande dag utfärdat brev² gav »Steen Swanthesson i Geddeholm» sin unga hustru jußt den morgongåva, om vilken Kristina — som vi sett — skall ha fått löfte redan av sin förste fästman Nils Gädda. Jämte själva sätesgården Gäddeholm bestod den av en mängd underlydande hemman i Trosa, Vagnhärads, Västerljungs och Mörkö socknar, och här till kommo en del gårdar i Lästringe och Torsåkers socknar av Rönö härad. Sistnämnda fastigheter voro belägna i trakten av den äldste riddaren Nils Gäddas forna herresäte Sundboholm, och även i övrigt torde alltsammans ha av brudgummen ärvts efter morbrodern eller i varje fall från mödern.

Så blev den siste Nils Gäddas kvarlåtenskap av begynnelsen en mycket väsentlig del av den ekonomiska grund, på vilken Sten Stures och Kristina Gyllenstiernas äktenskap byggde. När de unga makarna mot slutet av år 1512 fingo en son, kristnades detta deras förstfödda barn med namnet Nils, och häri låg utan tvivel en av pietetsfull sedvänja förestavad hyllning åt minnet av den riddersman, vars död hade varit den i och för sig tragiska förutsättningen för deras förening.³

Under hela sin följande levnad — den blev lång efter dåtida måttstock — ådagalade Kristina Gyllenstierna ett starkt intresse för allt sådant, som hörde samman med den 1508 utslocknade Gäddeholmsätten och som på ett eller annat sätt kunde läggas till grund för hennes och hennes barns ekonomiska anspråk. Genom tids- typisk närighet invecklade hon sig härvid i stridigheter med arvingarna efter Nils Gäddas av Kristian II år 1520 avrättade halvbroder Åke Jöransson (Tott). Som en betecknande detalj kan näm-

¹ HH 26: 3, s. 40. Namnet på Sten Svantessons trolovade anges inte i denna samtida källa, men hennes identitet med den unga adelsjungfru, som sedan blev hans maka, är ju höjt över tvivelsmål. I ett brev till Svante Nilsson, Lindholmen 20 sept. 1510 (SA nr 1129, RA), uttrycker sig fru Sigrid Eskildsdotter på ett sätt, som klart visar, att hennes dotter Kristina var förlovad med adressatens son. — Det är möjligt, att Nils Gäddas efterlämnade fästmö haft en friare redan innan förbindelsen med unge herr Sten arrangerades. I ett i Västerås trol. vid jultiden 1508 uppsatt brev till en adelsfru, som att döma av titulaturen («käre syster») mycket väl kan vara fru Sigrid, framför nämligen Svante Nilsson själv sin troman Johan Månssons (Natt och Dag) frieri till adressatens dotter jungfru Kristina. SA nr 65 (koncept), RA. Jfr MRA 1933, s. 79.

² BSH 5, s. 488 f.; jfr Stockholms stads tänkeböcker 1504—1514, s. 221.

³ Enligt de i Sverige den tiden vedertagna namngivningsprinciperna borde den förstfödde sonen egentligen ha uppkallats efter sin avlidne farfader, Svante Nilsson (uppkallelse efter morfadern stred i ett fall som detta mot reglerna). Då så ändock inte skett, måste det ha berott på att här en annan regel fick företräde, nämligen densamma som krävde, att avlidnen make eller maka hedrades med uppkallelse, när änkan resp. änklungen i ett nytt gifte fick en son eller en dotter. — Även i Kristina Gyllenstiernas senare gifte med Johan Turesson (Tre rosor) frångick man de vanliga reglerna: sonen fick namn efter konung Gustav, som i själva verket torde ha stiftat detta nya äktenskap.

nas, att hon från dessa vid ett tillfälle reklamerade bl. a. en förgylld krona om elva lödiga mark, som företedde Nils Gäddas föräldrars vapen, gäddan och sparrarna.¹

Själv skrev hon sig till Gäddeholm,² och där har hon säkert ännu på ålderns dagar ofta vistats. En tradition vill veta, att hennes stoft bisattes i Trosa kyrka, när hon på nyåret 1559 skildes hädan. Då hade mer än ett halvt århundrade förgått, sedan hennes första ungdoms trolovade, tillhörig en från konung Albrekts regering till Svante Nilssons namnkunnig svensk högrälseätt, fördes till vila i sin på främmande kust redda grav.

Exkurs

Ätten Gäddas målade vapensköld och den heraldiska traditionen.

I två sinsemellan närbesläktade medeltida vapenböcker finner man illuminerade bilder — desamma i dem bägge — av ett tiotal svenska ädlingars sköldemärken, däribland den förste riddarens av ätten Gädde. Den ena handskriften är Codex Gelre i Bryssel, av gammalt internationellt ryktbar som ett av medeltidsheraldikens förnämsta monument, den andra en hittills utanför Sverige föga beaktad nederländsk-fransk vapenhandskrift, som år 1933 övergick i svenska riksarkivets ägo efter att troligen ända från vår stormaktstid (söm ett i krig taget byte?) ha förvarats på godset Bergshammar i Södermanland.

Dessa båda dyrgripar, vilka var för sig med sitt stora bildmaterial omspanna nästan hela den dåvarande kristenheten, ha aldrig kommit att konfronteras med varandra på sådant sätt, att arten av deras inbördes samband blivit till fyllest klarlagd. Däri ligger dock en uppgift av ej ringa betydelse för europeisk medeltidsheraldisk forskning. Framställningen här nedan har ett annat och vida blygsammare syfte: att söka bestämma tillkomsttiden för de i Codex Bergshammar så väl som i Codex Gelre återgivna adliga vapenbilderna från Sverige. Vid dryftandet av det spörsmålet har man att utgå ifrån en redan år 1893 publicerad studie av *F. U. Wrangel*.³

¹ Se härom anteckningar i Sturarnas ovan s. 18 not 2 omnämnda s. k. kopiebok. — Ätten Körnings vapen var tre sparrar i snedbjälke.

² Så även hennes andre man Johan Turesson. — Enligt Rasmus Ludvigsson (*Genealogica* 23, RA) dog fru Sigrid Esküldotter, Kristina Gyllenstiernas moder, på Gäddeholm. Jfr *De la Gardiska* archivet 2, s. 57.

³ *F. U. Wrangel*, *En vapenbok från medeltiden*, Svenska autografsällskapets tidskrift II: 6, s. 121—128. Till Wrangels uppsats, som närmast tar sikte på Codex Bergshammar, är fogat ett facsimile i färg av det ställe i nämnda handskrift, där de svenska vapenbilderna förekomma. Motsvarande bilder i Codex Gelre hade något tidigare i icke färglagt facsimile återgivits i [C. J. R.] B[urenstam], *Handskrifter i nederländska och belgiska med flere archiver*, Haag 1885.

Emellertid är det uppenbart, att Wrangels i och för sig förtjänstfulla undersökning kan både fördjupas och på väsentliga punkter korrigeras.

I bägge de ifrågavarande handskrifterna äro för Sveriges del samtliga avmålade vapen försedda med en text, som i varje särskilt fall anger vems vapenbild det är fråga om.¹ I regel meddelas härvid det individuella namnet på sköldens innehavare. Det enda för bägge handskrifterna gemensamma undantaget från denna regel är bilden med ett upprättstående lejon i ginstyckad sköld. Där är texten operoslig: »die marscalc» (Cod. Bergshammar; Cod. Gelre: »dye maerscalc»); något namn förekommer icke. Ytterligare ett undantag finnes, men detta enbart i Codex Bergshammar, där blott ättenamnet »van Tuften» är antecknat vid samma med hjälm och tillhörande hjälmprydnad försedda sköld (sköldemärke: en sparre), som Codex Gelre i sin text förser med uppgift även om individens namn: »h e r K n u t v a n T u f t e n».

Den sålunda omnämnde är givetvis riddaren Knut Karlsson (sparre), vars fader, Karl Ulfsson av Tofta, var Sveriges kanske mest lysande ädling under 1300-talets senare hälft. Det går lika lätt att identifiera fem andra stormän, som med fullständiga namn och korrekta vapenbilder uppträda i bägge handskrifterna: drotsen Bo Jonsson,² riddarna Kettil Jonsson (av Malstaätten),³ Erik Karlsson (örnfot),⁴ Nils Gädde⁵ och Sten Bengtsson (Bielke). Detsamma kan sägas om riddaren Henning Königsmark, låt vara att Codex Bergshammar i motsats till Codex Gelre (»her Henninc Coninxmarc») ger denne det förvanskade förnamnet »Heinric».⁶ Något annorlunda förhåller det sig med de två återstående namngivna riddarna, »her Bent Boes sone» (så Codex Gelre; i Codex Bergshammar synes fadersnamnet böra läsas »Bro sone») och »her Magnus Huetke(n)s sone». Beträffande herr Magnus hindrar dock inte den tydligt korrupta

¹ Jag bortser här t. v. från de i resp. vapenböcker förefintliga bilderna av Sveriges riks- och kungavapen; på den punkten skiljer sig Codex Bergshammar väsentligt från Codex Gelre. Jfr nedan s. 44 f.

² Att denne var drots anges icke. Det är vidare att märka, att han, i motsats till alla andra namngivna svenska ädlingar, fullt riktigt i vapenböckerna saknar herretitel. Jämte Knut Karlsson och Kettil Jonsson är han däremot den ende, som fått sin vapensköld försedd med hjälm och hjälmprydnad.

³ Denne kallas i bägge vapenböckerna rätt och slätt »her Ketel», men den avmålade skölden (i förening med hjälmprydnaden) ger klart besked om identiteten med Kettil Jonsson.

⁴ Codex Gelre: »her Yrc (= Erik) Kaerls zoen». Codex Bergshammar däremot, felaktigt: »her Yoc Karels sone».

⁵ Om vapenbilden se ovan s. 1.

⁶ Någon riddare med namnet H e n r i k Königsmark har aldrig funnits i det medeltida Sverige.

namnformen en säker identifikation. Vapenbilden, kluven sköld med ett lejon i ena fältet och en halv lilja i det andra, hänvisar uppenbarligen på riddaren Magnus Håkansson, vilket redan Wrangel fastslagit. »Huetkens sone» är en förvrängning av »Hakens sone». Mera osäkert är Wrangels identifikationsförslag beträffande Bengt »Böes sone» (»Bro sone»), om vilken han med ledning av vapenbilden (en båt) och enligt muntlig anvisning av K. H. Karlsson tveksamt förmodade, att det är fråga om riddaren Bengt Bogh (båt), som i andra källor nämnes 1379¹—1392.

De åtta s ä k r a fallen möjliggöra försöket att lösa ett problem, som Wrangel för sin del aldrig klart ställde: när har stoffet, primärmaterialiet för de båda vapenböckernas uppgifter om de svenska adelsmännen insamlats? Härvidlag kan man till att börja med konstatera, att det skett senast på 1380-talet.² Då levde alla de namngivna och identifierbara personerna. Men Kettil Jonsson omtalas ej i livet efter år 1386, Knut Karlsson gick bort 1388 eller 1389, Erik Karlsson nämnes sista gången den 13 december 1389. Och Bo Jonssons dödsdatum var den 20 augusti 1386, vilket av lätt insedda skäl bör betraktas som en tämligen säker *terminus ante quem*. Men också en mera exakt datering är inom räckhåll.

Under förra halvåret 1385 anträdde Sveriges monark, konung Albrekt, en resa till sitt mecklenburgska arvland, från vilken han återvände först i augusti—september 1386.³ På resan åtföljdes han av åtminstone två svenska riddare, Knut Karlsson och Kettil Jonsson. Den förre spåras i Mecklenburg från mitten av juni 1385 till den 24 maj 1386, den senare från september 1385 till sistnämnda dag, då han i herr Knuts sällskap befinner sig i Rostock.⁴ Någon gång på våren 1386, sannolikt omkring mitten av maj, anordnade Albrekt en stor tornering i Wismar, skildrad av den lybske kronisten Hermann Korner, som personligen torde ha bevistat den. I den hela åtta dagar pågående festen deltog en mängd nordtyska furstar ävensom

¹ Acta et processus canonizacionis b. Birgitte, ed. I. Collijn, s. 59.

² För jämförelse bör nämnas, att den holländske forskaren W. A. Beelaerts van Blokland i ett i Haag år 1933 utgivet arbete, som tyvärr icke varit mig tillgängligt, bl. a. med hänsyn till de franska vapnen trots sig kunna datera bildmaterialiet i Codex Gelre till tiden 1379—1391. Se härom Jens Bull i [Norsk] Historisk Tidsskrift, bd 29 (1933), s. 545 ff.

³ Se härom senast V. A. Nordman, Albrecht, Herzog von Mecklenburg, König von Schweden (1938), s. 196 ff., 309.

⁴ Das Rostocker Weinbuch 1382—1391, hrsg. von E. Dragendorff u. L. Krause (1908), s. 25, 27, 34. Herr Knut hade även under tiden december 1383—mars 1384 besökt Mecklenburg, ibid. s. 10, 13. — Den 24 maj 1386, samtidigt med herr Knut och herr Kettil, vistades den danskfödde biskopen i Växjö Peder Lodehat ävenledes i Rostock (ibid. s. 34). Har han i anledning av sin förestående förflyttning från Växjö till Århus då besökt konung Albrekt? Jfr Danske Magazin 4 (1750), s. 293 f.

representanter för åtskilliga hansestäder. Vad själva torneringen be-
träffar, utmärkte sig enligt vår sagesman den kække riddaren (»miles
strenuus et famosus») Henning Königsmark alldeles särskilt i käm-
palekarna, och till honom överräcktes segerpriset — såsom seden
bjöd — av närvarande förnåma damer.¹

Det är sålunda intygat, att inte mindre än tre av de riddare
från Sverige, som fått sina namn inskrivna och sina vapen avmålade
i Codex Gelre och Codex Bergshammar, uppehöll sig i Mecklenburg
hos konung Albrekt vid tiden för den stora torneringen i Wismar.
Denna tornering har utan tvivel personligen bevistats inte blott —
såsom Korner meddelar — av Henning Königsmark utan också av
Knut Karlsson och Kettil Jonsson. Och bland de närvarande funnos
lika otvivelaktigt härolder från mer än ett furstehov, däribland Al-
brekts eget. Kan det inte vara bilder och uppgifter i en av en sådan
härold just i Wismar och i anledning av festligheterna redigerad
»tornerbok»,² som gå igen i de båda här behandlade vapenhand-
skrifterna?

Tanken ger egentligen sig själv. Och dock är det inte nödvän-
digt att ovillkorligen urgera den. Det räcker med att fastslå, att
det för bägge vapenböckerna gemensamma svenska materialet in-
samlats i Mecklenburg under kung Albrekts mer än årslånga vistelse
i arvlandet 1385—1386.³ Ty härom kan knappast någon tvekan
råda. Vad tidsramen angår, ha vi redan sett, att Bo Jonssons död i
augusti 1386 är att betrakta som en *terminus ante quem*. Men det
finns också en *terminus post quem*. Härmed avses den tidpunkt, då
Henning Königsmark vann riddarvärdighet. Denne tyskbördige men
i Sverige bofaste ädling, vilken skulle komma att sluta sina dagar
trettio år senare som konung Erik Pomrarens högt betrodde rådgi-

¹ Die Chronica novella des Hermann Korner, hrsg. von J. Schwalm (1895), s. 82 f.,
324; jfr Kr. Erslev, Dronning Margrethe (1882), s. 142, 467. Korner nämner blott året
för festligheterna, men tidpunkten har troligen varit den ovan angivna. Albrekt uppe-
höll sig i Wismar 10 maj 1386, Mecklenburgisches Urkundenbuch 21, s. 33 f. Om hertig
Bogislav av Pommern-Wolgast, som enligt Korner bevistade torneringen, vet man, att
han med sin gemål var i Rostock samma dag (på väg till Wismar?). Das Rostocker
Weinbuch, s. 33; jfr vad där meddelas om två rostockska magistratspersoners avresa
till Wismar 7 maj.

² Om sådana tornerböcker se E. v. Berchem, D. L. Galbreath u. O. Hupp, Bei-
träge zur Geschichte der Heraldik (1939), passim; på detta arbete har revisor Uno
Lindgren godhetsfullt gjort mig uppmärksam.

³ Mycket tyder på att Codex Bergshammar lika väl som vapenhandskriften i
Bryssel leder sitt ursprung från Geldern eller från trakterna närmast söder därom.
Såsom min vän professor Erik Rooth efter granskning av förstnämnda handskrift
vitsordat, pekar även språket i den riktningen. Under sådana förhållanden bör det
anmärkas, att just på 1380-talet täta förbindelser mellan Geldern och Mecklenburg
låta sig påvisa. Hertigen av Geldern besökte i egen person Mecklenburg på senhösten
1385 (och återigen 1388). Das Rostocker Weinbuch, s. 29, 64.

vare,¹ var väpnare ännu den 14 maj 1385² men enligt Korners vittnesbörd riddare vid tiden för torneringen i Wismar 1386, och som riddare framstår han genom sin herretitel även i de båda vapenböckerna. Men i och med detsamma får det anses klart indicerat, att konung Albrekts besök i Mecklenburg vid 1380-talets mitt är den tid, under vilken vapenböckernas gemensamma svenska material kommit till.

Även av andra skäl ter sig denna slutsats sannolik. Åtminstone i Codex Bergshammar är det svenska materialet ojämförligt rikare än exempelvis det norska och det danska.³ För Norges del finns i denna vapenbok endast kungavapnet (lejonet med yxan), alltså inga som helst adliga vapen. Danmark är något bättre representerat, men i jämförelse med Sverige är även det danska materialet torftigt. Det består av kungavapnet (de tre leoparderna med en hjälmprydnad, vid vilken dannebrogen genom sin stång är fäst) och summa fem adelsvapen. Av de sistnämnda äro blott två försedda med text, som anger innehavarens namn,⁴ medan för de övriga endast ättenamnet meddelas: Putbus, Ruut och Limbek.⁵ Den nu redovisade, mycket påfallande skillnaden mellan Sverige å ena sidan, Danmark och Norge å den andra i fråga om bildmaterialets och uppgifternas rikhaltighet låter sig enklast förklara så, att vederbörandes kunskap om svenska förhållanden inhämtats via det mera närliggande Mecklenburg, kung Albrekts tyska hertigdöme.

Med denna utgångspunkt blir även själva urvalet av svenska

¹ G. Carlsson, *Senare medeltiden: tidsskedet 1389—1448* (1941), s. 148 ff., 217.

² RPB nr 2120.

³ Huruvida förhållandet är detsamma med Codex Gelre kan jag t. v. icke avgöra, eftersom V. Boutons välbekanta edition (1881 ff.) icke varit mig tillgänglig. Jfr nedan s. 46 ff.

⁴ Den ene uppträder under namnformen »Ato Nielsson»; vapnet visar en tvåradigt schackrutad balk. Jfr nedan s. 47. I det andra fallet är vapenbilden en sparre och texten: Joenzu. Härmed avses väpnaren Jöns Uf, som i handlingarna nämnes 1377—1389 och som var Lundaärkebiskopens hövitsman på Bornholm (om honom se Hansisches Urkundenbuch 4, nr 597, 598, 974, Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis ser. I, nr 3238, 3604 och RPB nr 1402).

⁵ Dessa tre ätter blomstrade ju i Danmark under 1380-talet. — Även vapenbilderna för Mecklenburg hänvisa på nämnda decennium. Två av adelsvapnen äro försedda med individuell text: »her Lude Luscouwe» och »her Dic (o: Vic) van Visen». Den förre, marskalken Lüder van Lützw, framträder sista gången 17 nov. 1387 (Mecklenburgisches Urkundenbuch 21, s. 170) och är kung Albrekts följeslagare vid flera tillfällen under dennes vistelse i Mecklenburg 1385—1386 (Das Rostocker Weinbuch, s. 29, 35; Mecklenburgisches Urkundenbuch 21, s. 43 f.). Riddaren Vicke van Vitzen stupade i slaget vid Falköping 1389. Det är vidare ett faktum, att kung Albrekts i Codex Gelre återgivna vapen (skölden kvadrerad med Sveriges tre kronor i första fältet), som bäst kan studeras i en färgbilaga till C. Teskes verk Die Wappen des großherzoglichen Hauses Mecklenburg (Güstrow 1893), har ett utseende, som bland Albrekts kända sigill inte möter förrän år 1385; jfr Mecklenburgisches Urkundenbuch 20, s. 319.

adelsvapen förklarligare. Att både Bo Jonsson, drotsen, och den dåvarande marsken Sten Bengtsson¹ äro med får visserligen anses vara alldeles i sin ordning trots att rimligtvis ingendera har besökt Mecklenburg vid 1380-talets mitt. Men varken Magnus Håkansson eller Nils Gädde intogo i hemlandet en så framskjuten ställning, jämfört med många andra ståndsbröder, att deras namns och vapens förekomst i denna förnäma miljö kan vara helt oberoende av tillfälligheternas spel. Måhända ha också de gästade Mecklenburg vid ifrågavarande tid.² Om Knut Karlsson, Kettil Jonsson och Henning Königsmark v e t a vi ju, att så var fallet.

Sedan ovanstående nedskrevs, har revisor Uno Lindgren fäst min uppmärksamhet på en för svensk forskning betydelsefull medeltida vapenhandskrift i Bibliothèque Nationale i Paris, sign. Fr 5230. Handskriften bär namn efter en vapenkung (härold) i Artois, »sieur de Bellenville», och betecknas av mig i det följande Codex Bellenville. Vad jag här har att säga om handskriftens svenska bild- och textmaterial grundar sig dels (beträffande vapnens färger) på revisor Lindgrens muntliga upplysningar, dels på en fotostat, som samme älskvärde meddelare har ställt till mitt förfogande.

Codex Bellenville röjer i sin svenska del släktskap med både Codex Gelre och Codex Bergshammar utan att dock visa sig så nära befryndad med någondera som dessa inbördes. Från bägge skiljer den sig redan i fråga om riks- och kungavapnen. På denna huvudpunkt äro f. ö. alla de tre handskrifterna avsevärt skiljaktiga sinsemellan. Codex Bergshammar har dels ett stort kungavapen med de tre gyllene kronorna i blått fält (»die coninc van Sweden»), dels ett riksvapen med det gyllene lejonet över tre vita ginkavlar (»die oude wapen van Sweden», alltså Sveriges »gamla» vapen, Folkungavapnet). I Codex Gelre däremot innehåller kungavapnet (»die coninc van Zwen») kung Albrekts kvadrerade sköld med de tre kronorna i första fältet och mecklenburgska vapen i de övriga,³ medan riksvapnet

¹ Denne var kung Albrekts marsk åtminstone sedan 1374; han hade i marskämberet efterträtt Karl Ulfsson av Tofta, som avgick redan 1371, och han kvarstod på sin post ännu i juli 1387. Se K.-E. Löfqvist, De svenska drots- och marskämberet under 1200- och 1300-talen (1937), s. 37, 41; jfr Wrangels på denna punkt vilseledande framställning s. 126.

² Nils Gädde var bevisligen hemma 3 mars och 20 aug. 1385 ävensom 12 mars 1386 (RPB nr 2090, 2196; kopiebok B 15, fol. 11 v., RA). Efter 25 april 1386, då han anmodas besegla ett brev men ej nödvändigtvis behöver ha varit tillstädes, nämnes han över huvud icke i inhemska handlingar förrän på 1390-talet. — Också Erik Karlsson kan tänkas ha gjort en resa till Mecklenburg våren 1386. Han var hemma i mars det året (RPB nr 2205), men sedan är det ingenting som hindrar att han under någon kortare tid vistats i Mecklenburg.

³ Jfr ovan s. 43 not 5.

(»die edel wapen van Zweden») har i huvudsak samma utseende som i Codex Bergshammar. I båda dessa handskrifter har såväl riks- som kungavapnet hjälm och hjälmprydnad. Codex Bellenville slutligen har ett stort hjälmförsatt riksvapen (text endast »Zweden»), i huvudsak — dock inte i formatet — överensstämmande med de båda andra vapenböckernas (hjälmprydnadens utseende stämmer så gott som helt med motsvarigheten i Codex Gelre); kungavapnet återigen är vad skölden beträffar nästan i varje detalj identiskt med det i Codex Gelre men saknar hjälm och hjälmprydnad, och texten är individualiserad: »rex Aelbertus».¹

Sistberörda omständighet ger vid handen, att text- och bildmaterialet också i denna handskrift har anknytning till kung Albrekt och till dennes regeringstid. I Parishandskriften återfinnas vidare alla de adliga svenska sköldar, som med uppgift om ägarens namn äro avmålade i Codex Gelre och Codex Bergshammar; dock med den olikheten, att hjälm och hjälmprydnad genomgående saknas. Sålunda uppträder även här »her Nyglis Ghedde» med sitt vapenmärke: en gyllene gädda i blått fält. I övrigt är att märka, att resp. texter i Codex Bellenville alltigenom stödja de identifikationer, som jag ovan i huvudsaklig anslutning till Wrangel har betecknat som säkra. Magnus Håkansson kallas här »her Magnus Hokens soon», och Erik Karlsson avses med namnformen »her Yrck». Den mindre lättidentifierade herr Bengt »Boes sone» (»Bro sone») har benämningen »her Bent Booths soon».

Men Parishandskriften innehåller även adelssköldar, fem till antalet, som helt sakna motsvarighet i de båda andra vapenböckerna. Tre av dessa sköldar äro tomma och utvisa alltså inte vapenbilden, men de tre ägarnamnen äro angivna: »her Anolt Joons soon», »her Steffan Oelofs soon» och »her Yrc Pouk». De därmed åsyftade riddarna äro tydligen Anund Jonsson (lejonansikte), Staffan Ulfsson (tillbakaseende ulv) och Erik Kettilsson Puke, vilka alla levde på 1380-talet (och in på 1390-talet).² Vad så de båda textförsedda nya sköldarna angår, visar den ena Hammarstadsättens vapen och har texten: »her Eeren ghisel». Den andra företer Natt och Dag-vapnet (skölden delad i gult och blått) med texten: »her Joon Oddes soon». Den sistnämnde riddaren lika väl som Erengisle Nilsson (d. ä.) i Hammarstad var ävenledes kung Albrekts samtida; medan herr

¹ Dessutom har Cod. Bellenville (i motsats till de båda andra handskrifterna) ytterligare tre, i tinkturer och detaljutformning sinsemellan varierande sköldar med lejonet över tre ginkavlar (text: »Zuedens»).

² Dödsåren voro resp. 1397, 1393 (eller 1392) och 1396. SRS I: 1, s. 107, 109 f., 110 f.

Erengisle levde ända till 1406, nämnes den senare (vanligen kallad Jon Uddsson) i bevarade handlingar sista gången 20 nov. 1384, vilket dock inte hindrar, att han kan ha varit i livet ännu 1386.

Om man frågar sig, vilkendera systerhandskriften Codex Bellenville mest liknar, blir svaret: Codex Gelre.¹ Men till Codex Gelre ansluter sig ju, när det gäller de adliga svenska vapenbilderna, Codex Bergshammar. Man måste antaga en gemensam urkälla. Huruvida denna innehållit de adliga vapen resp. namn, som finnas i Parishandskriften men som saknas i de båda andra vapenböckerna, må lämnas därhän. I intet av de fem ifrågavarande fallen är det emellertid otänkbart, att vapen och namn kunnat ingå i en urkälla (»tornerbok«?), som kommit till under kung Albrekts vistelse i Mecklenburg 1385—1386.

Det återstår att dryfta ännu ett faktum av betydande intresse. Både Codex Bergshammar och Codex Gelre ha, såsom redan nämnts, ett lejonvapen (i ginstyckad sköld) utan annan påskrift än »die marscalc». Parishandskriften har precis samma vapenbild, men texten är där »Thirgillus marsca[l]c». Både namn och vapen hänvisa alldeles otvivelaktigt på den redan år 1306 halshuggne marsken Tyr-gils Knutsson.² På denna enda punkt tvingas man alltså till en förmodan, att den för de tre kostbara vapenböckerna gemensamma urkällan innehållit heraldiskt material av vida högre ålder än det som eljest i fråga om adliga svenska sköldemärken har framträtt vid jämförelsen dem emellan.

* * *

Vid korrekturläsningen (okt. 1950) önskar jag tillfoga, att under mellantiden både Codex Gelre och Codex Bellenville ha av mig granskats i original; detta i samband med en internationell utställning av bl. a. medeltida vapenböcker i Archives nationales i Paris, till vilken också vapenboken från Bergshammar var utlånad.

Det danska materialet i Codex Gelre visade sig härvid vara av särskilt intresse. Man finner där allra först det danska kungavapnet med i huvudsak samma utseende som i Bergshammarboken, även beträffande dannebrogen. Så följa sju textförsedda adelsvapen. Av dessa tillhöra emellertid blott fyra Gelrehandskriftens ursprungliga innehåll: »her Herman Putbus», »her Mychil Ruut», »Hanneke

¹ Den stora och verkliga betydelsefulla likheten (gentemot Cod. Bergshammar) är, att kungavapnet i båda dessa handskrifter visar Albrekts kvadrerade sköld, medan i Cod. Bergshammar de tre kronorna ensamma utgöra Sveriges kungavapen.

² Jfr B. E. Hildebrand, Svenska sigiller från medeltiden, ser. 3, nr 96, 126. — Wrangel (s. 126) identifierade vapnet med Ulvåsaättens och antog på redan i och för sig ohållbara grunder, att »marskalken» var Karl Ulfsson i Ulvåsa, den hel. Birgittas år 1372 avlidne son.

Lymbeeck» och »Joenzu». Vapnen äro desamma som motsvarigheterna i Codex Bergshammar. Vad återigen namnen angår, torde i fråga om »her Herman Putbus» förnamnet vara förvanskat; något tvivel lär knappast kunna råda därom, att den ryktbare drotsen H e n n i n g Podbusk, som ju dog 1387 eller 1388, avses. Riddaren Mickel Rud (Ruut) innehade vid konung Olofs död 1387 det förnämliga kökemästarämbetet¹; själv dog han omkr. 1402. På 1380-talet verkade även Henneke (Hanneke) Limbek, som avled 1404, och »Joenzu» = Jöns Uf (se ovan s. 43 not 4).

Så till vida finns det intet, som motsäger, att det danska materialet i Codex Gelre insamlats på 1380-talet liksom det svenska. Helt annorlunda förhåller det sig med de tre återstående danska vapenbilderna i Gelrehandskriften: »Albrecht Morher ridder», »Cristoff von Parsberg ritter» och »Atto Nielsson ritter». Texterna till dessa bilder förete en annan handstil och blekare bläck än övriga bildtexter. I själva verket ha vapnen i fråga införts i handskriften långt senare än de andra danska vapnen. Albrecht Morer (Murach) och Kristofer von Parsberg voro bayrare, som inkommo i Danmark 1439 med sin landsherre Kristofer av Bayern; de blevo riddare tidigast vid dennes kröning i Uppsala 1441, och de återvände till sitt sydtyska hemland kort efter konung Kristofers död 1448 för att aldrig mer visa sig i Norden. Följaktligen förskriver sig d e t t a danska material i Codex Gelre från 1440-talet, alltså från en tid, som ligger mer än ett halvt århundrade efter tillkomsttiden för handskriftens danska uppgifter i övrigt. Detsamma gäller om »Atto Nielsson ritter», vars vapenbild är den för danska ätten Rosenkrantz utmärkande. Den åsyftade ädlingen är uppenbarligen Otto Nilsson (Rosenkrantz), som icke heller han kan ha blivit riddare tidigare än 1441; han var 1443—1448 konung Kristofers och 1448—1452 Kristian I:s hovmästare.

»Atto Nielsson ritter» bör rimligtvis vara identisk med Bergshammarhandskriftens »Ato Nielsson», som för samma vapen². Härav kan den viktiga slutsatsen dragas, att sistnämnda handskrift är att datera till 1400-talets mitt (att »Ato Nielsson» ej har herretitel kan måhända gälla som ett tecken på att Bergshammarbokens redaktör fått sin uppgift om mannen senast 1441). Redan F. U. Wrangel hade ungefär samma mening om dateringen, varvid han utgick från det faktum, att Codex Bergshammar på ett ställe återger den burgundiske hertigens vapen, prytt med det först år 1429 instiftade Gyllene skinnets ordenskedja. Då emellertid denna bild inte är försedd med någon

¹ SD fr. 1401, suppl., s. 72.

² Jfr ovan s. 43, not 4.

text, vore det i och för sig tänkbart, att den införts senare än huvudmassan av det mestadels textförsedda bildmaterialet i övrigt. Fallet »Ato Nielsson» visar nu, att Wrangel dock i huvudsak träffat rätt i dateringsfrågan. En grundlig undersökning av det stora kontinental-europeiska materialet i Codex Bergshammar skulle säkerligen än ytterligare bära vittne härom.

En sådan undersökning är den framstående kännaren av medeltida vapenböcker, *M. Paul Adam* i Paris, f. n. betänkt på att verkställa. Han kommer då också att söka utreda det mycket komplicerade förhållandet mellan Gelrehandskriften och vapenboken från Bergshammar. I övrigt planerar han en edition av Codex Bellenville, på vars stora heraldiska värde han först av alla har fäst forskningens uppmärksamhet.

För egen del har jag efter min, bortsett från Norden (och Mecklenburg), med nödvändighet ganska flyktiga jämförelse mellan de tre ovan behandlade originala vapenböckerna föga att meddela i ämnet utöver det redan sagda. Sverige är i dem alla — särskilt om man frånräknar de sena danska tilläggen i Codex Gelre — vida mer uppmärksammat än Danmark och Norge, vilket ju i sin mån stöder antagandet, att vederbörandes kunskap om svenska förhållanden inhämtats via Mecklenburg.¹ I Codex Bellenville är Norge, såvitt jag kunnat finna, alls icke representerat, och i Codex Gelre återges för det rikets vidkommande endast kungavapnet, som emellertid där är ett annat än i Codex Bergshammar och utvisar konung Håkan Magnussons († 1380) kvadrerade, hjämbeprydda sköld med det norska lejonet i två fält och Folkungavapnet i de båda andra fälten.² Och av danska adliga sköldar har Codex Bellenville inte mer än två: den ena har underskriften »Putbus», och den andra synes vara ovannämnde Henneke (Hanneke) Limbeks.

Till sist är att nämna, att Codex Gelre, när det gäller Mecklenburg, har mycket fler individuella adelsnamn än Bergshammarboken. Jämte »her Lude Lusouwe» och »her Dic (3: Vic) van Visen» märkas följande: »her Vick Moltke», »her Helmych van Plesse», »her Henric van Stralendorp», »her Velric (= Ulric) van Penze», »her Jan van Halverstat», »Henric van Bybou», »her Henninc Coninxmercke»,³ »Henneken Beer». Det rör sig här genomgående om personer, som

¹ En felaktighet i Burenstams facsimile från Codex Gelre må här anmärkas: för Nils Gädde är ättennamnet angivet i denna vapenbok lika väl som i Codex Bergshammar och i Codex Bellenville.

² Se avbildningen vid s. 168 i Norges historie fremstillet for det norske folk III: 1 (1915).

³ Tydiligen samme riddare, som vi redan mött i Gelrehandskriften under Sverige.

levde och verkade på 1380-talet i konung Albrekts tjänst.¹ Henneke Beer tillhörde då som »coquinarius» (kökemästare) den svenske markens hovstat, och de båda herrarna von Plessen och von Bybow voro under Albrekts besök i hemlandet 1385—1386 framträdande medlemmar av den kungliga sviten tillsammans med svenskarna Knut Karlsson och Kettil Jonsson;² lika litet som dessa torde de ha försummat att deltaga i torneringen i Wismar 1386.³

Släkttavla

Nedanstående uppgifter, framlagda utan anspråk på absolut fullständighet, grunda sig i allmänhet på släktutredningen ovan. I den mån där meddelade litteratur- och källhänvisningar inte innebära tillräcklig dokumentering, lämnas sådan här inom parentes. Förkortningar, utöver ovan använda: h. = härad; hhövd. = häradshövding; rdr. = riddare; rförest. = riksföreståndare; rr. = riksråd; sn. = socken; vpn. = väpnare (»a vapn»). Då »hhövd.» eller »rr.», åtföljda av ett datum, förekomma, anges därmed blott den dag, då vederbörande första gången så benämnas i uppspårade källor.

Tab. I.

Jon Gädda, vpn., bosatt i (Norra) Vedbo h. och trol. i Lommarids sn., Smål.; nämnes 1358 ²⁶/₁₁.

Barn:

Nils Gädda, rdr., tab. II.

Bengta Jonsdotter, levde ännu 1399 ¹⁸/₁₁ (RPB), då hon och hennes make med sin dotter Botilda överlämnade jord i Linderås sn., (Norra) Vedbo h., till Skänninge nunnekloster. Var trol. redan 1382 ⁷/₆ gift m. vpn. Erengisle Bengtsson (tre sjöblad), vilken, nämnt tidigast 1378 ¹⁴/₉ (RPB), 1382 ⁷/₆ tillbytte sig Sjöryd i Flisby sn., (Södra) Vedbo h., där han sedan var bosatt; han levde ännu ¹/₉ 1413 (SD). En son till dessa makar, vpn. Jon Erengislason i Sjöryd, kallade sig Jon Gädda men behöll faderns vapen; han nämnes 1421 ²⁴/₆ men var död barnlös 1433 ¹⁹/₁. Om Bengta Jonsdotters övriga barn se H. Gillingstam, Ätten Siöblads medeltida släktförbindelser och äldsta historia.

¹ »Her Jan van Halverstat» är uppenbarligen identisk med riddaren Henning v. H., som var i konung Albrekts följe under dennes vistelse i Mecklenburg 1385. Mecklenburgisches Urkundenbuch 20, s. 385.

² Das Rostocker Weinbuch, s. 25, 28, 34, 35, 63.

³ Riddaren Helmold (= Helmich) van Plesse tillhörde konung Albrekts omgivning i Wismar 10 maj 1386 (jfr ovan s. 42 not 1), och detsamma var fallet med hans ståndsbroder Vicke Moltke. Mecklenburgisches Urkundenbuch 21, s. 34.

Tab. II.

Nils Gädda, nämnes redan $27/8$ 1364 men som rdr. tidigast $10/5$ 1370; bodde från tiden för giftermålet på Sundboholm i Bälunge sn, Rönö h., Södermanl., men flyttade 1383 till Trosatrakten, Hölebo h.; hhövd. där $20/8$ 1385; död efter $1/9$ 1398 men före $12/3$ 1400. Gift trol. redan $10/5$ 1370 m. Kristina Magnusdotter, som nämnes 1375 $24/2$ och ännu 1383 $17/3$; dotter av vpn. Magnus Ingevaldsson i Sundboholm (Hammarstadsätten) och Ingrid Erengisladotter.

Söner:

Karl Nilsson Gädda, vpn., rr., Tab. III.

Jon Gädda, rdr., rr., Tab. V.

Tab. III.

Karl Nilsson Gädda, bosatt i Trosa sn., Hölebo h., Södermanl.; nämnes tidigast $12/8$ 1405; hhövd. i Hölebo h. $9/5$ 1416, i Övre Tör $20/5$ 1423, i Yttre Tör 1425; rr. $22/1$ 1435; nämnes sedan ej mer; död före $10/5$ 1441. Gift senast i 1410-talets början m. (Iliana?), död före $20/5$ 1426, dotter av rdr. Karl Karlsson Öra (Karl Öra d. y.) och Cecilia Staffansdotter Stangenberg.

Barn:

Ingrid Karlsdotter i Broby (Å sn., Östergötl.), som hon fått vid sitt giftermål 1426; död efter $14/10$ 1480 (perg.br. Broby, RA) men före $10/2$ 1486. Gift 1) $20/5$ 1426 å Broby m. vpn. Bengt Königsmark i dennes andra gifte, 2) före $14/10$ 1442 m. danskfödde vpn. Lage Dus, som levde ännu $10/5$ 1453. Hon hade en dotter i vartdera giftet, men bägge dogo barnlösa: Kristina Bengtsdotter (gift m. rdr. Gregers Bengtsson [Läma]) mellan $15/2$ 1485 (P. Sjögren, a. a., s. 123 not 6) och $10/2$ 1486, Ingeborg Lagadotter efter $14/10$ 1480.

Nils Gädda, bosatt på Gäddeholm i Trosa sn, nämnes första gången $10/5$ 1440; rdr. senast 1448; hhövd. i Hölebo h. $9/5$ 1450 (redan 1444?); död barnlös före $10/12$ 1455.

Staffan Gädda, vpn., nämnes $10/5$ 1451, död barnlös före $10/12$ 1455 (och trol. före $10/5$ 1453).

Erengisle Gädda, rdr., rr., Tab. IV.

Tab. IV.

Erengisle Gädda i Gäddeholm, nämnes första gången $22/8$ 1440; ärvde Gäddeholm 1455; hhövd. i Hölebo h. $15/10$ 1460; rr. $12/3$ 1457; rdr. s. å.; död 1475, efter $22/7$ men före $7/9$. Gift 1) före $20/8$ 1459 m. Birgitta Erengisladotter, död 1465 före $12/8$, dotter av rdr. Erengisle

Nilsson d. y. (Hammarstadsätten) och Märta Håkansdotter (av på fädernet dansk börd), 2) trol. före $\frac{6}{7}$ 1466 m. Bengta Simonsdotter i dennas första gifte (omgift efter $\frac{26}{8}$ 1476 m. vpn. Jöran Åkesson [Tott], död omkr. 1488, med vilken hon hade en efterlevande son, rdr. Åke Jöransson [Tott], avrättad vid Tavasthus $\frac{28}{11}$ 1520), dotter av rdr. Simon Körning och Beata Albrektsdotter (Bydelsbach). Fru Bengta bodde, för andra gången änka, på Gäddeholm $\frac{31}{5}$ 1491; hon var död $\frac{8}{6}$ 1504. Efter styvdottern Märta (se nedan) hade hennes barn i första giftet ärvt Ulvåsa.

Döttrar i förra giftet:

Iliana, död ogift efter modern men före $\frac{7}{9}$ 1475.

Märta, död barnlös $\frac{7}{9}$ 1475 eller kort därefter, gift (1474?) m. vpn. Bengt Åkesson (Tott) i dennes första gifte (gift 2:0 m. Katarina Turesdotter [Svarte skåning]); han dog 1500, före $\frac{24}{8}$ och trol. före $\frac{30}{7}$ (P. von Möller, Bidr. till Hallands hist. s. 158; L. Sjödin, a. a., s. 402).

Barn i senare giftet:

Iliana, död på hösten (före $\frac{12}{10}$) 1495, gift efter $\frac{10}{2}$ 1486 m. sedermera rförest. Svante Nilsson (Sture) i dennes första gifte. Hustru Iliana hade i sitt äktenskap tre söner, av vilka dock endast Sten (Sten Sture d. y.) överlevde barnaåren.¹

Karl Gädä, död ung, före $\frac{10}{2}$ 1486.

Nils Gädä i Gäddeholm, nämnes tidigast $\frac{10}{2}$ 1486; rdr. 1497; hövitsman i Kalmar 1504—1505 och därefter i Lyckå, Blekinge; död ogift i Stralsund 1508, $\frac{21}{8}$ eller kort därefter, och begravnen i Johanniskirche, Stralsund. Var förlovad med Kristina Nilsdotter Gyllenstierna, som sedan blev Sten Sture d. y:s maka.

Tab. V.

Jon Gädä, nämnes första gången $\frac{6}{2}$ 1415; efter sitt första giftermål mestadels bosatt på Fällnäs; hhövd. i Lösings h., Östergöt., $\frac{12}{11}$ 1434; rr. $\frac{6}{6}$ 1435; rdr. 1448; död efter $\frac{20}{8}$ 1454 men före $\frac{10}{4}$ 1455. Gift 1) före $\frac{22}{3}$ 1422 m. Katarina Eriksdotter, död barnlös trol. före $\frac{7}{9}$ 1425, dotter av rdr. Erik Stensson (Bielke) och Birgitta Magnusdotter (Porse) i Fällnäs, 2) möjl. redan före 1420-talets slut m. Elin (?) Axelsdotter, dotter av rdr. Axel Brahe i Vittskövle,

¹ I sina släktanteckningar uppger Vadstenanunnan Birgitta Andersdotter (HH 1, s. 4, 8), att hon hade sönerna Mauritius, Karl och Sten. Även Anna Fickesdotter Bylow meddelar (s. 19), att hon hade tre söner. Jfr L. Sjödin, a. a., s. 166.

Skåne, 3) senast 1441 m. Katarina Bengtsdotter, som änka bosatt i Lundborum (Lumbra), Tystberga sn., Rönö h., Södermanl., död $10/4$ 1455 eller kort därefter; dotter av vpn. Bengt Königsmark i dennes första gifte m. Märta Tordsdotter (Bonde).

Dotter i andra gifte:

Anna, död före $11/8$ 1455, gift efter $7/10$ 1447 m. rdr. Gregers Mattsson (Lillie), död $24/3$ 1494 (S. Gardell, Gravmonument fr. Sveriges medeltid, nr 506), i dennes första gifte; hade i sitt äktenskap en dotter Birgitta, gift m. rdr. Åke Jönsson (Svarte skåning).

Döttrar i tredje gifte:

Kristina, död senast 1466, gift trol. före 1460 m. sedermera rdr. Arvid Trolle (död 1505) i dennes första gifte. Av Kristinas båda söner hade den yngre, Jon, tillnamnet Gädde efter morfadern men dog tidigt.

Onämnd, död före $10/4$ 1455.

Katarina, levde $14/8$ 1473 men dog före $15/2$ 1477, begraven i Askaby kloster (perg.br., RA); gift å Gäddeholm $18/8$ 1472 m. väpn. Johan Bese i dennes första gifte (död 1505; SBL 4, s. 63).

Resumé.

L'article est consacré à la famille GÄDDA, famille suédoise du moyen âge, qui s'éteignit avec le chevalier Nils Eringislason Gädde, mort en 1508 à Stralsund. Elle appartenait par ses origines à la petite noblesse mais accéda à la haute noblesse avec Nils Jonsson Gädde, arrière grand-père du dit chevalier et mort en 1399.

Ses armes parlantes étaient: D'azur à un brochet (gädde en suédois) posé en bande. Ces armes étaient déjà celles de Nils Jonsson Gädde. Trois armoriaux du moyen âge les reproduisent avec plusieurs autres armoiries nobles de Suède: *Gelre* à la Bibliothèque Royale, à Bruxelles; *Bellenville* à la Bibliothèque Nationale, à Paris (Ms. Fr. 5230); et *Bergshammar*, un armorial néerlandais-français amené en Suède au dix-septième siècle, peut-être comme butin, et qui est maintenant conservé aux Archives du Royaume à Stockholm.

L'auteur de l'article a eu l'occasion de faire une étude comparative des planches illustrées de ces trois armoriaux qui contiennent des blasons scandinaves. Il a pu ainsi établir que *Gelre* a sur ce point servi de modèle à *Bergshammar* qui, à en juger par les armoiries du chevalier danois Otto Nilsson (Rosenkrantz) ne peut pas être antérieur au milieu du quinzième siècle. Quant à *Gelre* et *Bellenville*, ils ont eu, pour leurs planches de blasons suédois, un modèle commun. Peut-être s'agit-il d'un «Tornierbuch» composé à l'occasion du tournoi donné par le roi de Suède Albrekt de Mecklembourg (1363—1389) à Wismar en 1386. En dehors des trois blasons danois qui furent ajoutés à *Gelre* au milieu du quinzième siècle, presque toutes les pièces d'armoiries de la Suède et du Danemark paraissent, aussi bien dans *Gelre* que dans *Bellenville*, dater des environs de 1380. Les armes du maréchal suédois Tyrgils Knutsson († 1306) font exception. Elles appartiennent par leur figure à une époque antérieure à celle des autres blasons de ces armoriaux.

En litterärt intresserad 1600-talskrigare.

Av Otto Croneborg.

Den som skriver dessa rader fick för ett par år sedan mottaga som gåva från universitetsbiblioteket i Uppsala en gammal, i pergament bunden foliant, utgörande delarna I och II av en år 1616 tryckt upplaga av Ciceros samtliga tal och skrifter. Vid utgallring av bibliotekets dupletter, hade boken, enär delarna III och IV saknades, ansetts icke hava något bibliofilt värde. Anledningen till att den överläts på mig torde framgå av följande på bokens titelblad befintliga anteckningar:

»Me defendit Benjaminus Magnus Nortman natione suecus emi . . . 4 Thaleris imperialibus Ag . . . (oläsligt ortnamn) . . . jounias MDCXXXVIII. M.pr.^{ia}.»

»Nobili ac Generoso optimæ spei filio Antonio Ephraim Crono-Bourgh in suam memoriam pater ejus Germanus Aetatis suæ L reliquit. Benjamin Magnus CronoBourgh senior. M.pr.^{ia}.»

»Denna Book är köpt för 24 Dal. Kopp.M^t år 1681. Åke Sparre.»

Dessa anteckningar utgöra nämligen, bland annat, bevis för att boken en gång tillhört min stamfader Benjamin Magnus Nortman, som den 20 juli 1650 adlades under namnet Croneborg, vilken ätt introducerades på riddarhuset med nummer 494, ävensom att denne sedermera skänkt boken till sin son Anton Efraim Croneborg, varefter den sålts till oskyld person. Efter 300 år har nu den gamla folianten återbördats till Croneborgska släkten, där den förvaras som en högt skattad familjeklenod.

Bibliotekets gåva förmedlades av förste bibliotekarien Arvid Ugglå; och det må i detta sammanhang också berättas, hurusom densamme något senare efter ett studiebesök i Linnean Society i London till min stora överraskning skriftligen meddelade, att han där tillfälligtvis påträffat ett exemplar av en år 1597 i Görlitz tryckt latinsk bok, nämligen Martini Mylii Gorlicensis »Hortus Philosophicus Gorlicii», å vars titelblad funnos följande ägareanteckningar:

»Me defendit Benjamin Magnus Nordmann emj Friedlandie Bohemorum 8 gg»

»Christina Katrina Cronoborgh» och

»Carolus Linnæus Wexionæ d 4 Mart. 1727.»

Också denna latinska bok har alltså tillhört min ättfader, varefter den i sinom tid kom att förvärvas av ingen mindre än Carl von Linné, då omkring 20 år gammal.

»Men denna får du inte» tillade Uggla försiktigtvis i sitt brev.

»Habent sua fata libelli» kan man med skäl citera i detta fall.

Vem var då denne bokälskare Benjamin Magnus Nortman, och varifrån kunde hans intresse för vetenskapen eller åtminstone för latinska böcker härleda sig? Den sista frågan torde få sitt ganska naturliga svar, då man finner, att hans fader, som var präst i Dalarne samt blev den förste kyrkoherden i Säter, och som väl ursprungligen hette helt enkelt Måns Andersson Nordman (eller Northman), i enlighet med prästerskapets sed på den tiden förändrade sitt namn med användande av klassiska former, kallande sig Magnus Andrea Choriander. Hans barn bibehöllo emellertid släktnamnet Nortman (Northman). Att Benjamin Magnus redan från fädernehemmet medfört kännedom om klassiska språk, kanske t. o. m. verkligt intresse för litteratur och allmän kultur, är åtminstone mycket sannolikt. I sköldebrevet av år 1650 säges också, att Nortman »låtit finna sigh blandh dem, som sträfwa effter dygdh och ähra och är till den änden först hafdh till studier och bookliga konster.»

Född i Sätters prästgård år 1618 kom han tidigt i krigstjänst och tjänade sig under 30-åriga kriget upp till major. I allsköns strider och skärmytslingar ådrog han sig svåra sår och kroppsskador. Han vart, enligt uppgift i ättartavlorna, så illa kväst och skjuten, att han måste gå på kryckor. I en hans skrift till generalissimus pfalzgreven Carl Gustaf, daterad Carlsbad den 7 juni 1649, yttras, att han, som blivit i Kungl. Maj^{ts} tjänst »lahm och krum skuten», ej ägde någon förhoppning i denna världen att restituerad bliva, samt tillägges, att han i tjänsten ej »andra præmio Martis bekommit än Contracturer och en oartigh Lüfz Disposition.» I en senare skriftväxling på 1660-talet, då han i anledning av iråkade ekonomiska bekymmer hos Drottning Christinas förmyndarregering gjorde underdånig ansökning om någon avlönad anställning i statens tjänst, anhålles bl. a., att hänsyn måtte tagas till hans »longliga blood sår» under »gjorde Travaglien», ävensom enligt hans egna ord »huru eländigt jagh till mine bäggäs armar och Benätt aldeles förlamadär och sönderskuthen är.»

De svåra blesyrerna och den av dem vållade nedsättningen i kroppskrafterna synas emellertid ingalunda ha nedbrutit hans energi och handlingskraft. Också blev han snart på nytt använd, nu i en

kanske för honom bättre avpassad tjänstgöring. Han blev nämligen, troligtvis år 1646, insatt som kommandant på den av svenskarna intagna fästningen Schloss Friedland i norra Böhmen, Wallensteins hertigdöme, där svenskarna under två år hade en besättning. Kommandantskapet synes Benjamin Magnus Nortman ha innehaft till krigets slut; han var då 30 år gammal.

Om Nortmans vistelse å Friedland vittnar än i dag en vid uppfarten till övre slottsgården på insidan av stenvuren inhuggen inskrift så lydande:

»Pax bello potior Sequor trahentia fata. Benjamin Magnus Nortmann Suæcus capitaneus et p. arcis Friedland præfectus anno 1647 1. sept.»

Författaren Alfred Jensen, som under en resa i Böhmen observerat och antecknat denna inskription gör härvid den ganska träffande och rörande anmärkningen, att den lilla latinska inskriften Pax etc. (på svenska: Fred är att föredraga framför krig. Jag skall följa ödet vart det leder mig) syntes stå såsom en värdig gravskrift över det trettioåriga kriget, vittnande både om det djupa behovet av fred och om den offervilliga, halvt fatalistiska plikttröhet, som utmärkte de ur Gustaf Adolfs skola framgångna krigarna från Sverige.

Efter fredsslutet blev Nortman, såsom redan nämnts, adlad under namnet Croneborg,¹ varefter han år 1652 utnämndes till överstelöjtnant och kommandant på Laholms fästning. År 1658 befordrades han till generalauditör och justitiarius för Skåne, Halland, Blekinge och Bornholm, en utmärkelse, vilken väl snarast medförde en lysande titel, men däremot näppeligen några åtminstone avsevärda eller fasta ekonomiska förmåner. För förmyndarregeringen torde möjligheterna att pensionera de gamle krigarna ha varit synnerligen begränsade.

Generalauditören synes emellertid från början ej ha helt saknat förmögenhet. Han var åtminstone innehavare av ett par jordegendomar i Småland, nämligen dels gården Hasselås, belägen i Stenberga

¹ Släktnamnet Croneborgs stavning är i källskrifterna förunderligt växlande. Redan i den gamla i texten omnämnda kyrkoboken från Stenberga församling växlar stavningssättet i påfallande grad. Namnet skrives där på följande olika sätt: Cronoborg, Cronoborgh eller CronoBorgh, Cronoburg eller CronoBurg, Cronobourg, CronoBourgh, Cronobourgh eller CronoBurgh, Cronoburger, CronoBürger eller Cronobürg, Cronobeurg, Kronoburgh (blott en gång) och Croneburg (blott en gång). Generalauditören skrev sitt namn antingen Cronoborgh eller CronoBorgh, på senare år CronoBourgh. En sonson till karolinen Benjamin Magnus skrev sig Cronobårg eller Cronobårg. I sköldebrevet (avskrift på riddarhuset) skrives namnet Chronobürg, men på vapenskölden i riddarhusalen Croneburg. En år 1764 till riddarhuset inlämnad »Genealogi öfver Cronoborgska Familien» är undertecknad »Hindrik Adolp Kronoborg.» Numera användes alltid stavningssättet Croneborg, från vilken tidpunkt är okänt.

socken — norr om Växjö — alldeles i närheten av sockenkyrkan, och dels Hvalstad nära Västervik. Den senare egendomen synes hava tämligen tidigt överlåtits på sonen i första giftet, sedermera kaptenen, karolinen Benjamin Magnus Croneborg (junior). Själv bodde generalauditören på Hasselås och synes hava i orten innehaft en framskjuten och inflytelserik ställning. För kyrkan och församlingen hyste han uppenbarligen ett levande intresse. Härom vittnar än i dag en i Vadstena landsarkiv förvarad Stenbergas församlings kyrkobok, vari läsas med hans rediga och prydliga handstil utförda samt med hans egenhändiga underskrift försedda anteckningar om bokens förande i olika avdelningar, för födelser, dop och dopvittnen samt för dödsfall och begravningar m. m.

På äldre dagar fick Benjamin Magnus Croneborg senior pröva på, att, om än freden under alla omständigheter är att föredraga framför kriget, den i alla fall kan likasom detta vara förbunden med allehanda »Troubles» och »vederwärdigheter,» enligt av honom själv använda uttryck. Sedan förmyndarregeringen med änkedrottningen i spetsen uti ett »promotorial» den 23 november 1664 resolverat att vilja honom »accommodera med någodt Commendantskap, ellär annan märkeligh tjänsth, som honom kann vara beqwämligh,» varför det vore Kungl. Maj^{ts} nådiga vilja »atth honom Crono Bourgh haffwe i dhätta fallit ihogkomma, så lagandes atth hann onödh dhött första som skee Mann blif' onödh någon tiäneligh Condition accommoderat,» hade han likväl, enligt egen uppgift, vid bortgivandet av kommandantskapen i Kalmar, Halmstad, Varberg, Kristianstad, Kristianopel, Marstrand, Hälsingborg och Karlskrona blivit förbigången. Enligt förnyat beslut, jämlikt öppet brev den 7 augusti 1669, försäkrade förmyndarregeringen i de kraftigaste ordalag, att »dhär någon Lägenhet i Militär eller Civil tjänsth förefallär och hann oss dhärom anmodandäss wardär welije wij honom CronoBourgh thän conferera.» Tiden gick emellertid utan att dessa löften kommo att uppfyllas, varför i en underdånig ansöknings i juni 1673 den åldrande generalauditören tog bladet från munnen och — likvisst i de mest höviska ordalag — framlade sina bekymmer. Han åberopade sitt »äländige longsamme och högst beklagelige Tolff årss Qwaalsamme Privaterande,» som åsamkat honom en förlust av 12 000 daler silvermynt, och varigenom han, med en svag och sjuklig hustru samt åtta barn att uppfostra, störtats uti »Extremé Ruin och Högstbefarande Desperation och Siälawädæ.» Han hänvisade ytterligare till sin svåra invaliditet och anhöll till sist om något kommandantskap, antingen i Marstrand, Kristian-

stad eller Kristianopel. Skulle detta ej beviljas eller bleve han icke eljest märkeligen hulpen till ett stycke bröd, »då ähr och blijfr jagh,» skriver han, »uthj qwaaff ruinerat och nödgass att råkha medh Tiggijare Staffwän, och mijna öffriga dagar för nötha uthj armodh och Desperation.» Han skulle då »på annalkande åldör uthj Förakht, Hungär, och Extreme armodh mädh dhe fattige mijna förgåås, och aff Melancholie och Desperation Consumerat blijfwa.»

Ansökningen är helt artigt undertecknad: »Edhårs Högh. G. Excell^{ies} Excellentiers Nåd Härss och Härlighetärss Undhårdånings-ther Hörsambstär tjänare och Gamble Soldat Benjamin Cron-
bourgh.»

Något bestämt svar å denna kraftiga salva är väl icke bekant. Men å ansökningen finnes dock en anteckning så lydande: »d 26 Junij 1673. dett och gifwer sikh nu när öpet bliffwer», och det förefaller också antagligt, att den gamle förtjante krigaren dock till sist fick uppleva en viss uppfyllelse av de till honom så frikostigt givna löftena. Ty år 1675 den 27 mars kallas han överstelöjtnant och *kommendant.*»

Benjamin Magnus Croneborg senior avled den 10 april 1677 på Salshult i Stenberga socken och begrovs den 30 september s. å. i Croneborgska familjegraven i högkoret »undärr Prästhestolän» i Stenberga kyrka. I samma kyrka är ock hans adliga vapen uppsatt, varjämte såsom ytterligare ett minne av honom där förvaras en av honom år 1660 till kyrkan skänkt kalk av silver, prydd med hans eget och hans båda gemålens adliga vapen.

Han var nämligen gift två gånger, första gången med Elisabeth Crusebjörn, dotter av landshövdingen i Kronobergs län Peter Kruse (Crusebjörn). Hon avled i barnsäng den 12 mars 1655 i Laholm och blev först där begravnen, men flyttades följande år till familjegraven i Stenberga kyrka. Andra gången var han förmäld med måhriskan Maria Antonia Schmiedanin, änka efter en major Stendorff.

I första giftet föddes den redan omnämnda karolinen Benjamin Magnus till Hvalstad; i det andra föddes flera söner och döttrar. Det var den äldste av dessa söner, Anton Efraim, född 1665; som av sin fader mottog som gåva den här ovan omtalade Cicero-folianten. Det skedde i givarens femtionde år, alltså 1668, synbarligen under glad förhoppning om blivande framgångar för den lille sonen på den lärda vägen. Huruvida dessa förväntningar ens i någon mån blevo uppfyllda, lærer väl vara osäkert. Boken såldes nämligen år 1681 för 24 daler kopparmynt till Åke Sparre (antagligen friherre Gustaf Larsson Sparres son, född 1671, död 1711, ogift). Anton

Efraim valde den militära banan i likhet med äldre halvbrodern Benjamin Magnus och sin egen son, vilken likaledes bar stamfaderns förnamn Benjamin Magnus.

Den av Linné på sin tid innehavda boken om botaniska trädgården i Görlitz synes hava ägts, förutom av Benjamin Magnus Croneborg senior, av densammes dotter Christina Catharina, född 1666, gift 1681 med kaptenen Simon Rosencrantz.

Det är väl mycket antagligt, att den trettioårige invaliden, kommandanten på Friedland hade, för att i någon mån söka tröst över sina i kriget undfångna svåra blessyrer och sin genom dessa väsentligt avbrutna krigarbana, samlat ett litet bibliotek, varigenom han finge tillfredsställa sina tydligen medfödda litterära böjelser. Med litet fantasi kan man för sig frammana bilden dels av den ensamme krymplingen på den dystra gamla borgen, fördrivande sina lediga stunder med allehanda studier, t. ex. i latin och botanik, dels ock av den åldrande familjefadern på Hasselås, då han medelst bokgåvor åt sina barn sökte hos dem väcka intresset för vetenskaper och bokliga konster.

Till sist bör påpekas, att ingendera av de båda här omnämnda böckerna utgjort krigsbyte, utan blivit ärligen inköpta.

Zur Charakteristik des Ludwig Camerarius.¹

Von Friedrich Hermann Schubert.

Das Geschick des pfälzisch-schwedischen Staatsmannes Ludwig Camerarius (1573—1651),² der in einer der glänzendsten Epochen schwedischer Geschichte die Interessen König Gustav Adolfs bei der Republik der Vereinigten Niederlande vertrat, steht in engem Zusammenhang mit den Ereignissen des Dreissigjährigen Krieges. Nicht nur vom rein politischen Standpunkt aus ist es für den Historiographen jenes gewaltigen Kampfes wertvoll, das Leben des Camerarius zu betrachten. Seine Erscheinung ist auch von geistesgeschichtlichem Interesse. Durch eigenes Schaffen hat er zwar nicht das kulturelle Leben wesentlich bereichert. Doch in seinem Schicksal spiegelt sich die geistesgeschichtliche Problematik des 17. Jahrhunderts mit seltener Klarheit wider. Wie in einer Linse sind die Strahlen gesammelt und auf einem Punkt vereinigt. Eben weil Camerarius keine überragende Begabung war, ist er ein vollendeter Exponent der geistigen Kräfte, die hinter den äusseren Ereignissen des Dreissigjährigen Krieges wirkten. Sein Schicksal ist mit dem geistigen Umbruch, der sich während des Krieges vollzog, eng verknüpft. Die Tragik seines Lebens lässt sich aus diesem Wandel begreifen. Sie entspringt zum guten Teil dem Umstand, dass er sich vom Zeitalter des Humanismus und der Reformation nicht lösen konnte, als die neue Epoche begann, in der Rationalismus und französische Bildung herrschten. Auch die Zwiespältigkeit seines Charakters, die sonderbare Verbindung von Vorsicht mit Wagemut und politischem Idealismus ist aus den kulturellen Strömungen zu erklären, die seine Bildung beeinflussten. Seine Veranlagung aber liefert wiederum den Schlüssel zum Verständnis seines politischen Wirkens. So sind politische- und Geistesgeschichte im Leben des Ludwig Camerarius eng miteinander verknüpft. Der Biograph wird nur zum Ziel kommen, wenn er stets beide Gesichtspunkte im Auge behält.

¹ Abkürzungen: Coll. Cam. = Collectio Camerariana, Bayrische Staatsbibliothek, München. RA = Schwedisches Reichsarchiv, Stockholm.

² Vergl. die Biographie von Gustaf Jacobson in Svenskt biografiskt lexikon, 7 (1927), S. 246—252, mit Quellennachweisen.

Die folgenden Seiten sind ein Versuch, einige Charakterzüge des Camerarius herauszuarbeiten und ihre Einwirkung auf sein Handeln als Staatsmann darzulegen. Der Verfasser musste sich auf Andeutungen beschränken. Er hat sich mehrmals damit begnügt, Probleme lediglich zu nennen. Sie zu lösen bleibt einer späteren Arbeit vorbehalten. So weit es möglich ist, sollen die Quellen für sich selbst sprechen; deshalb die vielen Zitate. Der erste Abschnitt möchte vom Gesichtspunkt der Charakteristik her die besondere Bedeutung erklären, die das dritte Jahrzehnt des 17. Jahrhunderts für Camerarius hatte. Der Abschnitt soll damit zur Lösung eines der wichtigsten Probleme beitragen, vor denen der Biograph des Camerarius steht.

I

Die Quellen zu einer Lebensbeschreibung fließen für das Jahrzehnt zwischen 1621 und 1631 am reichlichsten. Dieser Umstand enttäuscht zunächst. Auf den ersten Blick scheinen andere Lebensabschnitte interessanter. Vor 1621 fesselt den Betrachter der kurpfälzische Geheime Rat, der die Politik eines der mächtigsten deutschen Reichsstände mitbestimmte, der Sprecher der Union auf den Reichstagen, der Vorsitzende der Unionkonvente. Nach 1631 aber steht Camerarius vor uns im Glanz seiner hohen Würde als ordentlicher schwedischer Ambassador bei den Generalstaaten. Die dazwischen liegenden Jahre dagegen haben an äusseren Ehren wenig zu bieten. Sie verweisen Camerarius in die Rolle des Exilanten im Haag, der einen machtlosen Fürsten ohne Land zu beraten hatte und sich vergeblich als vielgeschäftiger Briefeschreiber um die Restitution Friedrichs V. von der Pfalz bemühte, der über ein bescheidenes Entgelt für seine Berichte nach Schweden glücklich sein musste, dessen äussere Lage sich erst 1626 mit der Ernennung zum schwedischen Residenten besserte, und der erst ganz am Ende des Jahrzehntes — 1629 — in die hohe Stellung eines ordentlichen Botschafters bei den Generalstaaten aufrückte. Bei genauerem Zusehen erweist es sich jedoch, dass die Jahre zwischen 1621 und 1631 trotz aller äusseren Not den Höhepunkt im Leben des Camerarius bilden. Mehr noch als das: Besonders klar zeigte sich in diesen Jahren der für seine gesamte diplomatische Tätigkeit charakteristische Zug: eine Neigung zu gross angelegten, gewagten, bisweilen phantastischen Unternehmungen bei einer im Übrigen stark ausgeprägten Bedächtigkeit und Vorsicht des Charakters. Das erste Jahrzehnt des Dreissigjährigen Krieges liess Camerarius seine Rolle als politischer Idealist, der er zeit seines

Lebens war, mit besonderer Deutlichkeit spielen. Nachträglich sozusagen wurde es während des Haager Exils sichtbar, wie sehr Camerarius in den Ideen lebte, welche die grosszügige Politik der Pfalz im Zeitalter der Gegenreformation bestimmten.

Nach dem Verluste Böhmens steigerte sich noch die Neigung der pfälzischen Staatsmänner, zu gewagten Unternehmungen aufzurufen, für die Ideale des evangelischen Glaubens einzutreten und zu ihrer Verteidigung zu mahnen. Wer nichts mehr zu verlieren hat, ist leicht bereit, viel zu wagen. Man muss deshalb mit Vorsicht an Camerarius' Aeusserungen aus den 20er Jahren herangehen und Abstriche machen. Vorsicht ist um so mehr geboten, als die Quellen mit Deutlichkeit dartun, dass Camerarius nach 1626, nachdem er schwedischer Resident im Haag geworden war, von Jahr zu Jahr in seinen Plänen und Ratschlägen vorsichtiger wurde und sich mehr als in seiner ersten Haager Zeit an die Gegebenheiten hielt. Die Tendenz seines Handelns blieb aber auch nach 1626 dieselbe wie früher.

Mit 48 Jahren hatte Camerarius 1621 altersmässig die Höhe des Lebens erreicht. Nach damaligen Begriffen hatte er sie sogar bereits überschritten. In den Augen der Zeit zählte er also zu Beginn des Dreissigjährigen Krieges schon zur alten Generation. Es wird sich im Folgenden zeigen, dass ihn auch Bildung und Lebensauffassung einer Zeit zuordneten, die — wenigstens in politischer Hinsicht — in der ersten Hälfte des Dreissigjährigen Krieges ihr Ende fand.

Wie der Krieg nach dem Verluste Böhmens von einem deutschen zu einem europäischen Anliegen wurde, so trat auch Camerarius aus dem Bereich der Reichspolitik, in dem er bisher fast ausschliesslich tätig gewesen war, in das Gebiet europäischer Beziehungen über. Anfang 1622 reiste Camerarius von Norddeutschland aus nach Dänemark. Er suchte hier für die Sache des Winterkönigs zu werben, indem er aufgefangene Briefe aus Wien vorlegte, welche die katholische Partei in peinlichster Weise blossstellten. Trotzdem gelang es Camerarius nicht, seinen Herrn vom Odium des Spoliators zu befreien und in den Augen Königs Christians zum Spoliatus zu machen, wie Sven Grauers das Streben der pfälzischen Propaganda treffend charakterisiert hat.¹ Vielmehr wurde Camerarius in Kopenhagen mit grosser Zurückhaltung aufgenommen, die sich nicht nur gegen die Pfälzer im Allgemeinen, sondern auch besonders gegen seine Person richtete.² Nach der Rückkehr aus Dänemark nahm Camerarius in

¹ S. Grauers, *Det pfälziska restitutionskravet*, Göteborg 1924.

² Dänisches Reichsarchiv, Kopenhagen: Pfalz A II, 3 »Dokumenter vedrørende Kurfyrst Frederik V. gesandt Ludvig Camerarius' sendelse 1622» u. Coll. Cam. Vol. 47 n. 71, 77—80.

Bremen seine Tätigkeit als pfälzischer Agent in Norddeutschland wieder auf, der er seit der Flucht aus Böhmen nachgegangen war. Ende 1622 berief ihn Friedrich V. zu sich in den Haag. Damit begann die grosse Zeit des Camerarius; denn die äusseren Umstände brachten es mit sich, dass die Führung der pfälzischen Exilgeschäfte bald vornehmlich in seinen Händen lag. Der Kanzler von der Grün war schon 1622 gestorben. Im Mai 1623 verschied auch der Oberhofmeister Graf Johann Albrecht von Solms, der seinem Herrn in das Haager Exil gefolgt war. Fürst Christian von Anhalt aber, der ehemalige Leiter der pfälzischen Politik, hatte sich schon seit geraumer Zeit von Friedrich V. zurückgezogen und war 1623 dabei, seinen Frieden mit dem Kaiser zu machen. Für neue Staatsmänner aus hohem Adel hatte der Dienst beim Winterkönig seinen Reiz verloren. Sie gaben dem bürgerlichen Camerarius den Weg zur Spitze frei, zu der dieser in Heidelberg oder Prag, wenn überhaupt, so nur unter sehr viel grösseren Schwierigkeiten gelangt wäre. Wie die Vorgesetzten, so zog das Schicksal auch diejenigen der Kollegen im Geheimen Rate, die der Sache des Winterkönigs treu geblieben waren, vom Haag fort. Andreas von Pawell wurde wegen seiner Fertigkeit im Französischen — ein Vorzug, dessen sich Camerarius nicht rühmen konnte — an die Höfe in Brüssel und Paris gesandt und wirkte später als Agent in Deutschland. Achaz von Dohna zog im Frühjahr 1623 nach Dänemark. Dann hielt er sich in Norddeutschland auf, so im Juli als Beobachter beim Lüneburger Kreistag. Vollrad von Plessen endlich übernahm die Erziehung der pfälzischen Prinzen und siedelte im Juli 1623 mit seinen Zöglingen nach Leiden über.

Camerarius dagegen entfernte sich in den Jahren nach 1622 nur während seiner beiden Reisen nach Schweden im Herbst 1623 und im Winter 1625/26 auf längere Zeit vom Haag. Im übrigen blieb er als einziger aus dem alten Kreis pfälzischer Politiker ständig in der Umgebung Friedrichs V. Indem er im Haag die täglichen politischen Geschäfte erledigte, wurde er bald zum bestimmenden Kopf in der pfälzischen Exilpolitik.

Camerarius schildert selbst in den Briefen an seinen Freund und Schützling Johann Joachim von Rusdorf, der Friedrich V. von 1622 bis 1627 in London vertrat, seine Obliegenheiten als Minister des Winterkönigs.¹ Er fasst seine Pflichten noch einmal sehr prägnant in einem Schreiben mit Datum Starkenburg 8. 2. 1626 (SRA

¹ Rusdorfs Briefwechsel mit Camerarius Coll. Cam. Vol. 25, 70 u. 72. Über die Bedeutung der Coll. Cam. für die schwedische Geschichte im Zeitalter des Dreissigjährigen Krieges s. H. Brulin, Camerarius-Samlingen i München, MRA 1938.

Hollandica) zusammen, das auch für seine Ansichten von der Gemeinsamkeit der evangelischen Interessen wichtig ist. In dem Schreiben sind die Bedingungen formuliert, die Camerarius an die Annahme des schwedischen Residentenposten knüpfte.

Täglich hielt Camerarius im Wassaer Hof Vortrag, einem Haager Stadthaus, in dem die pfälzische Kurfürstenfamilie Wohnung genommen hatte. Wohl folgte Friedrich nicht immer seinem Ratgeber.¹ Doch zu selbständigem Handeln war er auf die Dauer unfähig. Es ist ein schlimmes Zeugnis für die Schwäche des Winterkönigs, dass auch der pietätvolle Camerarius, der nur zu gern bereit war, sich an Persönlichkeiten anzulehnen, die Unzulänglichkeit seines Herrn klar erkannte und nüchtern aussprach.² Über die Königin Elisabeth fehlen bezeichnenderweise solche Klagen. Ihre Entschlossenheit berührte sich mit Camerarius' kriegerischen Plänen.

Nach verschiedenen Richtungen hin war die pfälzische Exilpolitik wirksam. Im deutschen Reich bemühte sie sich, mit Hilfe der evangelischen Reichsstände auf diplomatischem Wege zu verhindern, dass die Kurwürde an Bayern übertragen wurde und die Pfalz endgültig dem kurpfälzischen Hause verloren ging. Beim König von England, dem Schwiegervater des Winterkönigs, suchte sie militärische und finanzielle Hilfe. Sie erreichte, dass König Jakob 1624 den Grafen Ernst von Mansfeld mit einem Expeditionskorps nach Deutschland schickte, welches den Kampf für die pfälzische Sache aufnehmen sollte. Auch König Christian von Dänemark rüstete 1624 zum Krieg. Sir Robert Anstruther führte für England die Verhandlungen in Kopenhagen und setzte alles daran, Christian zu Bündnis und Krieg zu bestimmen.

Gleichzeitig wurde im Wassaer Hof ein zweiter Plan verfolgt, der Camerarius von Anfang an besonders am Herzen lag: Im Sommer 1623 fasste man die Hoffnung, König Gustav Adolfs Hilfe erlangen zu können. Im September desselben Jahres reiste deshalb Camerarius

¹ Camerarius an Rusdorf 20. 4. a. St. 1624: »... multa immo pleraque fiunt his (Camerario et Plesseno) insciis. Rex Bohemiae fere in omnibus utitur suo ingenio.« [1] an denselben 5./15. 12. 1625: »... et quid in geheimb ille (Dux Buckinghamius) cum Rege Bohemiae et Regina egerit, mihi incognitum.« Coll. Cam. Vol. 25 S. 177, 215. [2]

² Camerarius an Rusdorf, ohne Datum: »Noster Rex in otio torpescit et ab omni actione praeclara, forti et heroica alienus esse incipit.« Coll. Cam. Vol. 25; [3]

an denselben 19./29. 7. 1625: »Rex Bohemiae totus perplexus est et abiectissimo animo. Utinam simulatione conveniente uti posset! Sed ego semper eius naturam probe mihi cognitam magis metui quam inimici potentiam.« Coll. Cam. Vol. 25 S. 194; [4]

an Oxenstierna 20./30. 12. 1629: »Sed miser Rex (Bohemiae) toties delusus consiliariis et mediis destitutus. Et quod pessimum est, absque consensu Regis Britanniae nihil audet vel potest.« Oxenstiernska samlingen, RA. [5]

nach Schweden.¹ Zwar machte Gustav Adolf keine Versprechungen. Doch wie er sich in seiner genialen Art stets rasch für grosse Pläne erwärmte, zeigte er sich auch für Camerarius' Vorschläge so interessiert, dass dieser voller Hoffnung in den Haag zurückkehrte.

Die Reise brachte Camerarius auch einen persönlichen Vorteil. Schon seit 1620 hatte er, wenn auch wahrscheinlich mit Unterbrechungen, an Oxenstierna Berichte geliefert und dafür gelegentliche Vergütungen empfangen.² Jetzt wurde dieses lose Dienstverhältnis in ein festeres verwandelt. Oxenstierna verpflichtete Camerarius, in wöchentlichen Schreiben die Neuigkeiten aus dem Haag mit den Nachrichten zu vereinigen, die dem beziehungsreichen Mann von den verschiedensten Plätzen Europas zuflossen. Dafür sicherte er ihm eine feste Pension zu. Während der nächsten fünfzehn Jahre sollte der Briefwechsel zwischen Oxenstierna und Camerarius nicht mehr abreißen.

Die dänisch-englischen Kriegsrüstungen gaben 1624 zu einem zweiten Vorstoss nach Schweden Anlass. Calvinistischen Mitgliedern des kurbrandenburgischen Geheimen Rates, Christian von Bellin, Sigismund von Götzen und Samuel von Winterfeld war es gelungen, dem pfälzischen Drängen in Berlin Gehör zu verschaffen.³ Bellin wurde im August 1624 nach Schweden abgeschickt und versuchte — *«instinctu hortatuque Regis Bohemiae»* — Gustav Adolf zum Kampf für die evangelische Sache in Deutschland an der Seite Englands und

¹ Coll. Cam. Vol. 25 S. 51 ff. u. Universitätsbibliothek Uppsala, Handschrift E 388. Die Handschrift enthält Kopien von Briefen des Camerarius an Oxenstierna, die Ende des 17. Jahrhunderts von Laurentius Norman angefertigt wurden. Die Kopien beginnen mit dem 1./11. 3. 1623. Die Originale in der Oxenstierna-Briefsammlung des Schwedischen Reichsarchivs dagegen sind erst von Oktober 1624 an in ununterbrochener Folge erhalten, während von 1623 und der ersten Hälfte von 1624 nur einzelne Stücke vorliegen. Die Handschrift E 388 der Universitätsbibliothek Uppsala bietet also eine wertvolle Ergänzung. Über das Jahr 1623 führt leider auch die Normansche Sammlung nicht zurück.

² Offenbar hatte Pfalzgraf Johann Kasimir, der Schwager Gustav Adolfs, diese Verbindung vermittelt, s. RA Stegeborgssamlingen, Camerarius an Johann Kasimir 8./18. 1. 1620: »Noch mehr aber obligiert mich derselben, dass etwegen der Kon. Majt. in Schweden Sie Mich der angedeutten jährlichen Pension gleichsam assecurieren thun und will demnach mich nach eysserster möglich ? befeissen, damit ihrer Mt. durch vertraulich gegründet correspondentz, so viel ich immer ehren und pflichten halben verandertlich werde thun können, von mir unterthenigste satisfaction geschehen möchte«. S. ausserdem RA, Lateinisch-Deutsche Registratur 1620 fol. 126 u. Gustav Adolf an A. Oxenstierna 17. 9. 1620, Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, II: 1.

³ A. Oxenstierna an Camerarius 10. 10. 1624: »... Haec cum vel in aula vestra orta esse videantur vel Regem tuum maxime concernere«. Oxenstiernska samlingen. RA. [6]

Gustav Adolf an Jan Rutgers 13. 3. 1625: »Acta quaedam sunt inter nos, Regem Britanniae, Electoremque Brandeburgensem de foedere ineundo pro restituenda et conservanda re communi, instinctu hortatuque Regis Bohemiae, cujus directionem in nos suscipere statuimus. — Illa quidem hactenus paulis concredata fuerunt«. Zitiert aus M. G. Schybergson. Underhandlingarna om en evangelisk allians . . . Helsingfors 1880, S. 67. [7]

Dänemarks zu bewegen. Der schwedische König zeigte sich nicht abgeneigt und machte Vorschläge, die Bellin nach England weiterbrachte. In der grössten Heimlichkeit nahmen die Verhandlungen ihren Gang. Schybergson weist nach, dass sogar Anstruther in Kopenhagen zunächst von seiner Regierung über die schwedischen und brandenburgischen Absichten nicht ins Bild gesetzt wurde. Auch in Schweden war der Kreis derer, die von dem neuen Plan Genaues wussten, denkbar klein. Sogar Jan Rutgers, dem schwedischen Gesandten bei den Generalstaaten, dem Camerarius nur als inoffizieller Berichterstatter beigegeben war, wurden nur allgemeine Andeutungen gemacht.¹ Mit Camerarius dagegen korrespondierte Oxenstierna über jede Phase der Verhandlungen aufs ausführlichste. Camerarius, Rusdorf, Bellin, Winterfeld, Götzen und der englisch-schwedische Diplomat Sir James Spens waren es, die fast allein zwischen den Höfen schriftlich und mündlich den Gedankenaustausch über die Teilnahme Schwedens am Bündnisse vermittelten. Was Camerarius seit Jahren erstrebte, kam somit 1624 in Gang: Eine grosse evangelische Allianz gegen das Haus Habsburg zeichnete sich am politischen Horizont ab. An einem politischen Zentrum wie dem Haag wirkte Camerarius als Mittelsmann nordeuropäischer Diplomatie für dieses grosse Projekt, eine Tätigkeit, wie sie seine Anlage so recht entsprach, zu der er auch durch seine Doppelstellung als pfälzischer Geheimer Rat und schwedischer Agent besonders geeignet war. Welche Gunst der Verhältnisse mitten in einer Zeit der Not, die von Camerarius stets als drückendes Exil empfunden wurde!

Die Verhandlungen scheiterten bekanntlich. Schweden entschloss sich, da seine Forderungen England zu hoch waren, den Krieg in Deutschland Dänemark zu überlassen und nahm Ende Juni 1625 den Kampf gegen Polen wieder auf. Für Camerarius ein harter Schlag!² Immerhin war ein erster Schritt getan, um Schweden in die deutschen Auseinandersetzungen hereinzuziehen. Auch für die persönlichen Interessen des Camerarius waren die Bündnisverhandlungen nicht umsonst. Als Vermittler hatte er das Vertrauen Gustav Adolfs und Axel Oxenstiernas in solchem Masse erworben, dass er 1626 als Nachfolger des verstorbenen Rutgers zum schwedischen Residenten im Haag ernannt wurde. War das erste Triennium seit der Flucht aus Böhmen noch der Gesandtentätigkeit in pfälzischem Dienst gewidmet gewesen, hatte das zweite Triennium dann die Leitung der pfälzischen

¹ Camerarius an A. Oxenstierna 9./19. 12. 1624 u. 2. 1. n. St. 1625, Oxenstienska samlingen RA.

² Camerarius an Rusdorf 30. 7. n. St. 1625 und Dezember 1625, Coll. Cam. Vol. 25 S. 195 und 213.

Exilpolitik gebracht, so war in den nächsten sechs Jahren Camerarius eine der wichtigsten diplomatischen Aufgaben übertragen, die Schweden zu vergeben hatte. Nach aussen hin dauerte die Gesandtentätigkeit bis 1641. Doch schon 1632 begann Camerarius an Einfluss zu verlieren. Die letzten Jahre vor seinem Ausscheiden aus schwedischem Dienst aber war er ganz kalt gestellt.

Das dritte Jahrzehnt des 17. Jahrhunderts führte Camerarius nicht nur zu einer Höhe diplomatischer Tätigkeit. Ebenso wichtige Dienste leistete er gleichzeitig Friedrich V. und der evangelischen Sache durch publizistische Kämpfe. Sein Name wurde durch diese Fehden zu einem der bekanntesten des evangelischen Lagers. Schon die Vermittlertätigkeit in der Stellung des Exilanten, der mit seinen weit gespannten Plänen nicht mehr auf die hemmenden Gegebenheiten des eigenen Staatswesens Rücksicht nehmen musste, hatte Camerarius' Veranlagung in höchstem Masse entsprochen. In gleicher Weise eignete sich der federgewandte, gelehrte Jurist dazu, die Interessen seines Herren als Publizist zu vertreten. Es ist eine der Paradoxien, an denen jedes Leben reich ist, dass Camerarius dank seinen Fähigkeiten gerade für das ihm so lästige Exil besonders brauchbar war.

Nach der Schlacht am Weissen Berge waren den Ligisten grosse Teile der pfälzischen Geheimakten, darunter auch Briefe von Camerarius in die Hände gefallen. Sie wurden von der Liga in der sogenannten Anhaltischen Kanzlei 1621 veröffentlicht.¹ Camerarius antwortete 1622 für die Union mit zwei Flugschriften, der »Spanischen Kanzlei« und dem »Prodromus . . . notwendiger Rettung . . . vornehmer Evangelischer«. Beide Flugschriften enthielten Briefe aus Wien, die von den Truppen der Union aufgefangen worden waren. Es waren dieselben Schreiben, die Camerarius Anfang 1622 dem König von Dänemark vorlegte. Weitere Schriften folgten von beiden Seiten. Der Streit zog sich über Jahre hin. Schliesslich wurde er zu einer persönlichen literarischen Fehde zwischen Camerarius und Jakob Keller, dem Rektor des Münchner Jesuitenkollegs. Die Auseinandersetzung verschaffte Camerarius bei den Zeitgenossen eine Berühmtheit, die ihm die Geschichte nicht bewahrt hat.² Allorts taucht sein Name in der

¹ S. R. Koser, Der Kanzleienstreit, Halle 1874.

² Wie bekannt Camerarius' Name noch 1627 war, zeigt sich u. a. daran, dass man katholischerseits bei der Herausgabe von Polen aufgefangener, an Gustav Adolf und Axel Oxenstierna gerichteter Briefe sich mit dem Titel begnügen konnte: *Cancellaria Suedica i. e. Ludovici Camerarii aliorumque* (zu den alii gehörte auch ein Herzog von Mecklenburg!) *epistolae nuper post pugnam maritimam in Suedica navi captae a Victore Polono*. Auf einen Beisatz im Titel, der das Gefährliche des Inhalts angedeutet hätte, konnte verzichtet werden. Der Name Camerarius genügte, um bei den Lesern die nötigen Gedankenverbindungen auszulösen.

zeitgenössischen Literatur auf. Im einen Lager erscheint er als Friedensbrecher und Helfershelfer der Rebellen, im anderen als Bewahrer des Glaubens. Auch in Versen ist er besungen. So heisst es von ihm in einer Distichensammlung, die den Titel »Defensores Evangelii Sub Ferdinando Secundo Imperatore« trägt,

»Lapsas res Domini scribax Camerarius armis
Cum nequeat reparet pennipotentē manu.»¹

II

Camerarius schrieb ein vorzügliches Latein. Die Briefe, die zu öffentlicher Verlesung bestimmt waren, und die ebenfalls schriftlich fixierten Reden sind stilistisch am besten. Nach den Regeln klassischer Rhetorik bauen sich da die Perioden auf, und breit und pompös fliesst die Sprache dahin.² Im Umgangsstil alltäglicher Berichte werden die Sätze einfacher und kürzer. Die Verständlichkeit wird noch durch die Art erhöht, wie Camerarius seine Gedanken entwickelt. Langsam und bedächtig folgert er eins aus dem andern. Wichtige Punkte werden ein- auch zweimal paraphrasiert, und man kann sicher sein, dass Camerarius in den nächsten Briefen mit Beharrlichkeit darauf zurückkommt. So schwungvoll seine Pläne waren, so pedantisch pflegte er sie vorzutragen. Ein Anflug von Rechthaberei ging mit seiner Beharrlichkeit Hand in Hand.³ Dieselbe Ausführllichkeit zeigte er als Publizist. Auf katholischer Seite hatte man sich in der Anhaltischen Kanzlei damit begnügt, nur Auszüge aus den erbeuteten Briefen zu bringen. Camerarius dagegen druckte in seinen Gegenschriften die Briefe der Gegner im vollen Wortlaut ab und betonte mehrmals, welches Gewicht er auf eine philologisch genaue Wiedergabe legte.⁴

Ganz anders Rusdorf. Schon im Aeusserlichen fällt der Unterschied in die Augen: Rusdorfs Briefe sind gewöhnlich nur halb so lang wie die des Camerarius. Dehnte Camerarius am liebsten einen

¹ Stiftsbibliothek Linköping, Handschriftenabteilung (s. das gedruckte Handschriftenverzeichnis der Bibliothek von 1795). Den Hinweis auf die Distichensammlung verdanke ich Fil. lic. Magnus Mörner, Stockholm.

² z. B. »Oratiuncula in concessu Ordinum habita 1. 8. 1626« Coll. Cam. Vol. 32 n. 166.

³ Camerarius an Rusdorf 7./17. 9. 1625 »Igitur quantocyus Anglus pecuniam illi (Regi Daniae) mittere debebit, aut profecto evenient, quae ego jam diu praevidi« und »De Dano ita est ut scribis utque Camerarius semper metuit et praevidit«. Coll. Cam. Vol. 25 S. 205. [8, 9]

⁴ S. die eventuell auch von Camerarius verfasste Flugschrift: *Literae interceptae* ... 1622, S. 55.

Gedanken über mehrere Sätze aus, so sucht Rusdorf mehrere Gedanken in einem Satz zu vereinigen. Längst nicht so beharrlich wie Camerarius, tut Rusdorf mit Andeutungen ab, was dieser Seiten lang erörtert. Da auch Rusdorf ein gutes Latein schrieb, bekommt seine Schreibweise durch diese Kürze etwas Lapidares, manchmal auch etwas Abruptes.

Rusdorfs Wesen drückt sich in seinem Stil aus. Camerarius verstand sich aufs Komplimentemachen. Rusdorf konnte verletzend ehrlich sein. In einem seiner Berichte an Friedrich V. steht der deutliche Satz, die Franzosen trauten als Feldherrn dem Kurfürsten von Brandenburg mehr zu »qu'au Roi de Bohème, Prince malheureux en ses actions».¹ Auch seine Differenz mit dem Herzog von Buckingham, die 1627 zu seiner Abberufung aus England führte, wurde durch seine Ehrlichkeit verursacht. Da Rusdorf Geradheit mit Humor vereinigte, sind seine Briefe reich an drastischen, witzigen Redewendungen.² Da er gegen sich selbst die gleiche Ehrlichkeit wie gegen andere beobachtete, fehlt es nicht an Selbstironie.

Auch Camerarius hatte Witz. Doch mit mehr Zurückhaltung beschränkte er sich auf geistreiche Wortspiele.³ Zu wirklicher Selbstironie gar ging er zu sehr auf den Stelzen seiner Würde — auch hierin ein echter Humanist. Stets nahm Camerarius sich ernst. Wehe seinen Bekannten, wenn er krank wurde! Jede Erkältung bekamen sie zu hören, ganz zu schweigen von schwererer Krankheit.⁴ Wie es mit den ewig Kranken zu gehen pflegt, ging es auch mit Camerarius. Er wurde ein hoher Siebziger. Rusdorf dagegen, der nie über sein Befinden klagte, starb schon mit 51 Jahren (1640).

¹ J. J. de Rusdorf, *Mémoires et négociations secrètes*, herausgegeben von E. G. Cuhn, Leipzig 1789 Bd. I S. 496.

Rusdorf schrieb an Camerarius lateinisch, an den Winterkönig französisch.

² Stehende Redewendungen: »Nous sommes au bout de notre latin» und »Nous étions tous de l'ordre de St. Thomas» z. B. *Mémoires et négociations* Bd. I S. 428, 528.

Rusdorf an Camerarius 3./13. 2. 1625: »Rusdorfius imprimis vapulat per . . . falsos relatus» und »Clavum citius Herculi extorrens quam his hominibus solutionem». *Coll. Cam.* Vol. 70 S. 177, 178. [10]

³ Camerarius an A. Oxenstierna 2. 1. n. St. 1625: »Vetus est de papa, nec Deum esse nec hominem: Nunc dicendum vero, nec Gallicum esse nec Hispanicum». *Oxenstiernska samlingen*, RA. Solche Wortspiele dürften Camerarius später im Schwedischen Reichsrat den Vorwurf der Frivolität eingetragen haben. s. *Schwedisches Reichsratsprotokoll* Bd. IV S. III 8. 8. 1634: »Skall och i lijka motto aviseras Rijks-Cantzlern . . . om Camerario, dhet han inthet annat än frivola hijt communicerer». [11]

⁴ Camerarius an A. Oxenstierna 5. 6. n. St. 1625: »Eram hac vice complura scripturus, sed hac nocte catarrhus adeo vehemens me obruit, ut oculi manusque vix officium suum faciant». *Oxenstiernska samlingen*, RA; [12]

an denselben 27. 12. 1623: » . . . in gravissimum morbum incidi, qui lectulo me per totos X dies adeo affixit, ut ad omnes functiones paene ineptus factus sum, certe et nunc manu tilubante calamum vix gubernio ut ipsa ostendit scripturae inconcinitas». *Universitätsbibliothek Uppsala*, E. 388. [13]

Nach dem allen sollte man annehmen, dass Rusdorf eher zu gross angelegten und gewagten Unternehmungen neigte als Camerarius. Das Gegenteil war der Fall. In der Überzeugung, dass Verhandlungen mit der katholischen Partei nichts fruchteten, waren sich zwar beide Staatsmänner während des Jahres 1623 einig. In den beiden folgenden Jahren zeigten sie sich aber über den Weg, auf dem die kriegerische Restitution zu versuchen wäre, verschiedener Ansicht.

Seit einem halben Jahrhundert sahen sich die pfälzischen Räte vor der Alternative, ob ihr Herr sich mit der Stellung eines mittleren Reichsfürsten begnügen sollte, was dem Umfang seines Territoriums entsprochen hätte, oder ob es geratener wäre, als Vormacht des deutschen Protestantismus in die europäische Politik einzugreifen. Dieses Problem nahm in den Jahren des Haager Exils eine neue Gestalt an. Auf der einen Seite stand die Möglichkeit eines begrenzten militärischen Unternehmens, das lediglich die Rückeroberung der Pfalz bezweckte. England befürwortete 1624 diesen Weg. Auch Dänemark wünschte nur einen kurzen Krieg mit beschränkter Truppenstärke. Doch war zu hoffen, dass diese geringen Anstrengungen ausreichten? War es nicht andererseits klüger, von vorn herein auf einen grossen europäischen Krieg hinzuwirken, wie er in Schweden erwogen wurde, um durch einen solchen Habsburg in die Knie zu zwingen?

Rusdorf erschien der erste Weg als der gangbarere. Obwohl ebenfalls in persönlicher Verbindung mit Oxenstierna,¹ kamen ihm die schwedischen Pläne zu hoch gespannt vor.² »Pro Sueco plurimae causae militant, plurimae etiam pro Dano, praesertim si Anglum respicis, qui huic inclinatio quam illi«, schrieb er, und später heisst es noch deutlicher: »Si cum Sueco res agenda fuisset, et illa quae ab initio promissa erant, exequenda illius contemplatione, nunquam aliquid actum fuisset, sed perdidissemus et nos et nostram causam et nostros amicos cum honoris et fidei nostrae damno.«³ [15-16] Rusdorf hoffte auf das englisch-dänische Bündnis und setzte sich mit Eifer für Mansfeld und dessen Unternehmung ein. Er ging darin immerhin so weit, dass

¹ Rusdorf lieferte Oxenstierna regelmässige Berichte und erhielt spätestens seit 1626 ein schwedisches Jahrgeld. Die Berichte sind gedruckt in Bd. II der Mémoires et négociations.

² Rusdorf an Camerarius 12. 4. 1625: »In non neminem faba cuditur et imprudentia accusatur, quod a Sueco acceperimus oblationes impossibiles, quas non possit ullo modo vix dimidiam partem perficere et accomplere: et voluerimus etiam extorquere vel obligare Anglum ad ea, quae praestare ipsius praesens status et fortuna nequaquam permittit«. Coll. Cam. Vol. 70 S. 189. [14]

³ an denselben 12./22. 2. 1625 und 28. 5./7. 6. 1625, Coll. Cam. Vol. 70 S. 179, 197.

er sich zu einer Rechtfertigung gegenüber Camerarius bemüssigt fühlte, als Mansfelds Kriegszug nicht den gewünschten Erfolg brachte,¹ und dass Mansfeld ihn sich als Begleiter erbat, eine Bitte, auf die Rusdorf allerdings nicht einging.²

Es zeugt für Camerarius' politischen Scharfblick, dass er von vorn herein das Unzureichende der englisch-dänischen Pläne klar erkannte und gegen die Fähigkeiten Christians IV. ernste Bedenken hegte.³ [20] »Semper metuo illum horizontem, qui tot fluctuationibus est obnoxius».⁴ Diese Ablehnung war allerdings von persönlicher Kränkung nicht frei. 1622 hatten König Christian und seine Räte Camerarius deutlich zu verstehen gegeben, dass sie die pfälzische Politik für verantwortungslos hielten und in ihm einen der gefährlichsten Verführer des Winterkönigs sahen.⁵ Camerarius lehnte auch Mansfeld ab. Ihm gegenüber zeigte er nicht bloss Skepsis sondern offenen Hass.⁶ Persönliche Motive mögen auch hier mitgesprochen haben. Von Anfang an trat Camerarius für einen grossen Krieg gegen das Haus Habsburg ein. »Nec blanditis nec minis moventur, quibus jus in armis est».⁷ Er erkannte mit Klarheit in Gustav Adolf den genialen

¹ an denselben 12. 4. 1625: »Noli credere me indulgere affectui pro Mansfeldio. Non enim habeo tantam causam. Quod allaboraverim hactenus, ut expeditio eius procederet, hoc in bonum publicum feci, quamvis libentius vidissem et utilius fuisset, Hero illas copias absolute submittere . . .». [17] Coll. Cam. Vol. 70 S. 189;

an denselben 23. 6./2. 7. 1625: »De Mansfeldio quid scribam, nescio. Poenitet sane tantum pro ipsius causa laborasse, et eventura non modo non respondere meo voto, sed etiam pessimum esse». Coll. Cam. Vol. 70 S. 202. [18]

² an denselben 10./20. 3. 1625: »Mansfeldium me secum libenter haberet, sicut ad me Weissius scribit, . . . sed me non libenter in illos cancellos includi sinam». Coll. Cam. Vol. 70 S. 182. [19]

³ Camerarius an Rusdorf 26. 8. 1625: »Nam videbis Danum et nobis desertis sibi brevi consulturum esse. Nam deseritur a Nidersächsischen Kreyss contra quem Dominus Anstrouterus sibi et nobis pollicitus fuit, et ipse non publica sed sua quaesivit semper. Expertus haec dico, et scio curas, scopum et omnia». Coll. Cam. Vol. 25 S. 193;

an denselben »Quid de Dano magni nobis polliceri debeamus vehementer dubito. Notum mihi est eius ingenium et terrent me vestigia». Coll. Cam. Vol. 25 S. 185;

an denselben 15./25. 10. 1625: »Nam profecto solus Rex Daniae neque vult neque potest nos restituere». Coll. Cam. Vol. 25 S. 211. [21-23]

⁴ Camerarius an A. Oxenstierna 18./28. 11. 1624, Oxenstiernska samlingen, RA.

⁵ Camerarius an Friedrich V. 20./30. 10. 1622, Coll. Cam. Vol. 47 S. 156; an Christian von Anhalt 31. 8. 1622: »Ich Sorge, Camerarius sey daselbst (in Dänemark) nicht gar angenehme, wollte sonst der Sachen und Roy de Bohème zu gutem gerne eine reis in Holstein thun». Landesarchiv Sachsen-Anhalt, Abteilung Oranienbaum Akt Aq 184.

⁶ Camerarius an Rusdorf 15./25. 10. 1625: »Etsi autem Mansfeldius jam ad ipsum accedat, certo tamen certius est, non diuturnum fore inter ipsos concordiam et a Mansfeldio nihil magni bonique nobis expectandum esse . . . » lieber Subsidiengelder an Schweden oder Dänemark» . . . exauctorato tandem Mansfeldio, qui Deum et homines iratum habet, et quem Nemesis insequitur quocunque inerit». Coll. Cam. Vol. 25 S. 211; [24]

an denselben 2./12. 6. 1625: »Sub larva nostrae restitutionis (Mansfeldius) suum quaerit compendium». Coll. Cam. Vol. 25 S. 185. [25]

⁷ Camerarius an Rusdorf 10./20. 12. 1624, Coll. Cam. Vol. 25 S. 145. [25 a]

Führer¹ und tat alles, das schwedische Interesse auf Deutschland zu lenken. Mit dem ihm eigenen Idealismus hoffte er, der schwedisch-dänische Gegensatz werde sich überbrücken lassen und eine gemeinsame Aktion beider Könige möglich werden. Im Herzen wollte er Habsburg treffen. In Böhmen und Schlesien sollten Kurhut und Königskrone zurückerobert werden. Ganz machte er sich, indem er zum Angriff gegen Böhmen aufrief, zum Sprecher schwedischen Interesses. Seitdem nämlich eine Restitution mit Waffengewalt erörtert wurde, plädierte Schweden für einen Zug gegen die böhmischen Kronländer. Fügte sich eine Operation an der Oder und Moldau doch sehr viel besser in das System einer antipolnischen Politik ein als ein Krieg am Rhein. Allein Camerarius folgte nicht nur den Wünschen seines nordischen Brotherren, wenn er überall für einen Angriff auf Böhmen und Schlesien eintrat. Auch seine eigensten Pläne gingen in derselben Richtung. Dies wird deutlich, wenn man den Schriftwechsel des Camerarius um die Jahreswende von 1624 auf 1625 untersucht. Bellin hatte während seines Aufenthaltes in Schweden Gustav Adolf von der ursprünglichen Absicht abgebracht, durch Polen gegen Schlesien vorzurücken. Statt dessen dachte der König jetzt daran, in Deutschland zu landen und sich nach Westdeutschland zu wenden. Camerarius brauchte also jetzt nicht mehr aus Rücksicht auf Schweden den Angriff auf Böhmen zu propagieren. Vielmehr hätte er mit der ihm eigenen Begeisterungsfähigkeit versuchen können, dem Plan eines Angriffs auf die Rheinpfalz in Stockholm vollends zum Sieg zu verhelfen. Doch er hielt auch jetzt an seinem alten Wunsch fest, dass der Krieg von Polen aus in die Länder der Wenzelskrone getragen würde. Anfang Dezember überbrachte ihm Spens Oxenstiernas Briefe vom 10. und 21. Oktober, die ihn von der Schwenkung der schwedischen Politik unterrichteten. Dass Gustav Adolf nun überhaupt ernstlich daran dachte, sich der deutschen Protestanten anzunehmen, rief in Camerarius überschwengliche Freude hervor. Gleichzeitig aber enthalten seine Antwortbriefe eine klare Absage an die Anhänger eines Angriffs auf Westdeutschland.² Die Beredsamkeit, mit der er nach wie vor den ur-

¹ Camerarius an Rusdorf 9. 9. 1625: »In Sueco multum mihi semper fiducia sive vera aestimatione tanti herois, sive quod aliorum mihi perspecta ingenia. Coll. Cam. Vol. 25, S. 203;

an denselben 14./24. 12. 1623: »Non possum satis laudare heroicam illius Regis (Sueciae) pietatem, prudentiam, fortitudinem, profecto sine pari est in tota Europa. Coll. Cam. Vol. 25 S. 51. [26-27]

² Camerarius an A. Oxenstierna, 2. 1. n. St. 1625: »Postquam ex Suecia discessit Camerarius, nunquam ex mente deposuit sanctissima illa colloquia, quae ipse Rex Sueciae de transferendo per Poloniam in Silesiam exercitu cum ipso habuit. Nam etsi hic acta cum Auraico per Rutgersium ex voto non succederent, non desperavit tamen

sprünglichen Plan vertrat, zeigt deutlich, wie viel ihm an Böhmen lag. Auch der Enthusiasmus, mit dem Camerarius von seiner ersten Reise nach Schweden im Herbst 1623 zu sprechen pflegte, erklärt sich nicht zuletzt aus dem Umstand, dass Gustav Adolf mit grösster Geneigtheit auf die böhmischen Pläne des Camerarius einging,¹ Pläne, die sich bei Camerarius wie ein roter Faden durch alle Briefe ziehen, die er aus dem Exil schrieb.²

Das Bild wird abgerundet, wenn man sich an das vertraute Verhältnis erinnert, das zwischen Fürst Christian von Anhalt und Camerarius bestand, wenn man ferner den tätigen Anteil erwägt, den Camerarius an der pfälzischen Herrschaft in Böhmen als Abgesandter an die böhmischen Stände und später als schlesischer Vizekanzler hatte.

Durch die Eigenart, seine kriegerischen Pläne mit gelehrter Bedächtigkeit bis ins Einzelne zu erörtern, während sich die weniger pedantischen Gesinnungsgenossen kürzer zu fassen pflegten, erreichte Camerarius ganz wider Willen, dass seine Aeusserungen vor allen anderen dem Feind in die Augen stachen. Seine Briefe boten den Gegnern ein besonders ergiebiges Material für publizistische Zwecke, und der Schreibfleiss ihres Verfassers machte die Möglichkeit, in ihren Besitz zu gelangen, verhältnismässig gross. So geschah es, dass Camerarius ganz wider Willen in den grellen Vordergrund der politischen Debatte gerückt wurde, wohin er seinem seriösen und im Grunde empfindlichen Wesen nach gar nicht gehörte. Vorsicht veranlasste ihn zu seinen ausführlichen und deutlichen Briefen. Er wollte verhindern, dass er missverstanden wurde und möglichst sicher sein, dass

melioris temporis felicem occasionem oblatam iri tam praeclaris desideris. Quin etiam nunc in ea sententia est, si aliorum modo eo inclinarent animi, longe faciliorem in omnes eventus, et maioris efficaciae illam expeditionem fore. Habemus enim per hominem fidum ex ore Caesaris, cum dixit, parum se curare, etiamsi adimatur Palatinatus iniustis possessoribus; eam nunc suam et Imperii conditionem esse, ut quotiescunque velit, neque causa, neque facultas ipsi deesse possit, ad hanc recipendam. Verum si Bohemia aut huic coniunctae Provinciae petantur, tum actum fore de Caesare et sua domo funditus Sane existimo, Caesarem vera dixisse, et hanc viam esse potissimam ad ipsam rerum summam. Sed quis Regem Angliae eo perducatur, ut saltem jure belli Bohemiam peti posse aut debere statuat. Video etiam Electorem Brandenburgensem et alios in eadem sententia esse, ex causis, quae tamen veras rationes non habent . . .», Oxenstiernska samlingen, RA; s. ebenda die Briefe vom 9./19. 12. 1624 und 4./14. 3. 1625. [28]

¹ S. Camerarius an Rusdorf 14./24. 12. 1623. Coll. Cam. Vol. 25 S. 51 ff.

² z. B. Camerarius an A. Oxenstierna 15./25. 5. 1623: »In Bohemia, Moravia-Silesia cuncta ad desperationem inclinant, et si dux ductorque sit, ad certam defectionem«. Universitätsbibliothek Uppsala, E 388;

an Rusdorf 10. 10. 1625: »Non poterit Domus Austriaca in ordinem cogi, nisi Bohemia libertatem recipiat, et spes in illa succedenti Hispano erepta sit«. Coll. Cam. Vol. 25 S. 210;

an denselben 14./24. 12. 1623: »Utinam Rex Angliae in eo esset animo (wie Gustav Adolf) iam König Böhmen non tantum Pfalz haberet sed simul etiam Königreich Böhmen«. Coll. Cam. Vol. 25, S. 51. [29-31]

er mit seinen Ansichten durchdrang. Eben durch diese Vorsicht wurde er im höchsten Masse unvorsichtig. Er kompromittierte sich und erreichte, dass er vielen gefährlicher schien als er tatsächlich war. Wie man in Kopenhagen von ihm dachte, wurde schon gesagt. Auch in Dresden war man ihm nicht wohlgesonnen, ganz zu schweigen von den katholischen Höfen. Ohne Zweifel waren seine Missionen nach Dänemark und Kur-Sachsen (1619) keine Erfolge.

Indem Camerarius seine weit gespannten Pläne verfolgte — Bethlen Gabor, sogar der Sultan spielten darin eine grosse Rolle — blieb er der Tradition seiner Familie treu. Jeder, der sich in die Münchner *Collectio Camerariana* vertieft, wird mit Achtung sehen, wie weit die Beziehungen des Humanisten Joachim Camerarius und seiner Söhne, des Nürnberger Naturforschers und des Altdorfer Juristen reichten. Etwas Weltweites haftet ihren Briefen an, und dieser Zug spiegelt sich in Ludwig Camerarius' Politik wieder.

Auch in einem Zweiten bewahrte Camerarius den Geist seines Hauses: in der engen Verbindung von Politik und Religion. Ihm war der grosse Krieg, der sich unter seiner Mitwirkung anbahnte, mehr als eine rein politische Auseinandersetzung, mehr als nur ein Kampf um die Zurückführung des vertriebenen Kurfürsten in die Pfalz, mehr auch als eine einfache Verfolgung schwedischer Machtpolitik.¹ Es war die »*Res Publica*«, die »*Causa Communis*«, für die er kämpfte. Darunter waren nach seinen eigenen Worten »*Religio Evangelica, Libertas Germaniae et Restitutio Regis Bohemiae*« zu verstehen. Mit dieser Erklärung der in seinem Kreis damals so beliebten Schlagworte sprach Camerarius für sich selbst wenigstens die Wahrheit. Es ist in diesem Zusammenhang interessant, dass er öfters die Formulierung gebrauchte »*Res Publica et Restitutio Regis Bohemiae*«.

Stets sprach in Camerarius' Urteil das religiöse Moment mit. Gustav Adolf zum Beispiel erschien ihm als der gottgesandte Führer,² zu dem er mit fast religiöser Verehrung aufsah. Dass Camerarius für den schwedischen König den Decknamen Gedeon wählte — der Name sollte in der zeitgenössischen Literatur noch eine Rolle spielen — hat eine tiefe Bedeutung.³ Mansfeld dagegen hatte nicht nur die

¹ Camerarius an A. Oxenstierna 21. II./I. 12. 1627: »Camerarius uti securus est, Regem Sueciae sollicito pro Republica animo cogitare tam heroica consilia, sic ei nullum dubium Sua Majestas statum praesentem Europae confoederatae in primis pro singulari sua prudentia probe consideraturum esse«. Oxenstiernska saml., RA. [32]

² Camerarius an A. Oxenstierna 15./25. II. 1627: »... et Camerarius firmissime sibi persuadet, Deum reservasse sibi Regem Gustavum Adolfum, ut eum tanquam instrumento utatur ad restaurationem Reipublicae«. Oxenstiernska samlingen, RA. [33]

³ Den Hinweis auf die Bedeutung des Decknamens verdanke ich Herrn Professor Nils Ahnlund, Stockholm.

Menschen sondern auch Gott erzürnt und wurde deshalb von der Nemesis verfolgt. In der Religiosität seiner Lebensauffassung berührte sich Camerarius aufs engste mit Rusdorf. Die gemeinsame Gläubigkeit war eines der Bande, die beide Männer ihr Leben lang in Freundschaft vereinigten. Das religiöse Moment spielte in gleicher Stärke in der Handlungsweise jener brandenburgischen Räte mit, die sich um eine evangelische Allianz unter Teilnahme Schwedens bemühten. Auch in Schweden selbst war es stark. Scharf heben sich somit die Ansichten dieses Kreises schwedischer, pfälzischer und brandenburgischer Staatsmänner von der offiziellen englischen Auffassung ab, die nur die politische Seite des geplanten Kampfes gelten liess, eine Auffassung, die in der Instruktion für Spens vom 6. Februar 1625 ihre klassische Formulierung gefunden hat: »In this work wee intend onely the maintayning of every prince and state in their souveraynetie, enterprizing nothing for respecte of Religion, but leaving the work of faith to God, the onely Lord of that kingdome.»¹

III

Die Briefe des Camerarius aus den Jahren vor 1626, in denen die Sorge für die pfälzische Sache vornehmlich auf seinen Schultern lag, sind von Klagen über die Last seines Amtes erfüllt. So schreibt er an Rusdorf »... Et ad illas miserias haec omnium maxima accedit quod quid quid accidit, mihi imputatur, qui solus nunc hic sum . . .» oder »Putas nunc fervere apud nos consilia et ita esse debebat. Sed nullum fere hic est consilium, Solus ego hic sum».² Schon diese beiden Zitate zeigen, dass die Schwierigkeiten, mit denen Camerarius zu kämpfen hatte, nicht bloss von aussen her kamen. Sie lagen auch in eigenem Unvermögen begründet. So gut Camerarius es verstand, als Gesandter, Ratgeber und Vermittler den Gang der Ereignisse zu beeinflussen, so wenig war er zu selbstständigem Führen geboren. So sehr ihm deshalb einerseits seine Aufgabe im Exil lag, gleichsam als Ferment das Kriegsbündnis herbeizuführen, so bedrückend war ihm auf der anderen Seite die Selbständigkeit, zu der er als Anwalt der pfälzischen Sache gelangt war.

Offensichtlich war es ein Bedürfnis nach Anlehnung, das Camerarius in diesen Jahren beherrschte. Dieses Bedürfnis liess drei Eigen-

¹ Zitiert aus Schybergson: *Underhandlingarna om en evangelisk allians*, Helsingfors 1880, S. 28, not. 8.

² Camerarius an Rusdorf 19./29. 12. 1624 und 20. 4. a. St. 1625, Coll. Cam. Vol. 25 S. 150, 177.

schaften klar hervortreten, die für Camerarius in höchstem Masse kennzeichnend sind. Zunächst seinen auch für das weitschweifige 17. Jahrhundert ausserordentlichen Schreibfleiss. Camerarius brauchte den Rat seiner Vertrauten und suchte ihn, wenn eine mündliche Aussprache unmöglich war, in ausführlicher Korrespondenz.

Zweitens gehört ein Hang zu Ratsversammlungen und Kongressen hierher. Sehr bezeichnend heisst es in dem oben zitierten Brief: »Sed nullum fere hic est consilium». Der Geheimrat sprach aus Camerarius' Vorschlägen, wenn er Mansfeld einige Personen an die Seite stellen wollte, die ihn beaufsichtigen und die Gelder für die Truppe verwalten sollten, oder wenn er sich in England ein Consilium von Räten wünschte, das auch für die Restitutionsfrage zuständig wäre¹, besonders aber, als er mit einem wahren Feuereifer für einen grossen Kongress im Haag eintrat, zu dem Schweden, England, Dänemark, die Niederlande, Brandenburg und andere evangelische deutsche Fürsten Gesandte bevollmächtigen sollten. Sobald man nur einmal in einer grossen Ratsversammlung beisammen wäre, hoffte Camerarius, würden alle Gegensätze sich beseitigen lassen und die grosse evangelische Allianz würde möglich werden, eine Ansicht, die von Axel Oxenstierna und anderen Staatsmännern mit Recht nicht geteilt wurde, an der aber Camerarius mit Hartnäckigkeit festhielt.²

Schliesslich ist in diesem Zusammenhang die Bereitwilligkeit zu nennen, mit der sich Camerarius an wirkliche Persönlichkeiten anschloss. J. G. Weiss hat bereits auf das enge Verhältnis hingewiesen, das zwischen Fürst Christian von Anhalt und Camerarius bestand.³ Die wichtigsten Quellen für die Beziehungen beider Männer enthält das ehemalige Anhalt-Bernburgische Archiv, das im Landesarchiv Sachsen-Anhalt, Abteilung Oranienbaum aufgegangen ist. In Akt Aq 167 »Der Churfürsten Collegialtag und die Römische Kaiserwahl betreffend« sind des Camerarius Briefe an Anhalt aus den Jahren 1616 bis 1618 zu finden. Zusammen mit Volumen 47 der Collectio

¹ Camerarius an Rusdorf 7./17. 9. 1625: »Utinam Rex (Angliae) audiret veros amicos et consilium formatum institueret, cum quo et nobis confidenter agere liceret«. Coll. Cam. Vol. 25 S. 205. [34]

² noch am 10. 10. 1625 schrieb Camerarius an Rusdorf: »Sed nihil agetur nisi Rex Angliae inter utrumque (Regem Sueciae et Daniae) aequalitatem in cunctis rebus accuratissime observet et quantum uni tantum et alteri contribuat. Quod difficile non est, si misso Mansfeldio (a quo nihil unquam boni nobis expectandum) totam pecuniam . . . contribuere vult . . . aequaliter inter Reges . . . Sed cum ad talia perficienda Conventus Hagae sit necessarius, properandum est, ne hieme sine actione praeterlapsa mox appropinquante vere imparati sumus«. Coll. Cam. Vol. 25 S. 210. [35]

³ in seiner Biographie Friedrichs V., von der bisher nur Kapitel IX—XVII veröffentlicht wurden in der Zeitschrift für Geschichte des Oberrheins, Neue Folge Bd. 53.

Camerariana informieren sie genau über die Gesandtschaft des Camerarius nach Prag im Jahr 1617 und zeigen, wie sehr er sich die böhmische Politik des Fürsten zu eigen machte. Auch im Geheimen Rat in Heidelberg scheint er stets zu Christian gestanden zu haben. Die vertrauten Beziehungen rissen mit Christians Rücktritt von der Leitung der pfälzischen Politik nicht ab. In Oranienbaum ist in Akt Aq 184 eine zweite Brieffolge bewahrt, die von 1622 bis 1624 reicht. Sie verdankt ihre Entstehung Camerarius' eigenem Vorschlag¹ für eine jährliche Vergütung von 100 Talern mit Christian »in publicis . . . fleissige correspondentz zu halten«. Er wollte durch diesen Briefwechsel nicht nur finanzielle Unterstützung erlangen. Gleichzeitig hoffte er, in Christian einen Mittelsmann zu finden, der die pfälzischen Wünsche an König Christian von Dänemark weiterleitete. Gelegentlich ersuchte er den Fürsten auch um Fürsprache in Schweden.² Camerarius rückte also nach der Niederlage in Böhmen nicht von Christian ab. Auch in seinen Briefen finden sich keine Klagen über den Fürsten, während er die anderen Unionsmitglieder nicht genug tadeln konnte. Wenn bereits ein Draufgänger von der leichtsinnigen Art des Fürsten, über den sich der seriöse Camerarius oft genug entsetzt haben mag, einen solchen Einfluss auf seine Handlungsweise gewann, wenn Christian ihn zu Aeusserungen hinriss, die ihm sonst ferne lagen, z. B. über den Kaiser³, man habe dem alten Wolf das Fell gehörig über die Ohren gezogen, wie sehr mussten auf Camerarius da erst Persönlichkeiten von der Bedeutung und dem Ernst Gustav Adolfs und Axel Oxenstiernas wirken! Noch vertrug sich ja zudem eine solche Haltung mit den pfälzischen Interessen. Schwieriger sollte es werden, als nach 1630 schwedische und pfälzische Interessen aufeinanderstiessen.

Camerarius' Sache war es, Kräfte zu mobilisieren. Sie zu verwerten verstand er nicht. Es ist mehr als nur Zufall, dass Camerarius immer dann Höhepunkte seiner Tätigkeit erreichte, wenn es galt, Pläne zu schmieden und Aktionen vorzubereiten. Ausser an sein Werben für den schwedischen Krieg in Deutschland sei an die Verhandlungen erinnert, die dem Zug nach Böhmen vorausgingen. Ein »ingenium magis innovandis quam conservandis rebus aptum« wurde er einmal genannt.⁴ Treffender kann er nicht gekennzeichnet werden. Es ist erstaunlich, wie Camerarius trotz der pedantischen Ausführlichkeit, mit der er seine Gesandtschaftsberichte abfasste, im-

¹ Brief vom 31. 8. 1622.

² Brief vom 7. 11. 1622.

³ S. Akt Aq 167.

⁴ Zitiert aus: Den svenska utrikesförvaltningens historia, Upsala 1935.

mer im Bereich seiner Ideen blieb und die wichtigsten Gegebenheiten ausser acht liess. So schwieg er die wirtschaftlichen Verhältnisse der Niederlande einfach tot, obwohl er mit Fragen des Handels als Nürnberger Kind von Jugend auf vertraut sein musste. Mit vollem Recht klagte der schwedische Reichsrat, Camerarius verstehe nichts von »Kommerzien«, ein schlimmes Urteil für einen diplomatischen Vertreter bei einem Handelsstaat wie den Niederlanden!¹ Mit Camerarius' Nachfolger Peter Spieringk, der später zum Freiherrn von Silbercroon erhoben wurde, kam wohl noch kein geborener Schwede auf den Botschaftsposten im Haag, was der Reichsrat eigentlich gewünscht hätte,² wohl aber ein Wirtschaftsexperte ersten Ranges. Genauer Informationen über wirtschaftliche Fragen konnten die Reichsräte nun sicher sein. Auf geschliffenes Humanistenlatein mussten sie aber hinfort verzichten, wenn sie die Berichte aus dem Haag lasen, und sich statt dessen mit etwas ungeschlachtetem Deutsch begnügen.

Die Epoche, da Bürgerliche dank ihrer Kenntnis römischer Sprache und römischen Rechtes die ersten Stellen im Staat einnahmen, ging um die Mitte des Dreissigjährigen Krieges zu Ende. Camerarius' Zeit war damit um. Ganz war er im Zeitalter des Humanismus und der Reformation verwurzelt. Sein Grossvater, einer der besten Humanisten Deutschlands, war ein enger Freund Melanchthons gewesen. Sein Vater hatte in Nürnberg diesen Geist weitergepflegt. Es kennzeichnet Camerarius' doppelte Bindung an den neuen Glauben und an das Erbe der Antike, dass er in Leipzig, Basel und in Italien die Rechte studierte.

Als Doktor juris utriusque stieg er zu seinen hohen staatsmännischen Funktionen auf. Seine Zeitgenossen sahen in ihm stets den Gelehrten. »Doktor Camerarius« manchmal auch nur »der Doktor« heisst es von ihm in Briefen Dritter. Erst 1649, zwei Jahre vor seinem Tode und lange nach seinem Ausscheiden aus diplomatischem Dienst, wurde er in den schwedischen Adelsstand erhoben. In Heidelberg wie im Haag trat Camerarius also stets als Bürgerlicher auf. Noch war die Zeit, da der Dokortitel den fehlenden Adel bis zu einem ge-

¹ Reichsratsprotokoll Bd. VI S. 611, 27. 9. 1636: »... och Camerarius är der föga nyttigh, medan han intet kan penetrera i alle saker, som sigh borde, och intet förstår commercierne«.

² Reichsratsprotokoll Bd. IV S. 113, 10. 5. 1634: »Befaltes skrifva Rijkz-Cantzleren till uthi ett postscripto, att effter Camerarius i Holland ähr försummelig att aviserer hijt, och de aviserer hijt komma af ingen importans eller staten angående, och doch hafver af Cronan till 10 000 Rdr. åhrligen, han ville fördenskuldh med manier dragan till någon annan beställningh och förordna någon capabell Svensk i hans ställe igen, som för fast ringare gage rijket bettere tjenst gjöre kunna«.

wissen Grade ersetzen konnte. Die rein humanistische Bildung, die ihn die französische Sprache nicht beherrschen gelehrt hatte,¹ unterstrich noch seine Zugehörigkeit zum bürgerlichen Gelehrtenstand. Über die Brücke des Calvinismus hatte das Französische schon vor dem Dreissigjährigen Krieg in Heidelberg seinen Einzug gehalten. Friedrich V., Christian v. Anhalt, Rusdorf und Pawell korrespondierten bereits mit einander französisch! An Camerarius dagegen mussten sie deutsch oder lateinisch schreiben. Zeitgenössische Historiker gaben Camerarius den Beinamen des Gelehrten und deuteten damit treffend sein Lebenswerk; denn nicht nur seine Bildung und seine Sammlertätigkeit war eine wissenschaftliche. Auch seine Haltung politischen Fragen gegenüber war die eines Gelehrten. Sein Idealismus, seine Überzeugung, durch ausführliche Briefe etwas ausrichten zu können, seine Eigenschaft, bei seinen Plänen die Realitäten ausser Acht zu lassen, alles dies sind Züge, wie sie zu einem Gelehrten passen. Seine Religiosität schliesst das Bild. Als man sich 1624 um eine Allianz bemühte, deren tragendes Moment der gemeinsame evangelische Glaube sein sollte, war Camerarius an seinem Platze. An der Entwicklung dagegen, die in den 30er Jahren immer ausschliesslicher rein politische Erwägungen in den Vordergrund treten liess, konnte er nicht teilnehmen.

Sei es zum Abschluss erlaubt, den Blick auf Camerarius' Kollegen in Paris, auf Hugo Grotius zu richten, mit dem Camerarius in den 30er Jahren, da beide Männer zur selben Zeit zwei der wichtigsten schwedischen Botschafterposten inne hatten, in steter und enger Verbindung stand.² Wie Camerarius schon durch seinen latinisierten Namen gekennzeichnet, war auch Grotius noch ganz ein Kind des Humanismus. Beiden Männern wurden nicht zuletzt wegen ihrer seltenen Bildung die wichtigsten Gesandtschaften anvertraut und Höchstgehälter gezahlt.³ Beide verleugneten auch als Staatsmänner ihr gelehrtes Wesen nicht. Beide schliesslich gehörten zu den Fremden, die in den ersten Jahrzehnten schwedischer Grossmachtspolitik vielerorts Schweden im Ausland vertraten, weshalb die geborenen Schweden gegen sie in Opposition traten — eine Opposition, die auf die Dauer nicht ohne Erfolg bleiben sollte.

¹ Camerarius an Rusdorf 23.4./3.5. 1623: »Weyl aber Secretarius Mauritius ... waz verziehet, geschieht wenig, maxime ubi Gallico stilo opus est, dessen Ich unerfahren«. Coll. Cam. Vol. 25, S. 18.

² s. Hugonis Grotii Epistolae, Amsterdam 1687 und Coll. Cam. Vol. 4 n. 28—40, Vol. 52 n. 126.

³ Camerarius hatte erst als Botschafter diese hohen Bezüge. S. Schwedisches Kammerarchiv, Stockholm, Liquidationen Nr. 24.

Viel war es also, was Grotius und Camerarius verband und in den Augen ihrer Umwelt auf eine Linie stellte. Doch wie bedeutsam waren andererseits die Unterschiede! Grotius wuchs weit über das geistige Erbe, das er übernommen hatte, hinaus. Er löste sich vom strengen Glaubensdogma der Reformationszeit und schuf Werke, die für das Denken der kommenden Jahrhunderte grundlegend wurden. Camerarius dagegen blickte auch in seiner gelehrten Tätigkeit nach rückwärts. Er sammelte die Briefe seiner Vorfahren und edierte die Schreiben des Hubert Languet, eines jener eifrigen Diplomaten und Theologen, die im 16. Jahrhundert aus der Wittenberger Schule hervorgegangen sind.¹

Übersetzungen:

- 1) ... multa immo pleraque - L »... viel, sogar das meiste geschieht, ohne dass diese« (Camerarius und Plessen) »es wissen. Der König von Böhmen folgt fast in allem seinem eigenen Kopf.«
- 2) ... et quid in geheimb - L »... und was jener« (der Herzog von Buckingham) »in geheimb' mit dem König von Böhmen und der Königin verhandelt hat, ist mir unbekannt.«
- 3) Noster Rex in otio - L »Unser König erschlaft im Nichtstun und beginnt, jeder grossen, tapferen und heldenhaften Unternehmung fremd gegenüber zu stehen.«
- 4) Rex Bohemiae totus perplexus - L »Der König von Böhmen ist ganz verwirrt und in höchst niedergeschlagener Stimmung. Wenn er nur einen geeigneten Vorwand zu gebrauchen fähig wäre! Doch ich habe seine Veranlagung, die mir zur Genüge bekannt ist, immer mehr gefürchtet als die Macht des Feindes.«
- 5) Sed miser Rex - L »Aber der unglückliche König« (von Böhmen) »ist so oft von seinen Beratern hintergangen und aller Mittel beraubt worden. Und was das schlimmste ist, ohne die Einwilligung des Königs von England wagt und kann er nichts.«
- 6) Haec cum vel - L »... Dies, da es offenbar entweder an Eurem Hof entstanden ist oder doch zumindest Deinen König am meisten angeht.«
- 7) Acta quaedam sunt - L »Einiges ist zwischen uns, dem König von England und dem Kurfürsten von Brandenburg über ein Bündnis verhandelt worden, das die Wiederherstellung und Erhaltung der allgemeinen Sache zum Ziel haben soll. Die Verhandlungen gehen auf Initiative und Drängen des Königs von Böhmen zurück. Wir haben auch beschlossen, uns seiner Leitung zu unterstellen. — Der Plan ist allerdings bisher nur wenigen eröffnet worden.«
- 8) Igitur quantocyus Anglus - L »Also wird ihm der Engländer so schnell wie möglich Geld schicken müssen, oder es tritt ein, was ich schon lange vorhergesehen habe.«
- 9) De Dano ita est - L »Mit dem Dänen steht es so, wie Du schreibst, und wie Camerarius es immer gefürchtet und vorausgesehen hat.«

¹ Huberti Langueti ... ad Joachimum Camerarium patrem et Joachimum Camerarium filium ... scriptae epistolae, Groningen 1646.

- 10) Rusdorfius imprimis vapulat - L »Rusdorf besonders erleidet durch die ... trügerischen Berichte eine Schlappe.« (»Vapulat per ... falsos relatus« heisst in wörtlicher Übersetzung: »Er bekommt durch die trügerischen ... Berichte Prügel.«) Clavum citius Herculi - L »Eher entwindest Du dem Herkules sein Steuerruder, als dass Du von diesen Menschen eine Bezahlung erlangst.«
- 11) Vetus est de papa - L »Vom Papst gibt es das alte Sprichwort, er sei weder Gott noch Mensch. Jetzt muss es dagegen heissen, er ist weder französisch noch spanisch.«
- 12) Eram hac vice - L »Ich wollte mich gerade daran machen, Mehreres zur Antwort hierauf zu schreiben. Aber in dieser Nacht hat mich ein so heftiger Katarrh befallen, dass Augen und Hände kaum ihre Pflicht tun.«
- 13) In gravissimum morbum incidi - L »Ich bin aufs schwerste erkrankt und war volle zehn Tage dergestalt ans Bett gefesselt, dass ich zu jeder Tätigkeit beinahe unfähig wurde. Ja auch jetzt kann ich mit zitternder Hand kaum die Feder führen, wie das schon die ungelente Schrift zeigt.«
- 14) In non neminem faba caditur - L »Manch einer muss es ausbaden« (wiederum höchst drastisch) »und wird der Unklugheit bezichtigt, dass wir vom Schweden unmögliche Angebote angenommen haben, von denen er in jedem Fall kaum den halben Teil ausführen und erfüllen kann, und dass wir den Engländer sogar zu etwas nötigen und verpflichten wollen, was zu leisten seine gegenwärtige politische und finanzielle Lage in keinem Fall erlaubt.«
- 15) Pro Sueco plurimae causae militant - L »Sehr viele Gründe sprechen für den Schweden, sehr viele aber auch für den Dänen, besonders in Rücksicht auf den Engländer, der mehr zu diesem als jenem neigt.«
- 16) Si cum Sueco res - L »Wenn man zusammen mit dem Schweden die Angelegenheit hätte in Angriff nehmen und das, was von Anfang an versprochen war, in der Weise ausführen müssen, wie er es sich denkt, wäre niemals etwas erreicht worden, sondern wir hätten uns, unsere Sache und unsere Freunde zu Grund gerichtet und dabei noch unsere Ehre und unser Renommée eingebüsst.«
- 17) Noli credere me indulgere - L »Glaube, bitte, nicht, ich gäbe einer Vorliebe für Mansfeld nach. Einen solchen Beweggrund nämlich kenne ich nicht. Was ich bisher dafür getan habe, dass seine Unternehmung voranschreitet, das habe ich für das allgemeine Beste getan, obwohl ich lieber gesehen hätte und es auch besser gewesen wäre, wenn jene Truppen unserem Herrn ohne Einschränkung direkt unterstellt worden wären.«
- 18) De Mansfeldio quid scribam, nescio - L »Was ich über Mansfeld schreiben soll, weiss ich nicht. Es schmerzt mich ziemlich, dass ich mich so für seine Angelegenheit eingesetzt habe und der Ausgang nun nicht nur meinem Wunsch nicht entspricht, sondern so schlecht wie möglich ist.«
- 19) Mansfeldius me secum libenter - L »Wie mir Weis schreibt, möchte Mansfeld mich bei sich haben ... aber ich liesse mich nicht gern hinter jenen Gittern einsperren.«
- 20) Semper metuo illum horizontem - L »Ich fürchte immer jenes Land das durch seine dauernde Unentschlossenheit Schaden stiftet.«
- 21) Nam videbis Danum - L »Denn Du wirst sehen, dass der Däne, auch wenn er uns aufgeben muss, sich in Kurzem mit der neuen Lage abfindet. Er wird nämlich vom Niedersächsischen Kreis im Stich gelassen, dem gegenüber Herr Anstrouther sich und uns verpflichtet hat, und er selbst hat von jeher nicht das allgemeine sondern sein eigenes Interesse verfolgt. Ich sage dies aus Erfahrung und kenne die Gründe, das Ziel und alles.«
- 22) Quid de Dano - L »Was wir uns vom Dänen Grosses versprechen sollen, ist mir höchst unklar. Sein Charakter ist mir bekannt, und die Anzeichen schrecken mich.«
- 23) Nam profecto solus Rex Daniae - L »Denn das ist sicher: Der König von Dänemark kann weder noch will er uns allein restituieren.«

- 24) Etsi autem Mansfeldius - L »Wenn aber auch Mansfeld sich ihm anschliesst, ist es dennoch mehr als sicher, dass die Eintracht unter ihnen nicht lange währt, und dass wir von Mansfeld nichts Grosses und Gutes zu erwarten haben . . .» Lieber solle man Subsidiën an Schweden oder Dänemark zahlen, »als dem endlich verabschiedeten Mansfeld, der Gott und Menschen erzürnt hat, und den die Nemesis verfolgt, wo immer er sich betätigen wird.»
- 25) Sub larva nostrae restitutionis - L »Unter der Maske unserer Restitution sucht Mansfeld seinen eigenen Vorteil.»
- 25 a) Nec blanditis nec minis moventur - L »Weder mit Schmeicheleien noch mit Drohungen werden die zu etwas gebracht, die nur das Recht der Gewalt anerkennen.»
- 26) In Sueco multum mihi semper fiduciae - L »Zum Schweden hatte ich von jeher grosses Zutrauen, sei es aus richtiger Einschätzung eines solchen Helden, oder weil ich die Geistesgaben der anderen kannte.»
- 27) Non possum satis - L »Ich kann nicht genug jenes Königs (von Schweden) heldenhafte Frömmigkeit, Klugheit und Tapferkeit loben. Sie ist sicherlich ohne Gleichen in ganz Europa.»
- 28) Postquam ex Suecia discessit Camerarius - L »Seitdem Camerarius Schweden verlassen hat, hat er niemals jene 'sanctissima colloquia' vergessen, die der König von Schweden höchstselbst über den Durchmarsch des Heeres durch Polen nach Schlesien mit ihm hatte. Zwar gehen hier die Verhandlungen, die Rutgers mit Oranien führt, nicht nach Wunsch voran. Trotzdem hat Camerarius die Hoffnung nicht aufgegeben, dass sich zu besserer Stunde eine günstige Gelegenheit bieten wird, so grossartige Vorhaben auszuführen. Sogar jetzt ist er der Meinung, dass, wenn nur auch die Ansichten der anderen dahin gingen, jene Expedition in jedem Fall bei Weitem leichter durchführbar und von grösserer Wirksamkeit wäre. Wir haben nämlich von einem vertrauenswürdigen Obrenzeugen erfahren, dass der Kaiser gesagt hat, auch wenn die Pfalz von unrechtmässigen Besitzern eingenommen werde, mache er sich geringe Sorgen. Seine eigene und des Reiches Lage seien jetzt derart, dass weder Vorwand noch Möglichkeit fehlten, die Pfalz zurückzuerobern, wann immer er es wolle. Wenn dagegen Böhmen oder die böhmischen Nebenländer angegriffen würden, dann werde es um ihn und sein Haus geschehen sein . . . Ich glaube fest, dass der Kaiser die Wahrheit gesagt hat, und dass dieser Weg der wirkungsvollste ist, um das letzte Ziel zu erreichen. Aber wer bringt den König von England dazu, dass wenigstens nach Kriegsrecht Böhmen angegriffen werden kann oder muss? Ich sehe, dass auch der Kurfürst von Brandenburg und andere seiner Meinung sind, aus Motiven heraus, für die wirkliche Gründe nicht existieren.»
- 29) In Bohemia, Moravia, Silesia - L »In Böhmen, Mähren und Schlesien neigt alles zur Verzweiflung und wenn ein Feldherr und Führer da wäre, zu wirklichem Abfall.»
- 30) Non poterit Domus Austriaca - L »Das Haus Österreich wird nicht zur Ruhe gebracht werden können, wenn Böhmen nicht seine Freiheit wiedererlangt und dem Spanier die Hoffnung auf die dortige Nachfolge genommen ist.»
- 31) Utinam Rex Angliae - L »Wenn der König von England doch ebensolchen Mut hätte (wie Gustav Adolf), dann hätte der König von Böhmen nicht nur die Pfalz wieder in Besitz sondern auch das Königreich Böhmen.»
- 32) Camerarius uti securus est - L »Wie Camerarius dessen sicher ist, dass der König von Schweden unter sorgfältiger Rücksichtnahme auf die Allgemeine Sache seine heldenhaften Pläne schmiedet, so zweifelt er auch nicht, dass Seine Majestät den gegenwärtigen Zustand des verbündeten Europa gemäss seiner einzigartigen Umsicht besonders ernsthaft ins Auge fassen wird.»

- 33) ... et Camerarius firmissime sibi persuadet-L »... und Camerarius macht es sich zu seiner festen Überzeugung, dass sich Gott König Gustav Adolf dafür aufbewahrt hat, ihn wie ein Werkzeug zur Wiederherstellung der allgemeinen Sache zu gebrauchen.»
- 34) Utinam Rex (Angliae) audiret veros amicos - L »Wenn doch der König von England auf seine wahren Freunde hörte und ein festes Ratskollegium einsetzte, mit dem zu verhandeln er auch uns erlaubte.»
- 35) Sed nihil agetur nisi Rex - L »Aber nichts wird voranrücken, wenn der König von England nicht zwischen beiden« (den Königen von Schweden und Dänemark) »in allem genaueste Gleichberechtigung beobachtet und dem einen genau so viel wie dem andern zukommen lässt. Das ist nicht schwer zu bewerkstelligen, wenn er sich bereit findet, nachdem Mansfeld entlassen ist (von dem wir niemlas etwas Gutes zu erwarten haben), die ganze Summe zu gleichen Teilen ... zwischen den Königen aufzuteilen ... Aber da zur Ausführung dieses Planes die Zusammenkunft im Haag notwendig ist, muss geeilt werden, dass der Winter nicht tatenlos verstreicht und wir bei baldigem Frühlingsanbruch unvorbereitet sind.»

Medlemsavgiften i Personhistoriska Samfundet är kr 10:— pr år + 50 öre för porto och uttages såsom postförskott för Personhistorisk Tidsskrift. Önskan om inträde anmäles till Samfundets sekreterare, docenten Bertil Broomé, Krigsarkivet, Stockholm 80. Bokhandelspris för löpande årgång är kr. 12:50.